

(૧)

મારવી મલીલુ મોથી મોહુ ગોન્વ હતી અને મલીરની
સોથી મોગી ચિન્તા પણ મારવી જ હતી

મા વી એટલે મરુભૂમિની દુહિતા રણની દીપ્તરી રેતીની સુના
વેળુનન્દિની તરમની તનના અને માયોસાય આગના ઉચ્ચામ મહત્તી
રણુરેતીની બરાબર વચ્ચેવચ્ચ આવેન મીંગની આ મારવી નીતળ
સુધારમની એ વીરડી હતી

એ છોકરીને જોઈને મલીરની સોએક ધરની વમતિ આખીય
આનદથી પુલ્કિત થઈ ઝાઝી અને છતાં એને કુતૂહલ પણ થતું કે
રાત્રદરખાન્મા ગોમે અને ત્યાજ મચવાય એનું આ રૂપ રણની
વચ્ચાગે એ જોઈને કિતારે કેવા ન ધાર્યું છે ! ગામના પ્રાંત પ્રાંત
અતિશ્રદ્ધાળુ જુદો તો માગવીની વાત નીમળતા વેત, મે હાથે પોતાના
મે કાનની મે જુદ પકડીને પણ મે પણ આ મા મીચી જતા, અને
પછી પાપણુ ઉપર મવા મણુ વજન પડ્યું હોય એવી રીતે બદ્ધ જ
ધામે ધામે આજે ઉઝાડી આમજ આમે દયાચાચતી એક મીઠ
માડી પોતાના બને ગાલ પર પોતાના જ હાથે તણુ તણુ થપાટો
માગી માથુ ધુણાવતા મોથી જમના પ્રભાવ છે તારી મ્મત મિર
તાર કમાન છે તારી કુન્ત !

મારવી જોઈથી માગાપના માળામા જોડરી હતી તેથી કે
વડુ ગામના જોડામા જોડરી હતી તેને માડના મા ના ગામના

જાણ દુહોએ તેને પોતાની પુત્રવધૂ બનાવવાના અર્થે મન્યા કરી
એ પ્રિતા-જા જાણે ।

. ગામના જુવાનોની નો આની આનંદવતી જ હતી એ દૃષ્ટે
પાણી બની રાય ૪ દિવસમાં ધન્યમ મના દોષ ગામના પાદમાં
આના મળીયામાં મની રાય, - પરબને રાજે નઈ જઈનેપણીને
ધન અથા ગામ-માતાના નાનકડા મનિયા વેચણ અને દોષ નાથે
ગીતો ગવડાવની રાય જુવાનોના નાની નાની નિત- આનીની
દિશામાં જ નેતી

આ બધા જુવાનામાં નીચી વડુ અધીરા ફાગનન હતો મા-
વીને તે પોતાના મનથી પોતાની જ રખતો ગામના બીજા જુવાનો
આની વિદેશ આત્મીયનાથી વાતો ના ત્યાર તે એટલો બધો
ગીડાનો ન કાંઈ કાંઈ વાત ને જુદા થવાની અણી પર આવીને મ્હી
જાણે । ફાગમેનન આનુ વનણ પોતાના નાનકડા મનીરની થાનિ
અન સ્વચ્છતામાં એક દિ આગનો તણખો ચાપો એવી દહેશત ગામના
મમ તુ જુદો અને પાંડોમાં ધીરે ધીરે ધન મની જતી હતી આ સૌ
માત્રીના માઆપને પોતપોતાની ગીતે, આવી દેના આ બધા મામે
એતવણીએ આપ્યા કરતા હતા. ગામમાં કાંઈ મારા મૂર્તિયો
સાધી મા વીનુ મગપણ મગી નાખી એના હાથ માટેની દરીશાને
મદાને માટે નિમૂળ મરી નાખવાની શિખામણ આ સોમ માત્રીના
માનાપિતાને મને, કાંઈ ને કાંઈ રીતે પહોચાડે જ જતા હતા.

ગામના બ્રહ્મર્મા સાલતી જુદોની આ પ્રવૃત્તિએ ફાગમેનને વડુ
અધીર બનાવ્યા ફાગમેન પ્રાગ્ધવાદી તો હતો જ નહિ માત્રીના
માઆપનો રુચિ-અરુચિ આ પ્રગરનો આમ ધાન્ય મર છે તેની
નહિ જેવા જોટી તેનામાં મગુગી નહોતી એક ગતે વાણ પતાવ્યા
પછી તે માત્રીને ખાંડે પહોચ્યા અને મારીના માઆપ પામે
પોતાના માટે તેણે નરોણી નાખી માત્રીના હાથની તેણે બદલ જ
સ્વચ્છતાપૂર્વક માગણી મગી

માગ્વીના માથાપ તો મડક જ થઈ ગયાં. છોટરીના માથાપ પામે, છોકરાં પોતા માટે માથું નાખે...એવો પ્રસંગ ગણના આપ્યા પંથકના ઇતિહાસમાં કદી જાન્યો નહોતો. ફાગમેને પોતે મમજાવ્યું તેવી રીતે, એની વતી માથું ફાંવા મારવીના આપને ત્યાં આવે, એવાં કોઈ નિશ્ચિતના મગાઓ ફાગમેનેને નહોતાં એ ખરું પણ તેથી શું થઈ ગયું ? ગામના વૃદ્ધો ક્યાં નહોતા ! કોઈને ઇમારો સરખો પણ કર્યો હોત તો...

‘ પણ મને જવાબ શો આપો છે ? ’ પગપૂર્વથી ચાલ્યા આવેલા એક રિવાજનો ભંગ ચલાવું દુઃખ વ્યક્ત કરી રહેલા મારગીના પિતાને ફાગમેને અધીરાઈથી પૂછ્યું : ‘ મારે જવાબ જોઈએ છે. ’

‘ શેનો જવાબ ? ’

‘ કમ જનો ? મેં માથું નાખ્યું તેનો ! ’

માગ્વીનો બાપ ખડખડાટ હસી પડ્યો ‘ પહેલા મારા નાખવાની રીતસરનો અભ્યાસ કરો, બાપ પછી આવી રીતે જવાબ માગવા આવો ! ’ એવો અર્થ માગ્વીના પિતાના એ મુક્ત હાસ્યમાં ફાગમેને વાંચ્યો.

અને મુત્સાથી બાથો અગ્રવતો અગ્રવતો તે ઘરની બહાર નીકળી ગયો.

અને તે પછી બીજે જ દિવસે ખેતમેન નામના એક જુવાન સાથે માગ્વીના માથાપે માગ્વીનું વેવિચારણ ખસીંગના રીતરિવાજ પ્રમાણે, ધામધૂમથી મહેર કરી દીધું.

(૨)

કૃષ્ણદેવની કરામત પણ ન્યાતી જ છે ! તમે જોને ચાહતા હો, એ તમને ચાહવાને બદલે, કોઈ ખીમની જ પાછળ બેઠકાત્તુ ફરે એવો મામાન્ય અનુભવ ભર્તૃહરિએ એક શ્લોકમાં ગાયો છે. માગ્વીની એક બહેનશક્તી ખાટી (જાતુરી) એ પણ આપે જ અનુભવ થઈ રહ્યો

દતો. ને ફોગમેન પાછળ ત્રાધની હતી અને કિત્તગંગા ન્તી હતી; અને ફોગમેન માંનીનું વેન વાને બેઠા દતો.

‘મારી માન કરતા વધાર ઉપાળી છે તે મ્હુલ, ફોગ; પાનુ તારા માટે મારી લાગણી તો મને જ છે દો !’ એક નાંજો પોતાના બાંડાની પાછળની એક માંડી ઝેરીમાથા પમાર ચર્ધ નેવા ફોગમેનને બનુબર વાટની વચ્ચે આંતરીને ખતૂરીએ મટલૂં કરવા માડી.

‘પણ લાગણીના મધ અટકા બગાય છે !’ ફોને અચિત્તું મ્હું.

‘ના !’ કટાનું મ્હો ફોને ખતૂરીએ કામ દેવા શરૂ મ્હો. ‘લાગણીના અટકા નથી બરાતા, પણ ત્યા લાગણીનું નામેનિશાન નથી, ત્યા અટકા જરૂર બગાય છે !’

‘ખમ આઘી !’ ખતૂરીના વાક્યક્રમથી કમ્પેક્ષા ફોગમેન, એને એક ધક્કો મારી, આઘી ખમેડીને, આગળ વધ્યો. હવે બનાથેલી ખતૂરી, મારે બાલુઓએ નજર નાખી, આ હમ્ય કોઈ નેઈ મ્હુ તો નથી એવી ખાતરી કરી, ફોગની પાછળ દોડી

‘તું ના મારે મારી પાછળ પડી છે ખતૂરી ?’

‘તું શા માટે મારીની પાછળ પડ્યો છે ?’ પ્રશ્નનો જવાબ પ્રશ્નથી આપતા ખતૂરીએ મ્હુ. એમ કે મારી રેહી નથી પડી, કે તાન કાથમા આવી જશે તારી આ મવડૂંનીનું પાનિષ્ઠામ આવશે ફક્ત એટલું કે

‘કે હું પગથી તને પણ ખોઈ બેસીશ, એ જ ને !’ એકાએક પેતરો બદલી, ચહેના લપ નેઈ ઓર જ કુમાર પાથરીને ફોને ખતૂરીનું આપૂં વામ્ય પુરૂ મ્હું.

અને પછી-

‘ના, બાહ, ના ! મારી ખતૂરીને મારે ખાવી નથી !’ એમ કહેતા.

કહેતા એની હાથથી પકડી, એની આખોમા પોતાની આખોને પરોવી, એકાદ ક્ષણ તે ઊભો રહ્યો.

ખાચારી ખતૂરી ! તે તો પાણી પાણી થઇ ગઇ. પ્રિયતમની આખોનો અને પ્રિયતમની અશુભિઓનો આવો રોમાચક સ્પર્શ આ પહેલાં તેણે કદી માણ્યો નહોતો.

વેગથી ધક્કતે હૃદયે અને કચ્છતે ગાત્રોએ, આવનારી અમૃત-ઝડીની તે પ્રતીક્ષા કરી રહી !

‘તું મને ખરેખર ચાહે છે, ખતૂરી ?’ આવનારી અમૃત-ઝડીની મીઠાશને વધારવા માટે જ જાણે મુદ્દામ પૂછાયો હોય એવો પ્રશ્ન આવ્યો.

‘કસોટી કરી જો !’ ખતૂરીની કુજતા હોટે જવાબ દીધો.

‘મારે ખાતર તું... ?’

‘આજ ઉપર ચાલીશ, ફવામા પડીશ, એ પીશ તું જે કહે તે કરીશ !’

ખતૂરી વધુ બોલી જ ન શકી, તેના અધર ઉપર અમૃતની ઝડીઓ વરસવી શરૂ થઇ ગઇ હતી.

તોફાની પવનનો એક સમાટો પૂગે થઇ ગયા પછી, વિવશ ખતૂરીને બાથમાથી છૂટી કરી, કાળમીઠને પણ ઓગાળી નાખે એવું એક રિમત કરીને ફોગે કહ્યું :

‘તું તારી પાસે જે કરાવવા માગુ છું તે ખતૂરી, આગમા ચાલવા જેવું કે એર પીવા જેવું ભયાનક કામ નથી એવું કામ હું તારા જેવી કુસુમકળી પાસે કરાવું પણ ખરો ?’

‘પણ ત્યારે કામ શું છે તે કહેને !’

‘પહેલા તું વચન આપ !’ પામેની વાડ પર વીંટળાયેલી એક

નંગલી ફૂલ-વેલના કેટલાંક ફૂલ ચૂંટી, ખરૂરીના લાંબા વાળની રમ-
તિયાળ લટામાં મુંચતા ફાંગે કહ્યું:

‘હજીયે વિશ્વાસ નથી?’

‘એમાં વિશ્વાસનો સવાલ નથી, ખરૂરી, પણ...’

‘તો લે, આપ્યું વચન!’ ફાંગનો જમણો હાથ પોતાના હાથમાં
લઇ, તેની હથેળીને પોતાના હૃદય ઉપર ચાંપતાં, ખરૂરી બોલી: ‘બોલ
હવે, શું જોઇએ છે?’

‘તું મારવીની બહેનપણી છે, ખરૂરી!’

‘હું, તેથી શું?’

‘નારું વચન એ કદી પણ ન જિયામે!’

‘એ તો વખત આવે ત્યારે ખજાર પડે, ફાંગ. પણ તું કહેવા
શું માગે છે?’

‘મારે એક વાર મારવીને મળવું છે, ખરૂરી.’

‘હે?’

‘એમાં ગમરાવાની જરૂર નથી. એને પરજીવાના સ્વપ્નને તો મેં
મારા મનમાંથી ક્યારણું યે જિએડી નાખ્યું છે. પણ એક વાર, ફક્ત
એક જ વાર...’

‘એની માયા મુકાલી નથી, કાં?’

‘એક વાર એની સાથે મળું, બોલું ચાહું, મારા હૃદયની
વાતથી એને વાકેફ કરું. એટલું જ મન છે, ખરૂરી! એટલું તું
કરી આપ, એટલે એની માયામાંથી હું છૂટી અને પછી, આપણે
, એ નિરાંત...’

ખરૂરીને બાથમાં લઈને ફાંગે ફરી એના મુખ ઉપર ચુમ્બનોતી
પ્રી વચ્ચાવી.

‘કરીશને ઝોટયુ ?’

‘કરીજ’ એમએક માપડી ગયેન અર્ગશુષ્કથી બેઆકળા જેવી બની ગયેથી ખનૂરીએ જવાબ આપ્યો. ‘પણ તે એક શરતે..’

‘કે ?’

‘કે તે પત્રી તારે માત્રની નિશામા મ્દી જોયું જ નહિ !’

‘કપૂય છે.’

(૩)

માત્રની માથે મગપણ થયા પત્રી ખેતમેનની લેખપ્રિયતામાં એકાએક બગ્ની બાની ગઇ ખામ શ્રીને જીવાનો તો તેની આમસામ પાકી ખનૂના દગલા કુપન માખીઓ બહુબરો તેમ બેગા થઇને બહુબહુતા જ હેના પહેલા જેઓ તેની માથે નેવા સુદાંની તપ્પી નહોતા બેના. તેઓ, હવે તે બધાં મગે ત્યા તેને જોયો ગમ્મી ખનૂનતન પૂજતા અને વાતોએ ચળવળા, મર્ધ ને કાઇ બદાને તેને ઘેર જનાગજોની અને તેની કોસ્તી ગોધનાગજોની મંખ્યા રોજ-ખ-રોજ વધતી જ જતી હતી.

આ નવા મિત્રોમા નૌથી વધુ કલ્પાદી અને આમડી કોગમેન હતો માત્રની આપે પનદીને મળજ ખેતમેન કુપન ગેલ્યો છે એથી ખનૂ પડતા જ તે હૃદયની આગને હૃદયમા જપ્ત કરીને મુખા-ગજાદી આપવા દોડે. ‘કે ખેતમેનને મે આ મુખાગજાદી આપના આપના, ખેતમેનન હૃદય કુપન તેણે ઝોટવી બૂટ્ટી ગરી દાધી હતી, કે ખેતમેન આ બનાવ પછી તેને જ દેખતો થત ગયો હતો ફોગ મનના મનમા માત્રની માણવાના કોડ હતા માત્રની હાથનુ ગીતસર માણું મવા માટે તે ભતેજ માત્રનીને ઘેર ગયો હતો એ લકીમન ગામમા કોઇ મળણું નહોતું ! મે જણ મિત્રાય ! માત્રની આપે તો

ફેગમેનરાણી આખીયે ઘટના, તે જની તે જ ગતે, પોતાના કળિયામાં દાટી દીધી હતી; અને ખતૂરી ફેગમેનના મોઢમાં એટલી બધી અમ્મ હતી કે એની, વિરુદ્ધ એક અક્ષરે પણ, ન એના મ્હેમાંથી નીકળે, ન એના કાન પર નાખી ગયાય ! એટલે ફેગમેનનો માર્ગ મચ્છ હતો, હુસ્ત્યા, ખંધા, ગવનગઆજ, દમમુખો, ફળદ્રુપ મગજવાળો અને વાચાળ ફેગમેન, જેનજેનામા, ભોળા અને ઊર્મિલ ખેનુમેનના દિવ-
-દિમાગનો કળજો લઇને ખેમી ગયા !

એક દિવસે આ જન્મે મિત્રો, દિવસના કામથી પગવાગને ટહેનનાં ટહેનનાં ગામથી અર્ધાંક ગાક દૂર એક નાનકડી નદી હતી ત્યાં સુધી નીકળી ગયા હતા. નદી કદી એટલે આમાન્ય રીતે આપણને ગડા-પાતળા, છીછરા ઊંડા, પણ પાણીના પ્રવાહનો ખ્યાલ આવે છે. પણ મહીન્ની આ નદી તો ફક્ત ગેનીની જ હતી ! પાણી તો તેમા આખા વચ્ચે ફરચ્યાન ફક્ત થોડા જ દિવસો સુધી -હેતુ. ફ-ફ-, ગિપથાણામાં કયાક માની રીતેન્વન્માદ થયો હોય ત્યારે ! બાકી તો જન્મે કાઠે દોડ-મે માથોડા ઊંચી બેખડો અને વચ્ચે મોઝેડ કંઠમ પડાળો રેતીનો પર ! આ બેખડ ઉપન બેમા બેમા, મવારે ગામની પાછળ બેગતા સન્જની અને માઝે ન્હુની ક્ષિતિજ નીચે બેનની જતા મન્જને જેવ નો મગ કેકે અનેની જ હતી.

આથમતો સન્જ અર્ધાંક ક્ષિતિજની નીચે ઊતરી ન્હો ત્યા સુધી જન્મે મિત્રોએ કાઠા ઉપન ટહેવા જ ક્યું.

પછી જાણે લાખા વખતથી મનમા મેળાઈ મ્હેલી કોઇ વાત પનજે જવા મહતો હોય એવી રીતે ખેનમેન બોલી ગયો.

‘તને ખમ્મ તો છે ને ફેગ, કે આખામહીન્મા તાન જેવો ચતુર જવાન બીજો કોઈ બાગ્યે જ નીકળને’

તાન મ્હે જ જવાજ ન આપ્યા મ્હેન મ્હે મયકાવીને એ ફળના સ્વર્ગ તન્ક જેઇ જ ન્હો.

- ‘ મારે તને જો મવાલ પૂછવો છે ફોગ ! ’
- ‘ તે વાટ કોની જુએ છે ખેન ! પૂછી નાખીને ને પૂછવું હોય તે ’
- ‘ પણ તું મારી મસ્મૂને તો નહિ કરે ને ? ’
- ‘ તું મવાલ પૂછે એમા હું મસ્મૂરી શા મારે કં ? ’
- ‘ ઝણ જાણે ! મ્હાય મારે મવાલ ને તને રમુછ લાગે ! ’
- ‘ હવે પૂછ ને ભાઈ, પૂછતો હોય તો ? ’
- ‘ પણ જવાબ દેવો પડશે ’
- ‘ હહશ, આવડશે તેવો ’

[૪]

‘ મારે મવાલ એ છે, ફોગ કે સ્ત્રીઓ વિગે તારો જો મત છે ? ’

ફોગ હસી પડ્યા

‘ જોયું ને ! ’ ગરીબકા અવાજે ખેતે ગય કન્યા માઢી ‘ હું નહોતો કહેતો કે મારે સવાલ તને રમુછ લાગશે ! ’

‘ તો પછી એવો રમુછ સવાલ પૂછે છે નુ કરવા ? ’

‘ કાચુ કે માગ મનમા એ ધણા વખતથી ધોળાયા કર છે ! ’

‘ ધણા વખતથી, એટલે કેટલા વખતથી ? ’

‘ તુ મારે દિયોળન નાસ્ત છે, ફોગ, તારી પામે ખોટું નહિ બોલું, મગપણ યશું છે ત્યાંથી ’

ફોગની મુખમુદ્રા પર, એકાએક, મ્હમ્ ગભીરતા પથનાઈ ગઈ કોઈ ખોવાયેલી સીજ ખાજતો હોય એવી રીતે સ્વર્ણસ્ત પછી નદીના રેતાળ પર પર બિતરી નહેલ અધાનમા તે ખોવાઈ ગયો

ખેત આગળ ખોલ્યે જતો હતો

‘ગામમા મૌ જાણે છે. ફોગ, કે...કે...’

‘કે શું?’ હોઠ સુધી આવેલી હૃદયની એકાદ વાતને પાછી લંબમાં ધક્કેલવાની કોશિશ કરતાં ખેતને ફોગે પૂછ્યું.

‘કે...સ્ત્રીઓની જાણતમાં અને કશી જ ગતાગમ નથી’,

‘તને નથી, તો ખીજા કોને છે?’

‘ખીજાની વાત હું નથી જાણતો, ફોગ! પણ જનમ ધરીને આવજ દિ’ સુધીમાં મેં નથી કોઈ છોકરી સાથે એકાંતમાં એક પળ ગાળી, કે નથી કોઈની માથે મેં એયાર શબ્દોની પણ આપ-યે કરી: અને તેમા એકાએક...’

ખેતસેન વળી પાછો અટકી ગયો. હવે પછી તે જે વાત કહેવ માગતો હતો તે તેના ગળામાં જ અટકી પડી હતી.

‘અને તેમા એકાએક શું?’ શરમાતી-મંતાતી વાતને બદલે સાવવા માટે ફોગને પૂછ્યું

‘તેમાં એકાએક... માડ મગપણ થયું.’

‘માની સાથે’ એટલા શબ્દોને ખેતસેને માડ માડ પેટમાં ગમ્યા હતા, એ ફોગએન તરત જ મમજી ગયો. અને જતાં જાણે કશું જ ન મમજતો હોય એવું મ્હો કરીને એ બોલ્યો:

‘પણ તેથી શું?’

‘તેથી—તેથી તો આ મવાલ તને પૂછ્યો, ફોગ, કે સ્ત્રીઓ વિશે તું શું ધારે છે?’

‘પણ આરો મવાલ અને જ પૂછવાનું કામ, ખેત?’

‘એ તો તું મારો મૌથી નિકટનો દોસ્ત છે, ફોગ, અને ખીજું, સ્ત્રીઓની જાણત જેટલું તું જાણે છે તેટલું ગામનો ખીજો જીવાન બાગ્યે જ જાણે છે એમ મેં માંગ્યું છે’

‘માંબજેલી વાતો બધી જ કે’ માગી ઝાણી હોય છે.’

‘ન પણ હોય, ફોગ, પણ માગ આ મવાલનો જવાબ તો તારે આપવો જ પડશે.’

‘આ નદી વિષે તું શું ધારે છે ખેત?’ એકાએક મોઝ્યો બદલતો હોય એવી રીતે ફોગે પૂછ્યું.

‘એને ને માગ સવાલને શો મબંધ?’

‘ધણે જ. બધો જ. આપણે આવ્યા ત્યાં આયમતા સૂરજના તુંમરા તેજને કારણે એની રેતી બનોહર લાગતી હતી અને એ રેતીનો એક એક કણ જુદો વસ્તાર આવતો હતો.’

‘હા...આ!’ કોઈ નવો પ્રકાર લાખવાની ચડગાત થતી હોય, એવા ભાવથી ખેતસેને હોકારો આપ્યો.

‘અને અત્યારે શી સ્થિતિ છે? અધાર અને રેતી એકરૂપ થવા માડ્યા છે ઘડી પહેલા નદી બનોહર લાગતી હતી. અને આજે અમામની રાત છે એ જોતા, બેચાં ઘડી પછી એ કદાચ ભથંકરે પણ લાગશે.’

‘અને પુનઃ હોત તો?’ ફોગેમનનો એક પોતાને હવે સમજવા માડ્યો છે એમ બતાવવા માટે ખેતસેને વચ્ચે સેજ્યું.

‘હવે મમજ્યો ખેત, મારા કહેવાનો આશય એ છે કે નદી દુપાળી લાગે છે કે કદરૂપી, આકર્ષક લાગે છે કે ભયાનક, આનંદદાયક લાગે છે કે મૃત્યુદાયક, તેનો આધાર કેવળ તેના એકલાના પર જ નથી, પરંતુ તેનું મિલન કોની માથે ચાય છે તેના પર પણ છે. ચોમામામા આ જ નદી-જેમા વરમના લગભગ માડા અર્ગીઆ મહિના રેતી જ હડ્યા કું છે તે નદી-કોઈ ગ્રંથિ વાન એટલી જળજળામગ્ન ચર્ચિત છે કે ભવભવ તરવેયાની પણ તમા પડવાની છાની નથી ચાલતી અને જેવાતેવાને તા એ તાણી જ જાય છે.’

‘દશુ ગમે વઝે જ આણે તથા જવાનોનો બોગ લાવેલો!’
ફોગમેનના વિવેચનનું મમથન કર્યાં ખેનમેને કર્યું.

‘જનજન છે, ખેન, અને તે પહેલ પ્રશ્નો જવાજ પછી એમાં
આવી જાય છે.’

‘એટલે?’

‘એટલે-જેનું નહીતું તેનું જ સીનું! એક જ સી, જુદા
જુદા મયોગો પામીને કાંઈ વાર રમણીય લાગે અને કાંઈ વાર, જવા-
નક લાગે, કાંઈ વાર અમૃતનું કામ કરે અને કાંઈ વાર એટનું!
એમાં વાક સીનો નહિ, ખેન, મયોગોનો!...દરે પાછા ફરશું!’

સી વિશેના ફોગમેનના આવા અભિપ્રાયથી આશ્ચર્યચક્રિત જનીને
ખેન જાણે થીસી ગયો હતો એનો હાથ ઝાલીને ફોગે એને મરીંગ
તરફ ચલાવવો માગ્યો.

પછી ફોગની વાતોએ એ ખીચાંગ મીધા આક્રમીના સ્થિતિ
એટલું તો ચકગવે ચક્રવી દીધું હતું કે નહિના કાંઈ કૃપાથી નીક-
ળીને ઠેક પોતાના ધનના જાણ મુધી ફોગની માથે માથે, એ ચાલનો
આવ્યો, ત્યાં મુધી એના મંદ્રામાંથી એક અક્ષર પછી ન નીકળ્યો.
અને છેલ્લું ‘હીક ત્યારે ખેન, દરે કાલે મળીશ!’ એમ કહીને ફોગ
નેને મૂકીને ચાલ્યો ગયો અને...

‘આજે આટલો મોડો!’ એવા શબ્દો તેણે પોતાના પિતાના
મોંએથી નાંબળ્યા ત્યારે જ તેને બાન થયું કે તે પોતાના ઘરમાં છે!

(૫)

ખેનમેનને મૂકી, ફોગસેન મીધા પોતાને ઘર આવ્યો. એના
રૂમાં એના ચાલ-પાલ દેરનો કોડિયાને અજવાળે ચોપાટ અના
રેલા દના, નેઓ એને જોનાં વેંત જ ગેવમાં આવી ગયા.

‘આજ કાલ તારું ઠેકાણું જ નથી રહ્યું!’ એમાંના એકે કહ્યું. ‘રોજ અમને વખતસર આવવાનું વચન આપીને રવાના કરે છે અને રોજ મોડો આવે છે!’

‘હવે આવી રહ્યા વખતસર!’ બીજાએ ટંકાર કરી.

‘કેમ?’ આંખો મીચકારીને ત્રીજાએ પૂછ્યું.

‘તે તું એને જ પૂછને બાઈ,’ એણે ત્રીજાને જવાબ આપ્યો અને મોઢસી પડ્યા! એક ફોનમેન સિવાય.

‘તમે સૌ કહેવા શું માગો છો! હું ખરેખર સમજતો નથી.’ ગરીબજા જેવા અવાજે ફોન કહ્યું.

‘ક્યાંથી સમજે! નાનો છોકરો ખરાંને!’ વળી પાછા એકે મસ્કરી કરી.

‘પણ...’ ફોન બધાની સામે જોઈ, ચહેરા ઉપર નિર્દોષતા પાથરીને પોતાનો બચાવ કરવા માડ્યો.

‘તું એમ અમજે છે, ફોન,’ ચારે વ વતી બોલતો હોય એવી મતાવાહિતાથી એકે તહેમતનામું ફરિયાદવા માંડ્યું: ‘કે તારી ફિલ-આઈની દુનિયાને કશી જ ખબર નથી! અરે બાઈ, દુનિયામાં બધું જ ફરપાવી શકાય છે. પણ એક આ પ્રેમ છુપાવી શકતો નથી!’

‘અને માથે સાથે એમ પણ કહેને, કે દુનિયાના બધા જ રોગોનો ઇલાજ થઈ શકે છે, પણ એક આ પ્રેમરોગનો ઇલાજ થઈ શકતો નથી.’ બીજાએ પૂર્તિ કરી...

‘અહિં તારી બૂલ થાય છે,’ ત્રીજાએ કહ્યું. ‘ફોનમેન રોજ આટલો મોટો આવે છે...તે પોતાને થયેલા રોગનો ઇલાજ કરવા જાય છે, માટે જ તો!’

ફોનની ઝાંખી, ઇવનમાં કદી નહોતી ધડકી, તેના ગતે ધડકવા

માંડી. જે એક વાતને તે છુપાવવા માંગતો હતો, તે જ વાત મું છતી થઈ ગઈ છે.

‘તમે ઝંની વાત કરો છો, માન માધીઓ.’ જ્યાં સામે આજીવનની એક નજર ફેંકીને તેણે પુવાસો માગ્યો.

.....કેમ ઝંની ? પેલી ખતૂરની !’

કાશ ! ફામનું ‘હૈયું’ તે કણજી જ હેડું બેસી ગયું. તેના ડાઘામાં નિરાન થઈ ગઈ. ખતૂરની અને તેને પ્રેમનો મંબધ છે એ હકીકત આમુ ગામ જાણે, તેની નામે તેને કંઈ જ વાધો નહોતો. બપોરે, એ હકીકત ગામમાં વધુ ચર્ચાઈ, તેના જ તેને કાચદો હતો, કાચુ ? કાચુ હ એના અતઃકરણની ખરી નેમ ઉપર. એને લીધે, આડકતરી રીતે, એક કાચો પડેલો પડી જતો હતો.

‘છોકરી વાસે જ પડે, પાછી છોકરો મું કરી શકે ?’ મુકામ વાતને ચગાવવા માટે જ ફોગે નવેમંથી ગરબાત કરી.

‘તું મેં નસીબદાર છો, ફામ’ એકે કહ્યું.

‘નમીબદાર તો ખરો જ ને, નહિત ખતૂરી જેવી ફૂલદાર છોડી માથે પડતી આવે.’

‘આવે તમાનમાં પાણી બહુ હોય તો !’ પોતાના માથાઓને મીઠાશથી ચીડવતા ફોગે કહ્યું.

‘પાણી બાણીતો તો એમાં કંઈ જ સવાલ નથી’... મંડળિમાથી એકે ખરેખર ચીદાઈને કહ્યું : ‘એમ જોવા જઈએ તો ખેનખેનમાં મું પાણી બહુ છે..’

‘અને છતાં મલીનતા શણગાર જેવી માંવી એને મળી !’ ખીમ્તએ ટાપશી પૂરી ‘બંધી પ્રારબ્ધની વાત છે !’

પ્રારબ્ધની વાત હોય, કે પુરુષાર્થની નિતોતે વચ્ચેના દૃઢની અનાનસન મંબીનતા ચહેના ઉપર લાવીને ફોગે કહ્યું : ‘પાચી પંચા-

તમા આપણે શુ કામ રાત જાગાવી ! ચાલો રૂમની છે, ને, હજી બેચા રમતો !

૧

* * *

પણ ફાગની સાથે ચોપાટ રમવાનો હાલો આજે એના માથા એના નસીબમા જ નહોતો !

કારણ કે હજી દોરની એ સોગડી ધગમાથી મહાર નહોતી નીકળી, ત્યાં તો નજીકમા ક્યાક પાવો વાગવો શરૂ થયો

હવે ગતના ગમે તે પહોરે પાવો વાગવો એ કંઈ મહીને માટે નવી નવાઈની વાર્તા નહોતી. અરે, ફર્ત પાવો જ હું કરવા જતર, તથુરા, રવાજ, ઢોંધા-વેલણુ, આદિ અનેક સાજ, માદા છતાં સ્મ-રસિયા એવા આ ગાંમમા દિવસ કે રાતનો વિચાર ક્યાં વગર, ગમે ત્યાં અને ગમે ત્યાં બજી ઉઠતા

એટલે શરૂઆતમા કેસારી-તમરા વગેરેના અવાજ જેવા લાગતા આ પાવાના અવાજે ચોપાટ-મંડળીમાથી ડાહ્યુ ય એ ધ્યાન પોતા તરફ દોરું નહિ પણ જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ પાવાના અવાજે એક એવો આકાશ ધરવા માડ્યો, કે ફાગની બેચેની વધવા માડી સાથીઆ પોતાના હૃદયનો આ ખળખળાટ ન કળી જાય, એટલા ખાતર થોડોક વખત રમત ચાલુ રાખી, પછી ફાગે ઉપરાઉપરી જાગાસા ખાવા માડ્યા.. અને અંતમા એટલી બધી ભૂલ મ્વા માંડી કે સાથીઓ જાતે જ 'તને હવે ઊંધ આવે છે, 'ભા, હવે કાલે' જેમ કહી રમતનો સંકેતો કરી રાતના મપનાની બાજત મીડી મગકો કરતા કેન્તા ચાલ્યા ગયા.

[૬]

સાથીઓ પોતાનો ઝાપો વટાવી ગયા તે પછી થોડીવાર તો ફાગ આગળમા ખાટયો પાયો હતો, તે દાણા તેના ઉપર મોટું

અને ઓશીકું નાખી, ધનધસાટ ઊંઘી જવાનો દાંમ કરતો હતો.
પડી વાગ્યો.

પાવો હજી એ જ સંયમિતતાથી વાગ્યા કરતો હતો. કાદના ય
કાને પડ્યા માગના ન દેવ એવા ધીમા એના સૂરો ફાગના કાન
પર, એક આત્મન સુપરિચિત આકાર ધારણ કરતા કરતા અથડાયે
જતા હતા.

ધીમેથી તે ખાટલા પરથી ઊઠ્યો. અમાસની ચતના ખીજ પહો-
રના વાહનવિહીન આકાશમાથી મદઆક્ષ વિધાતાની હઝારો આખો
ધરતી પર એળીટમે મંડાતી હતી. ફાગે બે ત્રણ વાગે ચાં ફિશાઓમાં
નજગે ફેન્વી જોઇ. આમપાસ કાંઈ કહેતાં કાંઈ જ માનવપ્રાણી નહોતું.
આગણુનો ઝાપો ઉધાડીને, હાથેય પગે, તે બહાર નીકળ્યો. પાવાનું
સંગીત વધુ ને વધુ એકમ આકૃતિ ધારણ કરતું જતું હતું. ફાગ એ
સૂરોની ફિશામાં ધીમે ધીમે આમળ વધ્યો. સંગીત, જ્યાં આમળ થોડાક
દિવસો પહેલાં, ખતૂરીનું તેનું પ્રણવ-મિલન થયું હતું ત્યાંથી આવતું
હતું. ખતૂરીના ખારડાની પછીતે આવેલી શેરીમાં ફાગ દાખલ થયો
કે તરત જ અગીત બંધ થઈ ગયું.

એ માકડી શેરીમાં થોડાક કદમો આમળ આવીને ફાગ જોતો
ચ્છી ગયો.

તેની બન્ને બાજુએ, હાથ લાંબા કરો તે અડધી શકાય એટલી
નજીક, બે વાડો હતી એમાની એક વાડ, ખતૂરીના ધરના આગણુની
પછીતની હતી. વાડ ઉપર જ મહી ફૂલવેલની આદર હતી, જેમાથી
થોડાક ફૂલ ચૂંગીને ફાગે, તે દિવસે, ખતૂરીના ચોટલામાં ચૂંધ્યા હતા.
અગળ આ જ ઠેકાણે શેરીને સામસામી બન્ને બાજુએ, હાથ-લિયા-
ગની નાનકડી ઝડીઓ હતી. જમનની આખથી સંતપ્ત માગના
પ્રેમીઓ મારે આ કાણે, આ સામડી શેરીને આટલો આગ, વન-

જગતે એ સુરક્ષિત સંકેતસ્થાનનું કામ આપી જતો અને કોઇ કોઇ વાન એવી માગમારીઓ પણ થઇ જતી

‘ અત્યારે ? ’ લાલ-લિયાની ઝાડીની આડશે ડાબેની ખતૂરીના કાનની છેક પામે પોનાના હોઠને લાવીને ફાગે પૂછ્યું

‘ આજ મયોરની તારી જોતમા છુ, ફાગ ! ’

‘ કાઇ એટલું મધુ ! ’ ચહેરા ઉપર એફિક્કમથાનો દેખાવ પાથરીને ફાગે િખળ કરી

‘ ફક્ત તારા જ સ્વાર્થને ખાતર ! ’ એટલી જ નાપસ્વાદનો દેખાવ ખરીને ખતૂરીએ જવાબ આપ્યો તને સાબળવાની ન જ થડી હોય તો આ છુ ચાલી ! ’

ચાહો વાદળ-વગમા સતાય તેમ ખતૂરી, લાલ-લિયાની ઝાડી પાછળ અદૃશ્ય થવા માડી

‘ હવે રે’વા દે ને આવા નખરા ! ’ ખતૂરીની પાછળ ઝાડીમા હાખન થઇ, એનો હાથ ઝાલી મરડી, એના મ્હોને પોતા નન્મુખ લાવતા ફાગે ન્યુ

‘ હાથ મગ્ગાઇ જશે હા ! ’

‘ તો વાત મ્મ ! સીવી સીધી ! શુ મ્મવા આજ મયોરથી મારી જોત કરી ગ્હી હતી ! ’

આજે માત્રવી મળી હતી

‘ માત્રવી’ના નામચલણની આયે ફાગનો ચહેરો-મહેરો જ આખો પનગાઇ ગયો ખતૂરીએ આ પનટાની નોંધ લીધી

‘ હા ’ ધડમ્તે હં પે ફાગે વધુ માહિતીની માગણી મ્મ

‘ તારા એને એ વાર, ફક્ત એ જ વાર મળ્યું હતું ને ! ’

ફાગનું હૃદય એના જોડથી ધડમ્વા માડ્યું હતું - એનો અવાજ મ્મય ખતૂરીના કાન નુધી પહોચી જગે એવી મીઠ એને લાગવા માડી.

તે ચૂપચાપ બોલો જલો ' ' .

‘તું એને એકાલમા મળીને શું કહેવાનો છે, ફાગ’

‘ફક્ત એક જ વાત, ખૂટી...’ તાળવે ચોટી જતી હતી એને માડ બેળેડીને ફાગે જવાનું આપવા માડ્યો.

‘...’

‘કે ફુનિયામા ફાગ પણ સી માટે જેનો બાંધ કદો નંધાં પ્રગટ્યો, તેવો બાવ, તારા માટે આ હૃદયમા એક વાત પ્રગટ્યો હતો.’

પણ એથી લાભ તો !’

કાણે જાણે, ખૂટી ! પણ એ વાત જ્યાં સુધી હૃદયમા જ નંતાડી નાખી છે ત્યાં સુધી હૃદય ખૂનભારે ભાર લાગે છે !’

પણ એ તો તું જાણતો જ હોઈશ, ફાગ, કે માનવીની ક્ષિયામા હવે આશા રાખવી...’

એ નિગરા જ છે. પૂરપૂર જાણુ છું.’

‘અને છતાં...’

‘હૃદયનો ભાર ઉતારી નાખવા માગુ છું. બની શકે તો અને તું મદદ કર, તો જધુ થ બની શકે, ખૂટી’

‘મદદ કરવા માટે તો જોખોની તારી ગોત કર્યા કરું છું. પણ મેં ચરત મૂકી હતી એ વાદ તો છે ને ! તે પછી તારે એને મદતર બૂની જવી.’

‘કમૂવ છે’

‘અને તે પછી તન્તજ તારે મારી સાથે...’

‘પણી લેવું.’ સહેજ હસીને ફાગે કહ્યું ‘એ ચરત કે’ એટલી બેધી આકરી નથી, તારી આ ચરત જોના.’

અને ..’

‘હલુ પણ ‘અને’ બાકી છે?’

‘હા. અને ત્રીજી શરત એ કે મારવીને એકાતમાં મળવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે એને માટેની જવાબદારી મારી છે એવી જાણ એને ન થવા દેવી અને એને સ્પર્શ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.’

‘આ બંધુએ મેં તારી કને કબૂલ્યું છે. જ્યારેવાર કબૂલ્યું છે, કહે તો કંઈ તારે અમારો મેળાપ કરાવી દેવોજ બાકી છે, ખતૂરી

‘તે કાલ સવારેજ ચાલ જશે, પહેા કાંટાં પહેવાં.’

‘મારી ખતૂરી!’ ફોગ ખતૂરીને બાકી પડ્યો.

‘આટલામાં જ જો ગાંડો થાય છે, ફોગ તો મારવી સાક્ષાત અમારે સામે આવીને ઊભી ગ્રહેશે ત્યારે..તો.’

‘કસોટી કરી જોને ! તેં કહેયો વખત ક્યાં આવે છે ? બોલ શા રીતે ગોઠવ્યું છે ?’

‘સવારમાં કુવે પાણી ભરવા જનારાઓમાં અમેજે બહેનપણીઓ સૌથી પહેલી હોઈએ છીએ, તે તો તું જાણેજ છે, ફોગ!’

‘આખું ગામ જાણે છે !’

‘તો આજે હું એને યોજના મમય કરતા પણ અધીરું પહોર પહેલી જગીડવાની થું..’

‘પણ એ જગજે ખરી ?’

‘એની ઊંચ જ જોણી છે, ફોગ. અને કપગત, રાતના તારાઓ મણવાનો એને બારે ગોખ છે. મલીન ગામ પર નોખે નોખે વખતે કુંડા અને આથમતા નોખનોખા બધા ય નારાઓ સાથે એને એટલી બધી મદદગત છે, ફોગ, કે..’

‘કે એ તારી વાટ જોઈને જ બેડા હશે.’

‘જગજગ ! પછી અમે જન્ને કુવા કાંઈ જાણ્યું.’

‘હીં છે.’

‘અને ત્યાંથી દુઃ મીચણિયું જૂલી ગઈ, એમ કહીને પાછી પેર ચાલી આવીસ...એકાદ ધડી મારે...’

ખતૂરી દલે આગળ બોલી ન શકી. ફેગસેનના હનમારે તેના શબ્દોને તેના હોઠ કપન જ ચંબાવી દીધા.

લાલ-સિયારની ઝાડીએ તે ગતે જે પ્રણયીઓનું એક એવું મસ્ત મિતન દીઠું કે જેવું મયીરે આ પૂર્વે લાગ્યે જ કદી દીઠું હશે !

[૭]

માત્રવી અને ખતૂરી પિતળની હેઠને માથે મૂકી માટીની મહુકીને દાથમાં રમાડતાં રમાડતાં માત્રવીના ઘસ્ટી બહાર નીકળ્યાં, ત્યારે મયીર, પાછલી ગતની મીઠી નિંદ્રામાં પડ્યું. મપનાં નીલાળા મશુ હવું.

‘રોજ આટલી વહેલી નીકળતી હો તો કેવું મારું !’ શીજી હવાના ઘોડાકે ધૂંટા મંપૂર્ણ શાંતિથી પીધા પછી મારવી બોલી.

‘તારી વાત તો માચી છે, માગ્વી, પણ બગવાને મને ઊંધણી મી ધડી છે તેવું તું થાય !’ પોતાના ઊંધણીસીપણાને માનિત કરવા માટે એકમાત્ર એ ત્રણ બગામા ખાતા, ખતૂરીએ જવાબ આપ્યો. ‘પણ દલે તારે આમ કયા સુધી જાપના ધરતું પાપુરી બરતું છે ?’

‘બહેનપણી કુંવારી હોય, ને માત્રથી પરણી જવાય ?’ માત્રવીના દારયે જવાબ આપ્યો, ‘સાચું મ્હે બહેન, તું ક્યારે પરણે છે ?’

‘તું તો જાણે છે, મારું. કે મારું તો હજી મગપણ પણ નથી થયું !’

‘પણ તેમાં કંઈ મામલા જીવાનોને વાક નથી, ખતૂરી ! તારા માટે રોજ એક માથું આવે છે. પણ...’

‘મારા માળાપને ઓકકેય પસંદ આવતું નથી !’

‘જુદી !’ જે હાથ છુટો હતો, તેના વડે ખતૂરીના ગાલ પર એક દળવી ટાપલી મારતાં મારતીએ કહ્યું : ‘તારું મન કોઈ બીજામાં બંધે છે, તેમા તારા માળાપ શું કરે બીચારાં ! તેમને ફોગ પસંદ નથી, અને તને ફોગ બિવાય બીજું કોઈ પસંદ નથી ! પણ સાચું પૂછતી હો તો મને તો તારા ફોગ ઉપર જ ગુસ્સો આવે છે !’

‘કેમ ?’

‘શું કેમ ? એને તો ધરાળે નથી અને ઉલાળે નથી. નથી કોઈને પૂછવાપણું કે નથી કોઈને માછવાપણું ! તને લઈને એ ભાગી કેમ નથી જતો !’

ખતૂરી કહેવા જતી હતી કે ‘ભાગી નથી જતો, કાન્સુ કે એનું મન તારામા અટવાઈ ગયું છે !’

પણ તેને બધે...

‘એમ કંઈ માળાપની મરજી વિરુદ્ધ ભાગી ઓછું જવાય છે ! એ તો ગમે તેટલું લડીએ ઝગડીએ, પણ અતે તો દીકરીને ગાય બન્યા દોરે ત્યાં જાય !’

‘દરે રેવા દે, આ બધા નખરા !’ ખતૂરીનો કાન આમળતા માંવી બોલી ‘નાસી નથી જતા, એનું કાલ કંઈ બીજું જ દમે !’

‘ફોગને દું ગમતી નથી, મારવી !’

‘ગમતી નથી, તો આજો દિ’ તારી વાસે વામે દર્યા કરે છે શુ કામ ! વાત છે એની ! કોઈવાર મને કપાક એવો જ ખટમાલ જશે, તો એની બરાબર ખબર લઈ નાખીશ !’

‘શું કહીશ એને ?’

‘કહીશ, મારે જે કહેવું હતું તે :’

‘નાભ, તું છે કે દમન્યાં દમન્યાં એ તારા જ મને જડું
કરે છે, માત્રી’

‘ફરતો દમે, એ પ્રીયાનાં મનુજ બેળા છે !’

‘તેટલાં બોળા છે, તેટલા જ નસીનગર છે !’ મમીમણ
અવાજે ખૂરીએ રમર કરી, નદિનર જેવી...

‘નમીનગર તો હું છું ખૂરી !’ ખૂરીને અંધરેથી
‘રાખાને માત્રી બેલી જી: ‘ફરિયાને માણુમની પરમ જ જોતી
છે, ઉપર કપાની ઝળઝળ આડે અંદરના આતમસમને તે બાગે જ
જોઈ શકે છે !’

‘અરે વાદ’ ફેરીએ ખૂરીએ મહાને ફવાના ઘડા જ
મુઠી દેખ જારી, માત્રી પણ એ જ રીતે કરીના બાગે હવે
કરિને યાજ્ઞ પર બેઠી.

ફવાની ચોરે જાડી હતી, તારાખમિત રાત્રી ઘાતિ હજુ એવી
ને એવી જ અસન હતી, હજુ પક્ષીઓ પણ જિવાં નહેતા.

‘બમવાને આ રાત શું કરવા મરજી દમે ?’ રોનાની ભાતે
પૂંતી હોય એવી રીતે માત્રી બોલી,

‘આરમ માટે !’ ખૂરીએ જવાબ આપ્યો, અને પછી ખૂરી
વીના માથા પર એક હળવી ટપલી મારતાં, તેણે કહેલું: ‘તારી સે
જિમ વેશીને કમમગ કરવા માટે તો નહિ જ !’

‘મને બમવાને જાડી જિંઘ આપી જ નથી, તેમાં મારો શા વાત
બહેન’ મારું મન જ કાણુ જાણુ ફરું ધણું છે, ધાનારાએ કે જે
ભાગ્યું જ મને ! પણ એવી મને તો કાવદો જ મળે છે. મરમનદાર,
આ જ્યાંનાં જે આનંદ જાયો છે, કંસીકંસીને-તે જાંચીની એક જો
પણ જમના રહીને માણુએ તો પણ પૂરો મંજૂર એમ નથી ! મારું
કાલ વા’ અમરતે મર-નિલમાં ચૂરી હોઈ હું, ખૂરી મને જાણ

ઝમકીને જાગી જવાય છે અને, કેમ જાણે કોઈ ગેળી માદ કાને ન પડતો હોય એમ બહુકારા વાગવા માટે છે કે 'માગવી, આમ સતી રહીશ, તો તારા મગજન હારે તારા માટે આનંદની જે મહેકિલ તૈયાર કરી છે તેનો સ્વાદ છું ક્યારે લઈશ ? આ ફૂલો, આ ઝાડીઓ, પેલી નદી, એની પેલીવાર અખંડ જાગરણ કરી રહેલું પેનું જીવન, ઉપર હજાર આખો વડે, પૃથ્વી બણી અખંડ મીટ માંડીને બેઠેલું આકાશ, આ પવન. દિવસે કોઈ વિજેગણના નિસાસા જેવો ધમધમતો .....અને રાતે, કોઈ જાળપણના રનેલીના રનેલીયા રપરા સમેા ગીતળ...'

ખતૂરી હસી પડી.

'કેમ ?'

'મને ફ્રેગસનનો વિચાર આવ્યો અત્યારે'

'હા ?'

'ભગવાને જોડી પણ કેવી લુગતે ચાવી છે ! છ મોસવા બેમે છે ત્યારે બ્રાહ્મણ કયા વાંચતો હોય એમ પટ પટ પટ મોઢે જ જાય છે અને એ બીચારો એટલો મૂંઝો...કે...'

'કેટલાક માણસો મૂંઝા રહીને પણ એવું બોલી શકે છે ખતૂરી, કે જેનું મન્ય મારા જેવી બોલકણીથી પણ ન બોલાય ! પણ આપણે આમ ને આમ બેસી જ રહેલું છે ?'

'માત્રવી જીભી ચર્ધ ફવામા તેણે એક ડોકિયું મ્યું હાડો. 'વટયોછ, મટકીને તેણે યાળા પર જરાજગ જાગ્યા.

'સીચિયુ કયા ?' તેણે ખતૂરીને પૂછ્યું.

'અરે સમ !' તેણે ખૂબ ચોક્કા જડી હોય એવો દેખાવ કરીને ખતૂરી બોલી. 'હું' એ છું' ને કંઈ પાગલ ! મીચિયુ જ બૂલી ગઈ !'

‘માંબળુ’ છે કે દમણાં દમણાં એ તારા વર માથે બંધ ન કરે છે, મારવી’ . . . . .

‘કરતો ફંશે, એ ખીચાત બહુ જ બોળા છે !’

‘જેટલાં બોળા છે, તેટલા જ નસીબદાર છે !’ મરદારીબર્ષા અવાજે ખતૂરીએ ટકાર કરી. નહિનર-જેવી...

‘નમીજદાર તો ફું છું ખતૂરી !’ ખતૂરીને અધવચ્ચેથી જ રોકાને મારવી બોલી બિડીઃ ‘કુનિયાને માથુમની પરખ જ જોઈ છે. ઉપર ઉપરની ઝળક આડે અંદરના આતમસત્તને તો બાગે જ જોઈ શકે છે !’

‘અરે વાહ’ કહેનીકને ખતૂરીએ મટકાને ફવાના ધાળા પર મુકી હેલ ઉતારી, માગ્વી પણ એ જ રીતે ચરીના ; મારને હળવી કરીને ધાળા પર બેઠી.

ફવાની ચોરેર ઝાડી હતી. તારાખચિત રાતની શાન્તિ હજુ એવી ને એવી જ અક્ષત હતી. હજુ પક્ષીઓ પણ ઉડવાં નહોતાં.

‘બગવાને આ રાત શું કરવા સરજી કરો ?’ પોતાની જાનને પૂછતી હોય એવી રીતે મારવી બોલી.

‘આરામ માટે !’ ખતૂરીએ જવાબ આપ્યો. અને પછી મારવીના માથા પર એક હળવી ટપલી મારતાં, તેણે ઉમેર્યુંઃ ‘તારા પેટે જિંધ વેચીને કુલમચ કરવા માટે તો નહિ જ !’

‘મને બગવાને ઝાઝી જિંધ આપી જ નથી, તેમાં મારો શી વાક, બહેન ? મારું મન જ કોણ જાણે કેવું બહુ છે, ઘડનારાએ, કે એને જાગવું જ ગમે ! પણ એથી મને તો કાંઈ જ થયો છે. સરજનદારે, આ બધામાં જે આનંદ બર્ષો છે, ઠાંસીઠાંસીને-તે જીંદગીની એક એક પળ જાગતા રહીને માણીએ તો પણ પૂરો મંજુષ એમ નથી ! કોઈ કોઈ વાર મધગતે બર-નિંદરમાં સતી હોઈ છું, ખતૂરી અને એકાએક

મગફીને મગી જવાય છે અને કેમ જાણે કોઈ જેથી માદ માને ન પડતો હોય એમ બાણકારા વાગવા માંડે છે કે 'મારવી, આમ સતી રહીશ, તો તારા મરજન હારે તારા માટે આનંદની જે મહેફિલ તૈયાર કરી છે તેનો સ્વાદ તું ક્યારે લઈશ ! આ ફૂલો, આ ઝાડીઓ, પેલી નદી, એની પેલીવાળા અખંડ જંગલો કરી રહેલું પેલું રણ, ઉપર હજાર આંખો વડે, જુલવી ભણી અખંડ, મીટ માંડીને બેઠેલું આકાશ, આ પવન, દિવસે કોઈ વિજેતાના નિસાસા જેવો ધમધમતો . . . . . અને રાતે, કોઈ બાળપણના રનેદીના રનેદીયા રપકા સમે શીતળ...'

ખતૂરી હસી પડી.

કેમ ?

' મને ફાગસનનો વિચાર આવ્યો આવ્યારે . '

' હા ! '

' બગવાને જોડી પણ કેવી જુગતે ચાવી છે ! તું બોલવા બેઠે છે ત્યારે બ્રાહ્મણ કથા વાંચતો હોય એમ પંડ પંડ પંડ બોલ્યે જ જાય છે અને એ ખીચારો એટલો મૂંઝો...કં...'

' કેટલાક માણસો મૂંઝા રહીને પણ એવું બોલી શકે છે ખતૂરી, કે જેવું મન્ય મારા જેવી બોલસણીયા પણ ન બોલાય ! પણ આપણે આમ ને આમ બેસી જ એવું છે ? '

' મારવી જિભી ચર્ધ ફૂવામાં તેણે એક ટ્રાફિક ધ્વં દાડો પટવોઈ, મટકાને તેણે થાળા પર બરાબર ગોળ્યા . '

' સીચણિયું ક્યાં ? ' તેણે ખતૂરીને પૂછ્યું .

' અરે રામ ! ' જાણે ખૂબ ચોક્કા જોડી હોય એવો દેખાવ કરીને ખતૂરી બોલી . ' હું જે છું ને કંઈ પાગલ ! સીચણિયું જ બૂલી ગઈ ! '

‘ત્યારે તો આપણે વહેલા આવ્યાં તે મોઝાં જેવા જ!’ માન્વીએ ખેદ વ્યક્ત કર્યો.

‘જરાયે નહિ, તું અહીં બિભી રહે, તેડામાં દું ટેડીને લઈ આવું, મારે ઘે-થા.’

ખતૂરી ગામભણી ચાલતી ચઢ.

‘જલદી આવજો હોં!’

‘તું આ તરફની તાયઓ ગણી લઈશ, તે પહેલાં તો દું આવી પણ પહોંચીશ.’

અને જોતજોતામાં ખતૂરી, ઝાડીની પાછળ. ગામની શેરીમાં, અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

(૮)

માન્વી એકલી પડી કે તરત જ પડી ફૂવાના થાળા પર બેઠી ગઈ. થોડીક પગો મુધી તો નદી તરફની ક્ષિતિજ પરના તારાઓને તે નેંધે રહી નદીની પેલીપાન તે બાજ્યે જ કરી ગઈ હતી...અને ગઈ હતી, ત્યારે પણ એકાદ બે ગાઉ જ માત્ર રણની પેલી પાગ એક નગર હતું અને નગરમાં વૈભવની મરિતાઓ વહેતી એમ તેણે સાબળું હતું પણ એ વૈભવની વાતોથી તે કદી પણ અઝાઈ નહોતી, મલીરની ધનની યગ અને મનીસા આકાશમાં, મલીરની સૂખી મનિનામાં અને મલીરના તરંગી વાલમાં, મલીરની જંગલી ફૂલે-લોમાં અને મલીરના જંગલી ફળફૂલોમાં માન્વી એટલી બધી ખોવાયેલી અને મરત રહેતી, કે ગામડાના મોટા ભાગના માણસો જેની સામે હન્દમેશ લાનસાબર્યા નવનોએ જોઈ રહેતા, એ મહેનની મંપ તિત એને રજામાં પણ પ્રેમોભન ન હતું, ન શ્દી થતું.

માન્વીએ માટીનો ઘડો નજીક ખેંચ્યો. ખોળામાં લીધા. પિત્તળ અને કાસના કગડાવાળી પોતાની આગળીઓને મટકાની ડોહ ઉપર

એણે પણ-મેંપણ હેતથી કેન્વી આવી નહેવ વચ્ચાના પહેવા
પગ-સુ મમુ શુંજન તેના હોય પર ધીરે ધીરે પ્રગટતું જાણ હતું
તેની આગળાઓ ધીમે ધીમે તાલ આપવા લાગી શુંજન ધીમે ધીમે
ગીત બન્યું તાલે ખુલ્લતા ધાન્ય મગી આકાશના તારાઓ અને
મારવીના હૃદયના તારો બન્ને સુધાનઓ વડે મક્કળાઈને એમ્મપ
બન્યા !

હુદરતતા નપવા સમા, એઃ મલીર !
મહોબ્બતતા સપના સમા એઃ મલીર !
તુ મનડાના આભે પૂતમ કેરી બધેત
જી ઉદિય ના રણમા સુધા કેરે સોત
તને પામી, એઃ મારા આતમ કેપેત,
ફળી મારા જનમેજનતમ કેરી એત !
મહયે અ તે હિયાની હોડીને તીર !
વિધાતાના સપના સમા એઃ મલીર !
મહોબ્બતતા સપના સમા એઃ મલીર !

વિઠાય થઇ ગેન ગીતના છેલ્લા આવાપો કાઢ મારવી પોતાના
મનના મલીરને લઢાવી રહી હતી ત્યા

વાહ વાહ ! વાહ વાહ ! વાહ વાહ ! ' એવો અવાજ મામેની
ઝાડીમા ગાણ રહ્યો

'કાણુ છે એ ?' માન્વીએ ખૂમ પાડી

ફોગ ઝાડીમાથી બહાર આ પો તેનું હૃદય એટલા વેગથી અને
એટલા આવેગથી ધડકી જુ હતું કે જાણે હમણા જ ફાટી જશે !

'કાણુ ફોગમેન ?' મ પૂછ્યું સ્વાભાવિકતાથી મારવીએ મ્લુ :
'સાર થઇ તમે અત્યારે મળી ગયા તે ' તુ તમને જ શોધતી
હતી ! '

ઝાડીમા, અધકાન્ની પાછળના અધકાન્ના જિભા જિભા ફોગ
'વાહ વાહ' તો ઉચ્ચારી નાખી હતી, અને આ ઠેકાણે

પહેલાં માગવી માથે શી શી વાતો કરતી તેની તેણે ખૂબ પૂર્વતયારી પાત્ર કરી ગઈ હતી જ્યાં અત્યાચાર તેની જીભ તાળવે ચોંટી ગઈ !

‘તેણે આ મુલાકાત આજન અનેક પ્રકારના કલ્પનાઓ કરી રાખી હતી; મારવી આટલી બધી સ્વાભાવિકતાથી તેની માથે વાતો કરતે એ એક કલ્પના જ ફક્ત નહોતી કરી

સ્વાભાવિકતાથી વાતો કરશે એ અરે મારવી તો સ્વાભાવિકતા કરનાં પણ એક કમળ આમળ ગઈ હતી. ‘મારું થયું’, તમે અત્યાચાર જ આવી ગયા તે !’ તેણે કહ્યું હતું : ‘હું તમને મોઢતી જ હતી !’

એ મને શા માટે મોઢતી હશે ? શું આખરે માગ મનનું સપનું

‘ મેં તો માનખ્યું હતું, ફોગસેન કે તમારી જીભ મક્કીગા, જીવાનોમા સૌથી વધુ લાખી છે !’ મારવી હમતાં હસતાં બોલી.

‘ ફેટલીક વાગે લાંબી જીભ પણ ટૂંકી થઈ ગય છે, મારવી !’ આખરે ફોગની જીભ તાળવેથી છૂટી થઈ.

‘ કારણ ?’

‘ તે હું પછી કહીશ. પણ તમે મને શા માટે મોઢી ગયા હતા ?’

‘ તમારી ખમત લેવા માટે !’

‘ પણ કેં વાંક-ચુનો ?’

‘ વાંક વગર કહેતા હોઈશું ?’ કાંઈ જુઠમું ન્યાયાધીશની છદ્દાથી મારવીએ કહ્યું.

ફોગસેન તો બેઈ જ ગયો મોળ મત વરસતી આ છાકરી ફિટકો છે ત્યારે મહોં પર જુઠમીં પણ ફેટલી અસ્મ રીતે લાવી શકે છે ! કેવી કમાલ કરી સરખનકારે, આ આરસ પૂતળાને સરજીને ! હસે તોયે સુંદર લાગે અને ગુસ્સો કરે તો પણ સુંદર લાગે ! મું મલીરનો આ શણગાર, પેલા નૂ વગરના ખેતને ચડશે ?

ફાગના ઉરચયેના મગનમાં વિચારાની બીડ મચી ગઈ વિચારાની ।
ના વિચારાની નહિ પણ વિકારાની । શા માટે મૌન્યની આ પૂત
ળીને ખાધે નાખીને પોતે બહોંથી પનાયન ન થઈ જાય ! મા વી
આગનો તણખો હતી એ તે જાણતો હતો પણ તેના પૌડુપના
મહાભાગ પાસે એ તણખો પણ તુલ્ય વાનો હતો । ક્રમા એક જ
છલગ । અને થાજાં થે તદન નિર્ભય અને નિશકપણે મેટલી મારવી
તેની ગોદમાં । તે ચીમાચીર કવવાના પ્રયત્ન જરૂર કરે પણ એ
તો મટેજ આ મર્ના દાયની પોલાદી હથળી એના કોર પડાયા

મેટન પાડુ ! હજુ ત તો યોડીક બાકી હતી । સચણિયુ લવા
માટે ગયેની ખતૂરી પાજા કર તેને થઈ હતુ વખત હતો પખીનો
મિનાલ શરૂ થવા બાંહે પણ હજુ ખારસી ધડી અધ-ધડી હતી માર
વીને લઇને તે નાસે તો એ ધડી-અધ-ધડીમાં તો તે નહાતી પતે
પાડ નીકળી જાય ! પછી તો રણ રણની પહી પાર નગર ! નવો દેશ
અને નવો વેશ ! નરી ધતી અને નવી ભરતી ! નવું પાણી નવો
પવન ! નવો વહેવા અને નવો સસાર ! મૌન્ય આખર તો પૂ પ-
સિ રોને અનુકૂળ જ થાય છે એમ તેણે માન્યુ હતુ શા માટે
મારવી પણ આખરે તેની જ ન બને !

પ્રેમની કિમત મમળે હો ફાગસેન ? મારવીના મવાલ તેને
તરંગ-અમાધિમાથી જગાડ્યા

મેટલી મમળુ છુ મારવી તેની આખા મલીરમાં બાગ્યે
જ બીજુ કાંઈ સમજાતુ હશે ! મે ક્રમા આગળ વધીને તેણે જવાબ
આપ્યો પ્રેમની કિમત મમળુ છે માટે તો હું આટલા વહેવા
આ તરફ આ યો

એ રો ! ત્યાર તો તમે ખતૂરીને મળવા માટે જ આવી-
આ તરફ આવ્યા હો ફાગનન ! તમે મને એ બહોં આટલા
વહેવા ખતૂરીની જાતો મરતમ કરી રહ્યા હતા મા ! ખાજી !

એ પણ કેટલી લુચ્ચી ! મનમાં તો દુઃખ વિચાર કર્યા કરતી હતી કે માથું કાઢ દિ' નહિ, અને આગે ઊધણુકા ના ખતૂરીને ચડું છે તા' ? કે આટલી વહેલી નીકળી આવી ! દરે ખબર પડી ! તો દરે તમે બેમો, ફોગમેન ! દમભાં જ એ મીઠાણિયું લઈને પાછી ફરો પણ વચ્ચે એકવાત પૂછું ? પચ્છવાનો વિચાર કરારે મળ્યો છે તમે ?

બાલના બોલનાં માનવી દરયા ફરતી હતી. એના હોઠમાંથી નીકળતા કાચબિંબિન શબ્દો ફોગમેનના અંતરને વીધી વીધીને આગણી જેવું બનાવી રવા દતા !

(૯)

‘માનવી !’ આવેશથી ગૂંગળાતે ઢોળાટયો એક શબ્દ ફોગમેન માઝ માઝ બોલી શક્યો. એના અવાજમા એટલી બધી વેળા હતી કે એની તાંકુલતી વિષે માનીને વહેમ પડવા માડ્યો.

‘તમે કંઈક મામ તો નથી ને, ફોગમેન !’ યાજા પગથી ઊડી, તેના બાણી એકાદમે કદમ આગળ વધીને ખૂબ સદાનુવૃત્તિભર્યા અવાજે મારવાએ પૂછ્યું

કાઠિયા તાવના હરદી ધૂંરે, એમ ફોગ ધૂંલતો હતો એની આંખો અકળવળ અને એનો ચહેરો મેળામળો બનતો જતો હતો.

‘ફોગમેન !’ એના તરફ દંણુ પક્ષ આગળ ડમના મનના માનીએ કહ્યું ‘તમને શું થાય છે ?’

પાગનાર સદાનુવૃત્તિથી બરલી માનીની મુખમુજ ફોગમેન અત્યારે એમણી બધી મનોદર વાગતી હતી કે

ફોગ જવમે મારીને કૂધી, માનીને એજે બાંધમા લીધી અને ના રા ચઇ રચુ છે તે નમજી શક તે પહેલા તો એને ગિચા પપ પપ નાખી, ઝાડી મોમરી નહી બધી દોટ ચૂકી

પણ એની એ દોટ ઝાડીમા ન અટવાઇ ગઇ, એની પોવાઈ

દયેશ માન્વીના હોમની આડે હોવા છતાં માન્વીએ એમણી બધી ચીજોની જાળ રાખી રાખી, કે જાડીમાં પોડેલા પાણીઓ બધા એકબીજામાં મળી જાય છે. આ ઉપરાંત હવે બળબાળુ પશુ થઈ આવ્યું હતું, અને ગામમાં, કોઈ કોઈ છુપા-છુપામાં માણસોનો અને ખાસ કરીને પનિહારીઓનો સંચાર થવો શરૂ થઈ ગયો હતો. દવાને કાંઈ એકાએક જાગી પડેલ આ કાલાહલે આ મૌન ધ્યાન ખેંચ્યું. અને કાંઈ દુષ્કાળીઓએ કહેવાને જોડાયાં થઈ એમ માનીને એ મૌન કાળ બહારી દોડ્યા.

હાથમાં, ફોગના હાથની નામચુડમાં ફાંચેલી માન્વી જાડીની ડાળીઓને ઝોડતી પેરે વળગી રહી હતી, અને હાથો જુમારી બમણા જનતાની જે એ ન્યાયે ફોગ તેની એ પાંડુ ડોડાવે નહીં બહારી નામવા માટે મરણિયા પ્રયત્નો કરી રહ્યો હતો.

આ તન્ક મીઠાણિયું લઈને દવા કંઈ પાછી ફરતી ખતૂરીએ આ મધી પ્રવાહલ માણ્યો અને એના દેવામાં ફાળ પડી. તુ થઈ હોવા નેઈએ, તેણે અનુમાન તેણે કરી લીધું અને પોતાની જાતની મેવફરી પર મનમાં ને મનમાં તિન્કાર વગાવતી એ કવા બહારી દોડી.

મા વી ફોગને હાથવવા માટે બની શકે તેટલા બધા ય શરૂઓનો ઉપયોગ કરી રહી હતી તે પગથી લાતો માન્વી હતી, અને દાંત પડે ફોગને લગીરે મટા બગતી હતી હાથ વની તેણે જાડીની છત્રીક ડાળીઓ પર એકમાત્રી પાંડુ જમાવી હતી ફોગ ધીર ધીરે નીચી માનવતા પશુ ગુમાવતો જતો હતો અને ચોમતુ બૂમનાળુ જેમ જેમ નન્ક આવતું જતું હતું તેમ તેમ એનામાં નકરી આતુરતા જ જિંમતતી જતી હતી.

ગેરુ પચામેક મ્દમ દૂર રહ્યું કે તન્ક જ તેણે માન્વીને ધન્ય દર્શન નીચે નાખી હવે જાન તેના પર પૂરપૂરું મવાન થઈ ગયો.

હતો અમૃત પોતાથી પીવાય એમ નથી તે પછી મેને ટોળી તા
માટે ન નાખતુ ? અમ ખાની અદર એક ધા દારુ વર્મો એ હ મેલા
ગમતો એ વર્મો તો કાઢ્યો દા તી દોડતી દરે ટોળાની આગળ
નીમ્મી અગ્નિવેલી ખતૂરીએ આ દરુષ તોડુ અન એક નમી સીમ
માથે મ સિધા વેગથી તે કરી દોડી

ફાગ અત્યાર આપમે બીજા થઈ ગયો હતો મમમાથી કાધ
કાધમાથી મમોહ સમોહમાથી સ્મૃતિપ્રય સ્મૃતિલેશમાથી ભુલિ
નો ! નર્મનાદની આખી મડક તેજે દરે પાર કરી નાખી હતી
ખતૂરી વચ્ચે પડી જ તે પહેલા જ અહીં મારવાની છાતીને હૃદય
બનાવીને જન્મ્યો જોશનેર દવાથી દીધા

અ. આમર મા આશ્રિતા તારાઓને ચીરતી એક મહાબળાનું
ચીસ માથે ખતૂરી પોતાના જ કરી માથી ઉછળેલ દોહીને ખામ
ડામા ફગાવ પડી

ફાગના જમૈનાના વેગ કરતા મારવીને બચાવવા માટે ખતૂરીએ
મૂઠ્ઠી દોટનો વેગ વધાર નીચ્યો હતો !

પોતાના અપકૃત્યની બચાવકતા ફાગને હવે અમનહ હવે તને
માટે ભાગી છૂટવા મિવામ બીજે કાધ રતો જ નહોતો તે દોડ્યો
ટોળાની અને તેની વચ્ચે હલુ વીમ-પચીમક મ્મમનુ અતર હવુ
ત્યા જ તે દોડ્યો અને એકાએક થઇ ગયેન આવા દિવસ ! ખૂનથી
ચોડા જીરી બહુ અવ્યવસ્થિત બનેતુ ટોળુ તેનો પીછો મગી શકે તે
પહેલાં તો એ નજની મર્માની બહાર અધારના પડત પાઠળ
ચાલ્યો ગયો

[૧૦]

ગુલા નક જુમા વર્ણવાયેલી ઘટનાને આજે લગભગ એક વ મ
વીનવા આવ્યુ હતુ વચ્ચે ચોમાસામા મહિનો ખામ જળન બકા

બની ગયેલી મહીરની નદી હવે પાછી ગયા વરસની પેઠે જ સુકાઈને રેતીમય બની ગાઇ હતી. ખતૂરીની સ્મૃતિ પણ એવી જ રીતે, થોડાક દિવસો સુધી, ધણાંની આંખોમાં આંસુના પૂર ઉભરાવીને આજે સુકાઇ ગઇ હતી. એ સરળ, ગર્ભિલ, પ્રેમાળ અને માહત્તી યુવતીનું સ્મરણ, આજે ફક્ત એક જ હૃદયમાં લીધું હતું. મારવી હજુ પણ કોઇ કોઇ વાર પોતાની એ બહેનપણીને સંભારી સંભારીને ઝટતી. ગામના લોકોએ ભેગા થઇને જે ધરતી ખતૂરીના લોહીયા રંગાઈ હતી, તે ધરતી ઉપર ગાર-માટીની એક નાનકડી 'દેરી' બોલી કરી હતી. એ 'દેરી'માં પધરાવેલ માતાજીની મૂર્તિની મામે માગ્વી રાજ અવારે તાજ પનફૂલ ચઢાવતી અને વાર તહેવારે એની મામે એક કોડિયામા જ્યોત પણ પ્રગટાવતી. આવી રીતે ફૂલ ચઢાવતી વખતે અને દીવો પ્રગટાવતી વખતે મારવીની આંખો અચૂક બીની થતાં.

આજ આઠ દિવસથી આ દેરીને જગજગ શણગારવામાં આવી હતી અને એક અખંડ જ્યોત માતાજીની મૂર્તિ પામે જલ્યા કરતી હતી. આઠ દિવસ પહેલાં મારવી અને ખેનખેનના લક્ષ્મી વિધિ શરૂ થયો હતો. વર અને કન્યા બન્નેને માળ આરોપણ કરવામાં આવી હતી. રાજ પહેલી સવાર અને સાંજથી મોટી ગત સુધી, આ બન્નેને ઘેર આખા મહીરના સ્ત્રીઓ ખાસ કરીને જુવાન છોકરીઓ ભેગા થતી, અને ટોલક-વેલણ સાથે લગ્નગીતોની ધૂમ મચાવતી. વચ્ચે વચ્ચે તેઓ નાચતી પણ ખરી. આવાં લક્ષ્મી માણવાનો અવસર મામને કંઈ વખતોવખત નહોતો આવતો. તેમાં જ માગ્વી જેનું મોતી તો પચામ સો વરસે કોઇ વાર પાકે. ઉપરાંત ખતૂરીના મૃત્યુ પછી મારવી લક્ષ્મી કરવાની જ ના પાડ્યા કરતી હતી, તેને માડ મમજવવામાં આવી હતી.

એટલે આ લક્ષ્મી ધામધૂમ કંઈ ઓર જ હતી. કોઇ દિવસ કન્યાના બાપને ત્યાં તો કોઈ દિવસ વચ્ચા બાપને ત્યાં, આખું મહીર, એકદુરં થઇને મીઠાં ગદાં કરતું હતું.

લોખંદિ પ્રમાણે ળમના લુગ લુગ અગો જેવી મનાતા વિધિઓ રોજ થયે જતી હતા એક દિવસ વર અને કન્યા બંનેને ત્યાં મડપો બાધવામાં આવેલા એક બીજે દિવસે ગામથી થોડે દૂર જઈને ત્યાંથી થોડી માગી ખોદીને વર્ધ આવડામાં આવેલી, વેદી બનાવવા માટે માર્ગ નીજે દિવસે ઘડીઓ ભગવામાં આવેલી અને આવની માટે નખેરી થવાની હતી મારની પિતાને ત્યાંથી વિવશ થઈને ખેતના માખાપને ત્યાં નેરૂં માવવાની હતી આજની બાપમાં બોલીએ તો આવની કાને ગતે મારવી અને ખેતની મધુ-રજની હતી ગામના વિવાજ પ્રમાણે પછતી કન્યા મોટા બાગે આરે પહોંચી થરમાં ન હોતી પણ રોડ માર સાજ ખતૂરીની ફેરીએ જવ જોઈતો મારવીની વાનમાં એક અપવાદ સીએ ગણ્યું ત્યાં મજૂર રાખ્યો હતો મનોવડી મંદરો માથે મારવી ફેરાની માળે પણ માતાને વનજીવ ધાવી ગઈ હતી

ગતે આખું ગામ મારવીના માખાપને ખોરડે વચ્ચે મડપની આમ પામ એકદુ થયું હતું અને દોન ત્રાસા, શુ જીવ્યોન મ ગીત વચ્ચે બમૂકતી વગેરેની ફેરા વગેરે ફેરા ફેરી રહ્યા હતા તે વખતેજ, અગબર મે પતનવેગી સાગીઓ નદીની પેલી પાસા તથા મોસરવી મક્કી તરફ પૂરપાટ દોડી આવતી હતી આગળની સાદણી પર મે નવારા હતા બ્યારે પાછળની પર એક વૈજાખની અજવાળી સાતમ હતી અર્ધચંદ્રની આંખની રેતીની દુનિયાને રજતરસથી રૂપી મ્હી હતી

‘આ માગે દેખાય છે ને જહાખનાહ,’ આગળની સાદણી પર તસ સહને આગળની મે પડ મેડેલા જીવાને પાછલી બેઠક પર બેઠેલા એક બીજા જવાનને અત્યંત અજ્ઞ અને આદરભાવ સાથે કયું. ‘તે અમારી નદી’

‘હીક છે’ જહાખનાહના મંબોધનથી સંબોધાયેલા પુરુષે રક્ષ તાથી જવાન આપ્યો ‘પણ એટલું યાદ રખાજે ફોગસેન ક, અમે

અહીં સુધીની એક તારી આ પાણી વગરની નદીના કાંઠા પર
માટે નથી કરી.’

ફોગે પાછળ જોઈ મહેજ હસીને, ‘જહાંપનાહ’ને મામે બહુ જ
છટાથી શિર ઝુકાવ્યું.

‘દરબારી રીત-અમો તે આ બાગ મહિનામાં પૂરેપૂરી શાખી
મયો લાગતો હતો. ‘જહાંપનાહ’ની પ્રકૃતિથી પણ તે પૂરેપૂરો પાંચ
લાગતો હતો.

‘એ તો હું જાણું છું, જહાંપનાહ’ ફોગે મીઠું મીઠું હસતા
જવાબ આપ્યો: ‘પાણી વગરની નદી માટે હું આપને બાંધેલા પગ-
અમ આપું પણ ખરો? પણ મારા કહેવાનો આશય એ છે, નામ-
વર, કે આ પાણી વગરની નદીની પાછળ અમારું ગામ છે, જેમાં
પેલું પાણીનું મોતી વસે છે.’

‘એ પાણીદાર મોતી છે કે કંઈકિયું, તે તો જોયા પછી જ
અમર પડે, ફોગ.’ જહાંપનાહે શાહી કંઠાકીથી જવાબ આપ્યો.

સાંજે હવે બંધાઈ કાઠા પર ચઢી નદીની કાંઠામાં બાંધી
ચૂકી હતી. પેલી બીજી નાદણી આગલી માલગીના પગલાને પૂરેપૂરું
વધારીથી અનુસરતી આવતી હતી

‘યોગના તો વિચારી રાખી છે ને, અધી?’ જહાંપનાહે ફોગને
પૂછ્યું.

‘પહોંચતા વેંત ગામ બહાર દુવા ફાળી ઝાડીમાં એક નાનકડી
દેરી છે, તેની પાછળ પડાવ નાખીશું, જહાંપનાહ!’

‘જે નાનકડી દેરી? પેલી છોકરી...શું નામ એનું, ફોગ,
જેને તમારે ખાતર આપવાત કર્યો, તેની?’

‘હા હા, જહાંપનાહ! ખૂબીની! એ માસીની નોંધા વડું
વડાલી નદિયર, અને માસી આખા ગામની લાલચાઈ, એવે ગામે

ખતૂરીની ચાલ્સતમા દેરી ચણાવી. માન્વી ત્યાં બાગળ ગળ મવાર-
માગ પૂળ પ્રવા આવે ..'

‘તમે મહી-ગામના જોજોથી વાકેક લાંગો છો, ફાગા !’

‘મારી મત-પેઢીઓ આ ગામમા ચર્ધ, જહાપનાહ ! અને .
ગામ મુકીને આપની પાસે પાટનગરમા આનીને ગ્યો છુ, તે પત્ની
પણ, આપ જાણો છો તેમ જો ત્રણ વખત ગુમ વેગે આ તન્દ્ર આવી
ગયો હતો .’

‘હી છે’ પાછી વળી મ્હો પગ એવી જ કરાકી પાથરો
જહાપનાહે બાગળ ચનાવ્યુ. ‘માદણી હવે ગામ તરફના બેખડા
માગ પગ આવી ચૂરી હતી ઢોલ ત્રાસા શરણાદને અવાજ, રાતની
શાંતિની પીઠ ઉપર મવાર ઘડને આવનાતઓને મને પડવા માડ્યો હતો.

‘અમે ચાલુ લાગે છે !’ જહાપનાહે ઈમારે મ્યો

છ હા, હજૂર ! માટે તો અત્યારે ગામમા કે સીમમા કોઈ
જ નહિ હોય ને ! પહોચીને આપણે દેરી પાછળ પગવ નાખીશું,
મળસ્કામા મારવી, સહીઅરોના સાથમા માતાજીની પૂજા માટે આવશે

અને પત્રીવ કામ તો સહેન છે ઊમરલાહ જેવો શૂવીર શાહા-
નશાહ અને આપણી આ ‘વેન્દરી’ જેવી પવનવેગી માદણી .’

‘અને તાન જેવો સિફતમાજ સલાહકાર અને ચાવાક વઝીર !’
એક ખધા હાસ્ય સાથે ઉમરલાહે પૂર્તિ કરી ‘પછી સફળતામા
બાકી હુ જો !’

‘હુ એ જ મ્હેવા જતો હતો જહાપનાહ !’

‘હા પણ એક શત છે અને તે મ્હાય તમે જીતી ગયા હો.’

‘મને જીવવાની આસ્ત જ નથી જહાપનાહ !’

‘તો લઈ જતાવો મ્હોપાહ એ શતનો’

‘જો માગ્વીનું’ રૂપ આપના હૃદયની આરપાગ ન કિતરી ગય, તો આપની આ મુઆરક શમશેરને મારે માગ નાગ્વીજ હૃદયની આરપાગ કિતરવા દેવી’

‘આમિન !’ ઉમગ્ગાદ પોતાની એકદના તકીઆને અઢેલીને એમેર પયરાયેલા રેતીના સાગરને નિરાંતે જોઇ રહ્યો. લક્ષ્મીના વાગ્નનું સંગીત હવે બદ્ધ જ સ્પષ્ટ રીતે મંબળાતું હતું અને વચ્ચે વચ્ચે લક્ષ્મીના ગીતો લલકરતાં બૈરાગ્યોના અવાજ પણ આવતા હતા.

(૧૧)

। પુરણી ઉતર્યા પછી માતાપિતા, સાસુ-મમરા વગેરે વડીયોને વંદન કરીને મારવી થોડીક મહિયરોની સાથે ખતૂરીની દેરી તરફ રવાના થઈ ગઈ. પરોઢ પ્રગટવાને દળુ અર્ધાક પહોર બાકી હતો. લાખો તેજટપકીઓથી તગતગળું આકાશ સૌન્દર્યની આ પ્રેમયાત્રાને કુતૂહલ-પૂર્વક નિહાળી રહ્યું હતું.

મારવી અને દેરી વચ્ચેનું અંતર જેમ જેમ ઓછું થવા લાગ્યું તેમ તેમ એક વરસ પહેલાંની ઘટનાના એક એક અંકોડા તેની યાદ-દાસ્તમા તાગ્મ થવા લાગ્યા.

‘એક રીતે તો ખતૂરી ન જીવી એ જ સાફ થયું !’ મનમા ને મનમા માગ્વી કહેતી હતી : ‘નહિતર ફાગની ફૂટતા જોઈને આમેય તે જીવતે જીવ મરેલી જેવી તો રહેવાની જ હતી. કેવું ખાફં ઝેર થઈ જતુ જીવન ! પણ આ પુરૂષોના મન પણ ભગવાને આવાં કેમ ઘડ્યા હશે ! સ્ત્રીઓ એમને ચાહી ચાહીને મરી ગય. અને તેઓ...તેઓ તો... એતસેન કેવા હશે ! માડી રે ! એ જો એવા નીકળે તો હું જીભ કચરીને મરી જ નહીં !’

‘આજ તો તારે મહોએ મવા મણનું સાચવણું જ લાગી ગયું છે, માગ્વી !’ અંતઃમાં જિડી કિતરી મરેલી માગ્વીનું મૌન અમળ મનનાં એક મહિયરે ટક્રા કરી.

‘કંઈ જાંડા વિચારમાં પડી દોય એમ લાગે છે !’ એક બીજા મદિયરે પહેલીનું સમર્થન કર્યું.

‘અરે તમે પણ વેચલિયું લાગે છે !’ એક ત્રીજાએ દાસ્યના પ્રવાસ ઉડાડના ક્યું: ‘હિડા શું ને વિચાર શું ? એનું મન તો ખેતમાં ખોવાઈ ગયું છે અત્યારે !’

‘પણ હવે તો ફક્ત એક દિવસ જ બાકી છે બાઈ !’ પહેલી સદિયરે તેની પાઃ ઉપર એક હળવો ધબ્બો મારતાં તેને ક્યું ‘પગ તો તું અને તારો ખેત..’

‘ને આડા આવે તે ધામ ફળે !’ બીજાએ વાક્યપ્રતિ કરી.

અને નો દસી પાયાં.

પણ માગ્વીની આંખો હવે દેરીના ફર્ન સાથે, આંસુથી ભીંજાવેં લાગી હતી.

‘અરે અરે ! આ શું કરે છે, મારવી ! આવે વખતે આંખમાં આંસુઓ લાવીએ એ તો અપશુકન મણાય.’ સદિયરે એકબામટી બોલી બી.

‘તમે ખર્ચા અર્ધા જ બીના રહેા. બહેનો !’ અત્યંત ગળગળે અવાજે માગ્વીએ મૌને વીનવણી કરી: ‘હું દર્શન કરીને દમણાં જ પાછી આવું છું !’

મારવીના રાખદોમા એટલી કરુણતા હતી કે, એની નામે દલીલ મગ્વાની પણ મર્ધની છતી ન ચાલી.

અને નારસઓના માથને પાછળ રાખીને ચંડ આગળ ચાલે, તેમ સદિયરેને જાડીની બહાર ચંબાવીને, મારવી આગળ વધી:

‘જાડીને પાર કરીને તે અંદરના વર્ણલમાં દાખલ થઈ કે તનજ સાગી બાલુની જાડીમાં, દેરીની એક બાજુએ બેઠા રહીને મલીસાં

આ પાણીદાર મોતીની વાટ જોઈ રહેલ ઉમરશાહના કાનમાં, તેની સહેજ પાછળ જાહેલ ફોગે કંઈક કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

ઉમરશાહે નાક પર આંગળી મૂકીને ફોગને શાત રહેવાનો આદેશ આપ્યો. અને આવનાર બકિત માર્ગની જ છે એટલી વાત પોતાને વશુલે સમજાઈ ગઈ છે એમ બતાવવા માટે ડોકું ધુણાવ્યું.

માર્ગની જોતાંવેંત ઉમરનો આખોય આત્મા એની આખોમાં આવી વસી ગયો, એ ફોગે નજરોનજર નિહાળ્યું, અને એના કક્ષે-જમાં ટાટક થઈ.

એટલામાં દેરી બધી જતી માંવીના પગે એકાએક દિશા બદલી. માંવી એકાએક ફૂવા બધી વળી. તે એટલા વેગથી ચાલતી હતી, અને તેના ચહેરા પર એટલો જીડો વિષાદ હતો કે ફૂવામાં છલંગ મારીને તે જવનનો અંત તો નહિ આણે, એવો વહેમ ફોગ અને ઉમર, બંનેને એકી માથે આવ્યો.

ફોગ અને ઉમરે એકમેકની સામે જોયું. મૂગા મૂગા પથ્થુ તેમણે એકમેકની વાતને સમજી સ્વીકારી લીધી. માર્ગની જો ફૂવામાં છલંગ મારવાની કોશિશ કરે તો બંનેએ માથે દોડીને તેને તેમ કંટા અટકાવવી એવો મંકલ્ય તેમણે કરી લીધો.

પથ્થુ ફૂવાના ચાળા પાસે આવતા, માંવી એકાએક જલ્દી ગઈ. ફૂવાને પીઠ દબ, દેરી સામે આખો કરી તે ધીમે ધીમે ચાળા પર ખેરતી ગઈ. દેરી અને પોતાની સામે હવામાં જાણે કોઈ અતીન્દ્રિય સત્ત્વને પોતે નિહાળી રહી હોય એવી તેની આખો લાગતી હતી. આંસુએનો વન્સાદ તો વર્ષાઓછી ગતિએ નિરંતર ચાલ્યા જ કંટો હતો. એ વન્સાદ વડે જીંજતા અને ધ્રુજતા એના હોઠ પર થોડીક વારમાં એક અસ્પષ્ટ શુંજન આવીને બેઠું, પછી એ શુંજન ધીરે ધીરે ગતરખ રૂઘ રૂઘને આસપાસની સહિને રાવવા લાગ્યું.

ક્રમર એ ગીતમાં ખોવાઈ ગયો. ફોગની સામે એક વરસ પડેલાં
આવી જ એક ઘટના ઝુલી રહી...તેનું અંતર ધક્કા લાગ્યું.

મારવીનું ગીત વધી રહ્યું હતું:

મહાબળતના સપના સમા, ઓ મહીર !
હવિની કલ્પના સમા, ઓ મહીર !
ઓ રજનનીની એદે રમન્તા-એકાન્તા
ઉઠગે ઉડુગજ જુલાવન્તા સાન્તા:
મુધાસમ છે તારા જીવનદાયી નીર !
હવિની કલ્પના સમા, ઓ મહીર !
મહાબળતના સપના સમા, ઓ મહીર !
છે જીવન, મહામૃત્યુ કેવી અંજલિ:
ને તો યે રૂબે કેમ માનવનું દિલ !
ન માર્છ શકે દુઃખમાયાને ગીર !
મહાબળતના સપના સમા ઓ મહીર !

મારવી એકાએક ઊભી થઈ ચાલવા માંડી. આંધુની ઝાલો
બગતી હોય એવું એવું ગીત પણ ચાલતું જ હતું, એની સાથે
સાથે ગાતાં ગાતાં એ દેરી પાસે આવી. અંદર દાખલ થઈ. દેરીમાં
કોઝિયું બજતું હતું. તે તેણે હાથમાં લીધું. તે ગાતી ગાતી ઝગમગતા
કોઝિયાં વડે આરતી ઉતારવા લાગી. આરતી ઉતારનાં ઉતારનાં પણ
એણે તેને કોઝિયાંની વાટપર પોતાની આંધળીનો છેડો ધરી દેવાનું
મન થયું. પણ તે પણ એ પણ જ ! કાચુ કે તેનું એવું મન થયું
કે તરત જ આવી નબળાઈ બદલ તેને કપકા આપતી ખૂરીની
મૂર્તિ તેની આંખો સામે પ્રગટ થઈ:

‘ફોગના જન્મવાને મેં મારી છાતીમાં શું એટલા માટે ત્રીસો
હતો, ઘેલી. કે તે પછી એક વરસે તારે આઠેકાણે આપધાત કરવો ?’
એ મૂર્તિ તેને કહેતી હતી, ‘મને સુખી કરવા માટે છે કે દુઃખી ?
સુખી કરવા માગતી હોય તો ખેનને સુખી કર ..અને મહીરમાં
અજવાળાં પાથર તારી મહાબળતના !’

આત્મી પૂરી કરીને મડિયુ તેણે માતાની માથે ગોઠવ્યુ આછ લીધી અને એક ઝેલ્લી વદના માતાને અપિને તે બદા નીકળી દવે તેની મુખમુદ્રા પર ગોઠ મહાયોગીની મુખમુદ્રા પર રૂપી ગદાય એવી શાન્તિ હતી ક્ષણે ક્ષણે નવીનતા ધારણ કરતા આ મૌન્યની આખીયા આનંદ-અમાધિમા રૂપી ગયેલ ઉમરે એને કરી નવા અવરૂપે જોઈને તે રૂઘો તેણે મારવીને જીયકા લીધી તે મોડયો નજીકજ મળ્ય ચક્રને મેઢેલ આઠણી પર તે માન્વી-સોતે સવાર ચર્ચ ગયો. પાછળની એકકમા ફોગ પહેલેથીજ ગોઠવાઈ ગયો હતો.

અને મારવીની યીસો બહાર ઉભેની મહિયરોને પૂર્વ કાને પડે તે પહેલાં તે અરેષ મવારોને લઈને જો સાઠણીઓ, જે રૂઘે આવી હતી તેજ રૂઘે ચક્રને પૂરપાટ ઉમરતાહની ગજધાની બણી પહેલા માડી.

(૧૨)

સીનાનુ દુશુ મરુ નહેલ હવે એના મનને પોતા તરફ વાળુ અશક્ય હતુ મારીચની સહાયથી સીતાને પંચવટીમાથી લગમા લાવ્યા પડી રાવણને આ બાન થુ હતુ પણ રાવણ હતો દુગમહી એનામા વિવેક કરતા અભિમાનની માત્રા બણી હતી અને એના આ અભિમાનમાથી રામાયણ મર્જાયુ એના મ્મ હમ માયા એના અલકાન્તી વેળ પર ચલી ગયા.

ઉમરતાહે ફોગસેન પાસેથી માન્વીના રૂપની પ્રશસા માબગી એ પ્રમશાએ તેને મુખ્ય યોગે તેનો વિવેક નહ થયો માવ નટ નહિ, તો પણ યોડી વાગે મારે ક્ષીણુ તો થયો જ બૂખડી આગમ મલી રમા જો ફોગસેન મ્હે છે તેનુ મર્ધ અનુષમ મૌન્ય-રૂઘ અરખર ૧૫ તો તેને ઉચળીને પોતાના મહેનમા આણુનું જ જોઈએ એવી રૂઘિ તેનામા ઉભી ચર્ચ ગજ જગનના તમામ રેનોનો સ્વાભાવિક

દરબાર છે એની ઉમરની માન્યતા હતી માર્છની દામ્ત્રી અને નાદની
પત્નીને તેની દુઃખ વિરહ બચકી પોતાના ધનમાં બેસાડી દેવી.
એ એક યોગ પાપ છે, એક બચક નામાનિત અન્યાય છે એવું
શાળ તપ્તોનાવના મિત્રનથી જરૂર એના મનને માન્ય જ ન
હતું આ ઉપનાત મર્ચીન મામડું, એ તેની મલ્યની દંડની બદા
હતું એક એક મારા નજવી તરીકે પ્રવજનોના જાન-માલ-આજ
રની ખેવાળી પ્રવાનો પોતાનો ધર્મ પણ તેને આ કૃત્યમાં આડો
આવતો ન હતો.

એમ પાટનગ માથી ફાગમેન માથે મરીગી એરે નીમળા
પહેના ઉમરલાહતા મનમાં અગમ ઇર્ષ પશુ જાનની અધામણ થઇ
હોય તો તે ક્રૂર એલી જ, ક જે હો ની માટે ફાગમ શિખવણી
હુ આ નાજાજર્થો પ્રવામ એડી તથો હુ તે હોમી તે સુદર
નહિ નીકળે તો હુ નગમે બેવકૂફ જ દ વાનો । આ જ માર્છો તે
પોતાના પાટનગ માથી શિખ તુ નિમિત્ત મરીને જ નીમળો હતો,
અને આ જ મ મણથી તેણે પોતાની માથે એમ મિવાય ફક્ત એ
જ અનુચરને રાખ્યો હતો, કે જેથી માન્વી ફાગ વર્ણથી હતી તેવી
ઇર્ષ સીન્દર તપ્તી ન નીમળા એ મામૂલી મામડી-આણ જ નીકળે,
તો પણ પોતાના આ આખા પગકમથી મો અપનિચિત જ રહે ।

હા એ ક્રૂર ફાગમે તેણે બેનવી કીધા હતો

પણ મારા હ તમારી આ માન્વી તમે મદો હો તેવી ન હોય
તો । તેણે અનુચરને સખત બનાવીને ફાગમે કત્યુ હતું

તો આપના પગખા અને માતુ માથુ । ફાગે દર્શીને જવ જ
આપ્યો હતો કોને સુદર કહેવાય અને નને ન મહેવાય એ બાજ
તમા, આપને આ ગુનામ માવ અણુક નથી જણાવનાદ ।

એ બહુ જાણ છે જણાવનાહે વાનને પાકી મતા મત્યુ હતું,

‘પણ હું તો એ વાત મનસુખ માની હતી કે મને પમદ ન પડે તો...’

‘તો આપની આ સમજે-થી માન માથાને ધડ પગા ઉતારી નાખજો,’ ઉમંગાદનો લાવ વર્તી જઈને ફોગે મળે.

*

પણ વાચક જાણે છે કે ઉમંગાદની સમજે-ને આવી નહીં તમ-લીક લેવાની જરૂર ન પડી, અને ફોગનું માથું એના ધડ પર સવા-મત જ રહેતું. ઉમંગાદને માનીની સત્ત ગમી ગઈ હતી માનીની જેવી સૌન્દર્ય-પ્રતિમા, ઉમર, પોતાના ફોગનું કે હુમન માંડ પણ રાગવીના ગમહેનમાં કદી જોઈ જ નહોતા.

રજુના એ ન પાણીના ગમગમમાં પણ અસ્થાદતાલાએ ફોગની સ્ત્રી કમાલ કરી છે!-મારવીને પહેલી વાર જોતાં વેત ઉમંગે થયું.

માત્ર આખોને તમ કે એવું જ નહિ પણ આખો માથે માન દાન મનુષ્યના આખા આત્માને આનંદથી તમોળ કરી દે એનું સૌન્દર્ય છે આ!-માનીનું ગીત માખણીને તેને થયું હતું.

માનીના ગીતે ઉમંગના મનને નહીં જ નાખ્યું એના પની ઝાખીયા ભાનમાન શુભાવી મેડલ ઉમંગાદનો આત્મા આ ગીત માખણીને મૂર્ચ્છિત જ થઈ ગયો.

અને પછી તો પોતે જ કરી શકે છે તેવું તેને પોતાને પણ પૂરપૂરું ભાન થાય તે પહેલા જ માનીને સાંકળીની પીંડ પર નાખીને તે પોતાના પાનગર લણી ઊપડી ગયો.

અને માનીની ઝાંઝાને કે જોઈયા અને કે આનંદથી માખણીને ફોગ પણ તેની પાછળ પાછળ ઉમંગાદના પાનગરમાં પડેલી ગયા.

*

*

મારવીએ આખે રતે દેવાદાસ રહ્યા મધે નાખ્યું હતું એનું એ આક્રંદ એટલું હૃદયવિત કે હતું કે મેંડ મેંડ વાં તો ઉમંગાદને

પોતાને પણ એના પર દયા આવી જતી, અને માંદછીને પાછી વાળીને એને પાછી મણીમાં મૂકી આવવાનું મન થતું હતું.

પણ તે કાંઈ કાંઈ વાર જ માત્ર.

જાકી તો 'દરેક છોકરી સદ્વિચારમાં આવી જ શકે છે!' એનું મન તેને આશ્વાસન આપ્યા કરતું હતું: 'એ તો થોડાક દિવસ થશે, અને રાજમહેલની મુખસંગવડો એને કોઈ પણ માંડશે કે તરત જ ધીના હાથમાં ધી પડી જશે!'

'ડીક છે,' તેના મનથી ય કપરવટ થઈને તેની જુદી તેને કહ કરતી હતી; 'પણ આ છોકરી એવી ન હોય, તેં 'જોધુ' નહિ, કે કેટલી આદરતાથી પોતાના ગામનું ગીત ગાઈ રહી હતી!'

'જોધુ' ! પણ એટલી જ આદરતાથી એ થોડા જ દિવસમાં તાર પાટનગરનું ગીત ગાવા માંડશે—મન તેને પટાવી રહ્યું હતું. 'હીએ તો બધીજ એવી, બાઈના મારા, ઈન્દ્રને નહિ, પણ ઈન્દ્રામનને જ વશાત' ! તેમને તો, જે અગવડ આપે, તે એમનો સ્વામી !' ભરણ પોપણ કરે તે ભર્તા ! મીજ કરાવે તે મહાજૂજ ! ફુનિયા કેખાડે તે દિવસર !'

ઉમરશાહની આંખો આમે તે વખતે રૂપાળી છોકરીઓની એક સાખી લગાડ જ ખડી થઈ ગઈ હતી. ક્યાં ક્યાંથી ઊંચકી ઉપાડી લાવ્યો હતો એ, એ જ્યાં નમણા નારી-ફેહોને ! કાંઈને એક ગામ-માંથી તો કાંઈને બીજા ગામમાંથી ! કાંઈને ચરમાંથી, કાંઈને માર-વાડમાંથી, કાંઈને મુલ્તાનમાંથી, કાંઈને હાલામાંથી ! કાંઈનું એને નાક ગમી ગયેલું, તો કાંઈના હોઠ ! કાંઈની આંખોએ એના પર કામણ કરેલું, તો કાંઈની ચાંચે એના હૈયાને ચીરેલું. કાંઈની વાળ ઓળવાની છગા મેહની કપડા પહેરવાની કળા, કાંઈનું કંઈ. ને કાંઈનું કંઈ...!

પણ આ મારવીમાં તો . . . . .

અને એ પણ મધ્ય કે મારવીએ કઠળાટ પણ એ મૌના મામટા કઠળાટ કરતા સો ગણો કર્યો હતો ! પણ આખરે સિદ્ધાસનના સ્વામીના સ્નેહનિમત્તણને એક જુખડીવારમ ગામડાની અણુજ ગોરી મ્યા સુધી નકાગે ? ક્યા સુધી ? આખરે તો માનવી માત્ર માટીના જ બનેલ છે ને ! આ રૂપસુંદરી સમેત !

(૧૩)

માનવીની સાથે ઉમર બળથી નહિ પણ મળથી મમ લેવાનો નિશ્ચય મ્યો હતો

શરૂઆતમાં તેણે એકી માથે મે કામ મ્યા

માનવી મામેના આક્રમણને તેણે જે મો યાઓમાં વિભક્ત કરી નાખ્યું કહો કે મા વી મામે તેણે મશાખિયો ધમારો શરૂ કર્યો

પહેલું તો તેણે મા વીને તેને માટે આમળથી ખામ તૈયાર ગમવામાં આવેલા ગમહેલમાં ગમ્યા આ ગમહેલની માનવી નાણી જ હતી એટલે એ નાણીને જે પ્રકારની સુખસગવડો સોહે તે બધી જ સુખમગવડો આ ગમહેલમાં મારવી માટે વમાવવામાં આવી હતી દાક્ષીઓનું એક જણરુ ઝુંડ, આ નવી રાણીની આગા ઉદાવવા માટે આ ગમહેલમાં મદા તૈયાર જ નહેતું આ હતો ઉમર-શાહનો પહેલો મોરચો-મા વીની સામે

એનો બીજો મોરચો હતો એની મળૂની માનવીને સોપવામાં આવેલ ગમહેલમાં ઉમર લાગ્યે જ પમ મૂકતો, અને મૂકતો ત્યારે પણ તેના મનમાં હઝાર ઝાળે બજૂકી ગ્રહેલ વાસના-આગને તો ભાગ્યે જ વ્યક્ત કરતો મારવીની ગમદા નમર દાવજી ગીતે વર્તતો, હાવજી વાતો કરતો

‘ અહીં તાન પગ ઝાઈ પણ પ્રમન્ની જળરસ્તા નથી મા વી ! ’
મારવીની તામે દુઃખ અદમ્ય મેસીને તો મહે તો, હુ તાની મુન્ન શીનો માયિ છે ગમે તે મરી સમે ગમે ત્યા વધ સમે ’

‘એક માત્ર માને મલિર મિવાય !’ વિવાહની કડવાશ મારવીના અયેન પર આવી ગતી, અને મારવી બોલી બેસતી.

‘પણ અહીં તને કઈ વાતની કામુષ છે ?’ કમરશાદ દસીને પૂછતો.

‘બધી જ વાતની. જોટલી કામુષ, મૃત શરીરને એના પ્રાણની દોષ છે, -ટલી, કમર !’

‘પણ એ તો તું નાહકની છદ્ કરે છે, માટે !’ કમરના ગયા પછી એની એકાદ દાસી મારવીને મમગવના : ‘માફી જગતમાં માથો વધુ સુખી માનવી બનવું, એ તારા જ દાસની વાત છે !’

‘કવી રીને ?’ મારવી પૂછતી.

‘જદાપનાક માથે નિઠાક કરીને !’ સાણી બાંદી મહેજ પાંચ આવીને ખુશાઓ કરતાં : ‘જદાપનાકની બેમમ બનીને ! શાહ-સુલતાન તને કેટલી બધો ચાહે છે તે દાણ નથી બાણવું !’

પણ હું મલીર મિવાય બીજા ક્યાને ચાહતી નથી તે !’ છેવટનો ફવાબ આવીને મારવી પાઠ ફેરવી લેતી !

અને પછી નવન જ, આંસુનીગળની આંખે પેલું જૂનું ગીત તે ગાવા માંડતી !

મહાબળતના સપના સમા, ઓ મલીર !

કવિની કલપના સમા, ઓ મલીર !

‘મની છદ્ગા એક અધારી રાત...

કા બળે’ રિન્નેમણના હૈયાની વાત !

બ્યાં પ્રેમાલુ’ છે વેદના કેડું તાર !

મહાબળતના સપના સમા, ઓ મલીર !

શું બણે આ સંસારી, પ્રીતિની ચીત;

અહીં છત છે જાર, ને જાર છત !

ન મિલને ને ચિરદે, છે અનકુ અધીર !

મહાબળતના સપના સમા, ઓ મલીર !

[૧૪]

ઉમરશાહના ગંગમહેલમાં માગ્વી. મગ્વીની માફક જ રહેતી. ઉમરે તેને ખતૂરીની દેગી આગળથી લેાવી. તે વખતે એણે જે પોપાક પહેર્યો હતો, તે જ પોપાક તે હન્દમેલ પહેરતી. ઉમરશાહે મોકલેલા રેશમી કીનખાખી ઝમ્બિયન વસ્ત્રો અને હીરા-મોતીના અલંકારો પહેરવા તો એક બાબુએ રજા, પણ તે બધાની સામે તેણે નગર નાખીને જોયું પણ ન હતું ! કુડીઅધ દાસીઓ હોવા છતાં પોતાનું કામ તે યતેજ કરી લેતી ! ઉમરની એક પણ બાદીની સહેજ પણ મેના તે લેતી નહિ નજીબુદીથી તો ન જ લેતી.

મહેલના નિયમ પ્રમાણે દિવસના ત્રણ વખત અને એક વખત રાત્રે મળીને કુલ ચાર વખત ભોજન થાળ અને શગમાના પ્યાલાઓ તેની મામે રજૂ કરવામાં આવતા, પણ મારવી, જ્યારે ઉપવાસ લંબાવેલા અશક્ય થઈ પડતો, ત્યારે જ એ ખાધેનો સ્પર્શ કરતી; અને તે પણ ગરીબ દ્રાવણ માટે અનિવાર્ય હોય તેટલું જ મહોમા ચૂકવા માટે !

અહીં આપરાતનો વિચાર માગ્વીને નહોતો આવતો. એમ માવ નહોતું. ઝટકી પે વાર, તેનું મન ગંગમહેલની આ તુરગથી અકબાઈ જાતું; અને જીવનનો અંત આણવાની અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિઓ તે વિચારતી, પણ તેની આ નિર્જળતા કંઈ થોડીક વાન જ ટકતી. કોઈ ને કોઈ રીતે આ બધી યાતનાઓનો અંત આવશે જ અને પ્રિયતમ અને મધુર સભારણુઓની, મધમધતા પોતાના મવીનમાં એક દિવસ ફરી વગી શકશે એવી તેની શ્રદ્ધા હતી. આ શ્રદ્ધામાં ને શ્રદ્ધામાં તે જીવે જતી .

પણ આખરે ઉમરશાહની સખૂરી અને મારવીની મધૂરી એ એ મધૂરીઓ વચ્ચેના દુઃસુહનો પણ એક દિવસ અંત આવ્યો. મારવીની

મધૂની વિજ્ઞાની બની ઉભર દાયો ઉદાસીના મેદિન ઈ દાત્તાને
સ્વાગ તરુને તે પોતાના અમન રૂપમા આવી ગયો

માત્વીને પોતાને અનકૂળ બનાવવા માટે તેણે જનજનતાના અને
ભાતભાતના દુષ્ટો આપવા માડ્યા તેને દેહાનની ધમખીઓ આપ
વામા આવી ગાને જ તે નહિ માને તો તેના આખા મનીને
જમીનદોસ્ત કરી, તેના મા-આપ અને તેના પતિ એનમેનને ફતગના
મોતે માગવાની ડગમણીઓ પણ અપાઈ

પણ માત્વીના મની-પ્રેમને એની આત્મશ્રદ્ધાને એના દાતને
જેમ ઉમગ્ની નાથ ઉદાતા પામિત નહોતી ક'ી શમી તેમ એની
આ ડગમણીઓ પણ એની પાસે નિષ્ફળ નીવડી

અને ડામણીઓથી આમળ જવાની તો ઉમગ્મા કયા તામાત
જ હતી ! > છુ > એ બીઆરા એ પોતે પણ નડોતો સમજી શકતો
એ રમાણે મા પીની મોદિનીમા જોડો ન જોડો જિતી ગયો હતો

ઝમર અનેક બીઓ જોઈ હતી કાઈ મે ધડીમા ચ છે થઈ હતી
તો કાઈ એ દિનમમા ! કાઈ મે અઠવાડિયામા તેની ધમ્જાને આધીન
થઈ હતા તો કાઈ એ મહિનામા ! કાઈ અંશરના પ્રયોબનથી પડી
હતી તો કાઈ માતની ધાડથી સીધી થઈ ગઈ હતી

અને કાઈ > ઈ વળી એવી યે નીમળી હતી > જેના ઉપ એને
બળાતકાર પણ > વો પડ્યો હતો !

અને એક વાર બળાત્મર થઈ ગયા પછી

ધીના દામમા વી પડી ગયુ હતુ !

એક માત્વી જ એવી નીમળી હતી ફક્ત & જેની પાસે એના
તમામે તમામ દયિયારો હે ! પડ્યા હતા ! એવુ યુ > & તે એને
સમજુ જ નરોણ !

(૧૫)

અહીં મલીરમાં મારવી અને ખેતનાં લગ્ન પછી તરત જ મળ-
સ્કામાં ખતૂરીની દેરી આગળથી મારવી ઉપડી ગઈ, તે ઘટનાથી એક
અધોર હાહાકાર મચી ગયો હતો. માન્વીને લઈને નાસતી એ સાંદણી-
માંથી એક પર, પોતે ફોગને-ફોગના જેવી સન્તવાળા કોઈ આદ-
મીને બગબગ જોયો હતો એવું મારવીની ટેલીઃ મહિયરોતું કહેવું
હતું. ખતૂરીનું ખૂન કર્યા પછી ફોગ ઉમરકોટમાં જઈને વસ્યો હતો.
ત્યાં આગળ તે ઉમરશાહનો પ્રીતિપાત્ર બન્યો હતો. ત્યાં એકો બેકો
માન્વીને હાથ કરવાની અનેક યોજનાઓ તે ઘડી નહો હતો. એવી
એવી અફવાઓ મલીરમાં અવારનવાર બિચા જ કરતી એમાં વળી,
સાક્ષાત ફોગને એના રથૂલ સ્વરૂપમાં ગામના મીઠામાં એકાદ વખત
જોવાની ભ્રમણા પણ મલીરના કેટલાક જુવાનિયાઓને થઈ હતી.

આ બધી ટૂટીદવાઈ ઘટનાઓને એકમેકની માથે સાકળી લેવી
એ મુશ્કેલ ન હતી. એટલે મારવીના માથાપના અને ખેતસેનના
મિત્રોએ ઉમરકોટની દિશામાં જ માન્વીનું પગેઃ કાઢવાનું ઠરાવ્યું.

પણ કર્યાં, એક નંધણિયાતા નાનગા ગામના, આગળાને વેઢે
મણાય એટલા નિરાંત જુવાનો અને કયા સર્વ પ્રકારના રાત્રાસ્ત્રોથી
સજ્જ એવા સૈન્યવાળું ઉમરશાહનું માતબર રાજ્ય ? પોતાની આખોના
તેજસમી મારવી ઉમરશાહના રંગમહેલમાં કેદ છે એવું જાણ્યા છતાં
પણ, એ ખીચારા ગામડિયાઓ શું કરી શકવાના હતા એક જ વ
આજવા સિવાય !

/

ઉમરશાહ જેવા સમર્થ સુલતાનના રાજમહેલમાંથી માન્વીને ઉઠાવી
લાવવી એ અશક્ય હતું. મલીરનું કેદ અને કૌવત જોતા, એને માટે
તો આ કાર્યની કલ્પના પણ અશક્ય હતી એવું હુ માહસુસ પાવવાનું
સ્વપ્ન સેવનાગઓએ નિષ્પ્રજ્ઞતા ઉપરાત 'હાગી અને હાણ' બંને
માટે તૈયાર રહેવાનું હતું.

પણ પ્રેમ અને સ્વમાન. ફેલીક વાર પામગેમા પ્રયત્ન પુ.પાર્થ
પ્રેમ છે.

લોકવાયના કહે છે કે ખેતસેન અને એના માથીઓએ, અને
મલીના મોવડીઓએ, પોતાની 'બાને' (જમ્મા=ચી) ઉમની પ્રેમાંથી
છોડાવવા માટે ઓછામા ઓછી એક કાગિસ તો ફરેલી જ, એ
કાગિસમા એ-ત્રણની છંદગીનો અંત આવેલો...અને બાકીના જણ
ખેનખેન અદિન જધાના દાડકાં મારી પેડે જોખરાં થયેનાં !

માનીને દાય કુવાનો ખ્યાલ, આ અનુભવ પછી, મળીરે સદં-
તર છોડી દીધો.

અને માની, તે પછી, મળીરને મન, આધે આધેના બૂનમળના
એક ત્રણ ગમળા મળી બની ગઈ.

અને તે એટલે સુધી, કે જો ખતૂરીની દેરી હજુ એ ને એ કેમલો
જિભી ન હોય, તો એક એના મા-માય અને જીભે ખેનખેન ..એ
ત્રણ માણનો મિવાય, મળીરના બાકીના જણ ય માણુએની યાદગમ-
માથી એ એમરી જ જાય !

પણ ખતૂરીની દેરી. મા-માનીની હોવા છતાં, હજુ જિભી હતી.
ત્યા ને ત્યા જ જિભી હતી અને એવી ને એવી અવસ્થામા જિભી હતી;
અવમત, મળસ્કાં પડેલા કે મધ્યાદ્યાણ પછી એ દેરીમા દાખલ
થવાની કે એની પ્રિયામા જવાની સુદાં બાએ જ કોઈ હિંમત કર્યા.

પણ એની આમપામ આવી ચૂકે ભવંકરનાનું વાતાવરણ મળવા
હોવા છતાં ખુબી એ હતી, કે એ દેરી હમેશા લીપેન-મૂપેન જ
નહેતી એની અંકનું કોણિયું નિરંતર જલતું જ રહેતું. વિવચના
ગમે તે વખતે મા પણ માણસ એમા દાખલ થાય, તો એની અદ-
દૂવો એને હમેશ તાજ જ લાગતા. વાસી ફૂલોને ઉપાડી લઈ
ને કેમલો તાજ ફૂલોને ગોળી દેવાનું, કોણિયામા નવું તેલ મી એ
ગળવાનું, જમી અથેલી વાટોને જ ને ની નવી વાટોને મૂકવાનું .

અને એવા એવાં કામો, ખૂરીની દેરીમાં, કોઈ ને કોઈ મલીન્વાસીને
હાથે ગૂંપચૂપ ચાલ્યા જ કુત્તાં !

અને એને કા-જો દેરીની આમખામની નીચી મો મલીન્વાસીઓને
મન એટલી બધી જીવંત અને બેદી બની મઈ હતી, કે કાંઈ કાંઈ
વાગ મધનતથી તે ઠેક મળસ્કા મુવી એ દેરીમાંથી અથવા તેની
સામેના પેના દુવાના યાળા પરથી...

મહાબતના સપના સમા, ઓ મલીર !

કવિની કલ્પના સમા, ઓ મલીર !

એ માગીના ગીતના બજુકાગ પાનાને નબળાવા કનના એમ
પણ અનેક મલીન્વાસીઓ કહેતા-ઈશ્વરના મોગદ ખાઇને !

(૧૬)

‘ગમ્મા’વા રૂપને છ આમ ને આમ વેચી નાખવા માગે છે’
એક દિવસે ઉમમ ચહેરે પોતાની સામે આડું જોઈને બેઠેલી માગીને
હમરે પૂછ્યું

છેલ્લા એક વ-ઓ દરમિયાન. આ મવાલ હમરે અનેક વાગ પૂછ્યા
હતો જુગી જુદી નીતે અને જુદા જુદા નજ્દોમાં પૂછ્યો હતો જવા-
બમાં મારવીએ, હ મેશા, કા તો પાપાણી મોન જાળવ્યું હતું અથવા
તો પાપાણને પણ પીગળાવી નાખે એવું કલ્પાન્ત ક્યું હતું.

અને ગાવા મોનથી દટાળાને અને કનથી અમકમીને ઉમ-
મથી ગીતને સાધ્યો હતો હતો

મૌન્ય-ત-સ્યા એના આત્મામાં અનેક આંસુની દગોળા ઉગ-
ત-પૂગો વચ્ચે ઈશ્વરનિયતનો એક નાનકડો, ઝરો-બને દેદાની અવ-
સ્થામાં તે ય...હિનોળા માગતો હતો

‘ઈશ્વર તને આટલું ઝપ આપ્યું છે, માગવી.’ પોતાના મવાલને
વળી માડો દેનીને નેને માગવી બાબી કે ક્યો

અને માન હમને એવા અપની તાલાવેલી અર્પા ' ,

તુ પોતાની જાનને ની ર્થનો ન એ પ્રેવગ્રે છે હમ- ' ,
અ માથી હ તો હાય એવો એ પ્રશ્ન મા વીના અત માથી જીવી,
એના હોંમાથી જદાર આપ્યો

અ ની પ્રમજતાનો પા ન ગ્યો એવા માટ ॥ માત્રીના આ
પ્રશ્નમા એને માટ પ્રશ્ન આનાતુ ધિ થુ હવુ એમ તેણે માની લીધુ ।
ના અમ એવો મેવકુદ નહોતો ॥ પશુ આટ-આટલા મહિનાઓ
હ આન મા નીએ કાંઈ પશુ દિવસ તેની આથે સીરા વાર્તાવાપમા
હતુ પમદ નહોતુ મ્હુ હમ આવતો ત્યાર મોટે બાજે તે પૂઠ
ફેળીને મેસી હેની એ જ પ્રશ્ન મોતો તે શૂન્યતાપૂર્વક તે
માબજી રેતી પૂઠતો તો તેનો જવાબ તેને મૌનથી જ આપતી
જાને મૌન જ્યા પયામ નહોતુ નીવડુ ત્યા આસુઓ વહવ લતા

આજે હમ ના પ્રશ્નો ગમે તેવા પશુ તેણે એક પડ્યો
પાડ્યો હતો । આજે પ્રશ્નો બંને પ્રશ્નથી પશુ તેણે જવાબ આપ્યો
હતો હમ ને મા વીનુ આ પગતુ પોતાના માટે ખૂબ આશાજનક
લાગ્યુ આમ જો મ પર્કની આપા પાનજી પશુ શરૂઆત થો
તો આવતી મને નહિ તો મળ મગાને મેક કા હ પશુ મા વી
જરૂ તેની થો ।

હ નીર્વત મે હુ, મા ની એ બાબતમા લને મહ શક
છે । ' મા વીના પ્રશ્નો જવાબ તેણે એક વધુ પ્રશ્નથી આપ્યો

તે ॥ હો હમના હતા જાને એ હાસ્યમા મા વી હવે ।
મે । ન નાબજતાની બાતબાત હંતે નગી હતી

પાતુ મા નીએ કે ન નહિ તે મૂગી મેગી રહી હમ ના
હમના ૩૧ ૩૩મે દસનગી એ ન ન નાખીત મેસી દી

માત્રીના એ મૌનનો મર્મ હમ નમજ મા જાન અમ એક
હો । નિ અમ આપ્યો

‘હું, મૌન્યનો પૂજારી છું’ મારવી, તે બાબત તને શક છે ?’
એનો એ બ પ્રશ્ન એણે ત્રીશ વાર પૂછ્યો.

‘પૂરેપૂરો !’ માગ્વીએ જવાબ આપ્યો. ‘મૌન્યની વાતને એક બાણુએ મૂકીએ, ઉમર, પણ તું પૂજારી તો નથી જ મૌન્યનો ય નથી અને કોઈનો પણ નથી ! પૂજારીપણું તારી પ્રકૃતિમાં જ નથી !’

‘એટલે ?’

‘પૂજારીઓ પોતાના જગવાન ઉપર જીવન નથી કરતા, ઉમર ! પોતાના પૂજ્યને તેઓ કેદમાં નથી પૂરતા !’

‘મેં તને કેદમાં પૂરી છે, માગ્વી ! આ ગંગમહેશને તું કેદ કહે છે ? આ ગંગમહેશમાં તને આજ્ઞા પછી મેં તારા ઉપર કદી જીવન કર્યો છે ?’ એકમાથે અનેક પ્રશ્નો ઉમરે પૂછી નાખ્યા. મારવી તેની માથે આગે વાતો કરવા માંડી હતી, એના આનંદમાં ને આનંદમાં આગે તે કોઠો ઠાલવવા તૈયાર થઈ ગયો હતો.

‘અહીં મને આજ્ઞા પછી તે મારા ઉપર સ્થૂલ રીતે કોઈ અત્યાચાર કર્યો નથી એ કશું, ઉમર ! પણ તું પ્રેમને ઝાળ્યો છે ?’

‘પ્રેમનો તો હું દીવાનો છું માગ્વી !’

‘દીવાનો ? પ્રેમનો દીવાનો ?’ સૂત ઉપર ઝૂલુની ટાંકારા પાથરીને મારવીએ પડ્યો પાડ્યો. ‘જો સાચ-સૂઝતું બાન યોધ બેનનાંને દીવાનો કહી શકાતો હોય તો તું દીવાનો જશ થયો છું, ઉમર ! પણ તું પ્રેમનો નહિ હવસનો દીવાનો બન્યો છે. તું પૂજારી નથી, ઉમર, શિકારી, છે તું મને પૂજવા નથી માગતો, ભરખવા માગે છે ! તને મારા લોહીની તરમ છે, માન મામની શૂખ છે !’

ઉમર પામે આનો કોઈ જવાબ નહોતો. મારવીના આ આક્ષેપની સામે તેની પામે કોઈ દલીલ નહોતી.

તે સૂપ બેગી ગયો.

‘તું જો પ્રેમનો પુત્રરી હોત, કમર તો ફાગને ઝેંઝેયા માં રૂપના વખાણ આંબળીને આટલો છળી હોત નહિ ! બેબાકો યાત નહિ ! બાનમાન ગુમાવી બેમત નહિ ! પ્રેમને સૌન્દર્ય માથે મંબધ જ નથી !’

‘ત્યારે ?’

‘પ્રેમને મંબધ છે, પ્રેમની માથે’

કમર માજીળનો જ નવો.

‘ફાગને માગ રૂપને શિકાર કરવો હતો ! એમાં તે કાળો નહિ ! એટલે બીચારી ખૂંડીને .’

મારવીની આંખોમાંથી આંસુઓ ઢહઢ ઢહઢ વહેવા લાગ્યાં.

‘મારવી !’ ટાંક જૂની વાદળી દુભાઇ હોઇ મારવીને દૂરથી બેઠા બેઠા પલ્લુ આશ્વાસન આપવા મામતો હોય એવા મંથ્ય રવળ્યા કમર બોલ્યો : ‘ખૂંડીએ ઇર્ષ્યા પ્રેમને આપવાન ક્યો...તેમાં ફાગ શું કંઈ બીચારો !’

મારવી દસી પડી !

દુખના દાગો દો ત્રિશાઓમા ધૂધવાટા માગના હોય ને વચ્ચે માનવી દસી પડે તેવી રીતે મારવી દસી પડી !

‘કમ ?’ કમરે મહેજ ડાહાઈ જઈને પૂછ્યું.

‘તું ખરેખર દીવાનો છે !’

‘તે તો છું જ !’ કમરે દસીને એકનગ ક્યો. ‘નહિત...’

‘ના, તું જે અર્થમા કહે છે, તે અર્થમાં નહિ ! તું વિવેકમાન બૂલ્યો છે એ અર્થમા દીવાનો છે ! માયા-બોટાતું પાંખુ ક્યા વગર ગમે તે વાત માની લેવી, એનું નામ દીવાનાપણું નહિ તો બોલુ શ ?’

‘તું શેની વાત કરે છે, મારવી ?’

‘ખતૂરીએ ઈર્ષ્યાવશ થઈને પોતાના જીવનનો અંત આણ્યો એમ ને તું કહે છે, તેની !’

‘એ વાત શું જોડી છે ? શું ખતૂરીએ ઈર્ષ્યામાં ને ઈર્ષ્યામાં પોતાના જીવનનો અંત નથી આણ્યો ?’

‘ખતૂરીએ પોતાના જીવનનો અંત આણ્યો જ નથી, કિંમત !’

‘હો ! શું ખતૂરી જીવે છે ? ત્યારે એની જે દેરી...’

એ દેરી એની યાદ જાળવી રાખવા માટે જ બાધવામાં આવેલી છે કિંમત ! ખતૂરી જીવતી છે એમ મારું કહેવું નથી, એવું મૃત્યુ પશું છે.. પણ, એણે આત્મચાત કર્યો નથી !’

‘ત્યારે ?’

‘એ બિચારીનું તો ખૂન થઈ ગયું !’

‘કોના હાથે ?’

‘ફોગના હાથે !’

કિંમત બેઠો હતો ત્યાં જ ઉભો યઈ ગયો !

સ્ટેક ડહમ દૂર એક ઝાલર ટાંગવામાં આવેલી હતી પામે એક મોગરી હતી ખંડની બહાર બેઠેલા નોકરોને બોલાવવા માટે આ મોગરી-ઝાલરનો ઉપયોગ થતો.

શુભાથી ક્રૂરતા હાથે મોગરીને ઉપાડીને કિંમત બોલી કહ્યું.

‘તે તારી વાત સાચી હોય માનવી તો ખૂનીને એણે કંઈ ખૂનનો બદલો મળવો જ જોઈએ. હું ફોગને આ ઘડીએ જ મૂળી, પર ચલાવવાની આજ્ઞા આપું છું !’

કિંમત ઝાલ-પર મોગરી ઠોકવા જતો હતો, એટલામાં માનવી પોતાના આમન ઉપરથી છઠ્ઠીને તેની પાને આવી જાવની ફોગને પોતાના હાથમાં લઈ ઝાલરને પોતા બણી ખેંચી તે બોલી :

‘કોમ ખતૂરીનું ખૂન કરવા નહોતો માગતો, ઉંમર !’

‘અને છતાં ખતૂરી એના હાથે મરી ગઈ !’ મોગરીને પાછી પોતાને ફેંકાણે ચૂંટી દેતાં, ઉમર દરેકો, ‘તારામાં સાચું મોલવાની હિમંત તો છે ને મારવી ?’

‘કોમને તો મારું ખૂન કરવું હતું, ઉમર !’

‘હે તારું ખૂન એ સા માટે કરે ?’

‘જે કારણે, કદાચ, કોઈ વેળા તું મારું ખૂન કરવા પ્રેરાય તે કારણે !’ તદ્દન રક્ષ અવાજે મારવીએ પ્રુદ્ધાએ ક્યો,

‘મમજ્યો’ એક બીયણ નિઃશ્વાસ નાખીને ઉમરે કહ્યું ‘પણ તો પછી તેના હાથે ખતૂરીનું ખૂન શી રીતે ?’

મારવીએ પોતાની આખી વાત ઉમર સમક્ષ રજૂ કરી, મક્કીર ઉપરનો પોતાનો પ્રેમ, લગ્નસુખ માટેની પોતાની ઉગ્રસીનતા, ને મા-બાપ જેના હાથમાં મોંપે, તેને જીવનના અંતિમ શ્વાસ સુધી વફાદાર રહેવાનો પોતાનો નિશ્ચય, ખતૂરીનો પોતા પ્રત્યે નિખાલસ પ્રેમ, ફોગતું પોતા પ્રત્યેનું આકર્ષણ, ફોગની અને પોતાના મા-બાપની સુભાગત, પોતાના પિતાએ ફોગની માગણીને કરેલો અસ્વીકાર, પોતાનું અને એનું વેવિશાળ, ખતૂરી સાથેની ફોગની ઉતરપોંડી, ખતૂરીનો ફોગ ઉપરનો આધાર પ્રેમ, પેલી મોઝારી સરાઈ નળરકુ થતાં પહેલાં અને અલેનપણીનું કુવાકડે જઈ પહોંચવું, બૂલી ગયેલ મીંચણીયું પાછું લેવા જવા માટે ખતૂરીનું ગામમાં જવું, કુવાના ચાળા પર એસીને પોતે ચૂંચેલું પેલું ગીત, એ ગીતને અંતે ફોગનું આવવું, ફોગની નિર્વજ માગણી, પોતે કરેલ તેનો ઈનકાર, ફોગની જળજળરી, પોતાનો પ્રતિકાર, લોકોનું આવી પહોંચવું, પોતાનું ખૂન કરીને નાસી જવાનો ફોગે કરેલો નિર્ધાર, ફોગે કરેલો પ્રકાર, અને એ પ્રકારને પોતાની છાતી ઉપર ઝીલીને આ જગતમાંથી દમતે મોંઝે દમ્બેશને માટે વિદાય થઈ ગયેલી ખતૂરી...

મારવીએ ઘટનાની એકેએક કડીને એટલી તો તાદ્દસ્ય રીતે વર્ણવી દેતી કે ઘડી જેટલો સમય જન્મેએ જિભા જિભા જ પસાર કર્યો તે તનું કિમરને બાનું જ ન રહ્યું.

‘શું ફોગ આપ્યો બધો નીચ છે?’ વાત પૂરી સાંભળ્યા પછી તરત જ બોલી કહ્યો.

‘નીચ ફોગ નથી, કિમર! નીચ તો હવસ છે, કામવાસના છે, પતો સિકાર કરવાની તૃત્તિ છે. આવતાં કાસે, એ જ વૃત્તિ. તારી !મે મારુ અથવા બીજા કોઈનું ખૂન નહિ કરાવે, તેની શી ખાતરી!’

‘નામુમકિન!’ ડોકુ કુણાવીને કિમર બોલી ઉઠ્યો: ‘એ કદી જ ન બને એવી વાત છે, મારવી! હું તને ચાહું છું!’

મારવીએ નિરાશાથી ગાથું કુણાવ્યું.

‘હું તને ચાહું છું મારવી. મેં તને કેટલી વાર કહ્યું કે હું તારા માટે મને તે કરવા તૈયાર છું!’ કિમરે બાવનાના આવેશની ક્ષણે ટોચે પહોંચી, ગળાગળા અવાજે કહ્યું.

‘મારું ખૂન કરવા સુધી!’ મારવીએ ગમે તે કરવાની ‘કિમરની !પારીની કઠોર સ્પષ્ટતા કરી.

‘તારો એ અર્થ ખોટો છે. મારવી! પણ હું તને શી રીતે માનરી કરાવું?’

‘હું મને ખાનરી કરાવવા ખરેખર માગે છે, કિમર.’

કિમરે મૂંગા મૂંગા માર્થ કુણાવીને હા પાડી.

‘તો મને, તારા આ બંધનમાંથી મુક્ત કર! મને મક્કી જવા દે, મારા દેહની વાસનાને સહને માટે છોડી દે, હું તારી બહેન છું કિમર તને પગે પડીને...’

બોલતાં બોલતાં મારવી એકાએક થંભી ગઈ...

હમર ઝિઓ હતો તારી છનમ મારીને મદાર ચાલ્યો ગયો
માનીતું આકંઠ તેનારી નબળાયુ નહોતું. અને એથી વધુ અમલ
જન્ય હતું. તેના પોતાના જ અંતરુ નેની આમેતું ફરિયાદનામું ।

(૧૭)

આ જાદીની વ્યાખ્યા મૌની એમ્મન્જા નથી દોતી માલિની
જુગી હોય છે શુધામની જુદી હોય છે. આજાદ માનવીને પોતાને જ
પૂછો તો તેની વળી, માલિ અને શુધામ જન્મેના કળા જુગી હોય છે,

હમરને મન, મારવી, હવે આજાદ હતી, માર આજાદ હતી હવે
એટલે ગયા પ્રકરણમા વર્ણવેની ધના પડી માનીને જે ગમહેનમા
નાખવામા આવી હતી, તે ગમહેવ કપર્યા હમરે હવે આપાપને
જાવી લીધા હતા આનો અર્થ એવો નહિ કે એ મહેન હ એની
આસપાસ હવે હમન્ના માખુઆ મુદ્દવ નહેતા મહેતા । તો માવ એતું
નહિ હમન્નાના એવમ તો પહેલાની પે જ ગમહેનની તહેનાતમા
મહેતા પણ હવે તેમણે કામ ફક્ત મારવીની ખિદમત ન્નાતું હતું.
તેના કપ પહેરા જન્વાતું નહિ । હમર એમને આ આનન નખત
તામી આપી હતી માગીને હવે જ્યા જતુ દોર ત્યા જવાની છૂટ
હતી

આ આજાદીનો અર્થ એટલો જ નથીના માવ પદ્યને જાધનાગી
ફારીની બ માર્છ હવે વધાન્યામા આવી છે પોતાના નામરાને હમરે
આરેલી આ નવી આજા વિષ જાણીને માનીએ કહ્યું માર જ્યા
જતુ હોય ત્યા દુર્ગ નકે હુ એ વાત નાચી હોય તો મને
મની જા માટે નથી પહેાચાડી આવતા ?

મની ની વાત જુદી છે । નીચી મૂટે જવાજ દને ઉમરના
એવમ પોતપોતાના રથાને ચાલ્યા ગયા હતા અને આજાદ માગીએ
તે પડી ધાગી પે વા સુધી પોતાને આપનામા આવેગી આ નવી
આજાગી'તુ દુર્ગ નકે હુ તે વિષે નિચાઈયો હતો

માનની આ આઝાદીના મર્મને જનજન મમજતી હતી. ઉમરંગ દ પોતાની વામનાનો સુગમ હતો. પોતાની એ સુલાખીના નિવગ્ન અર્થે જ મારવીને તેણે સુલાખીમાં આછી દત્તો અને રાખી દની. એ સુલાખીની જાંઘરોને હવે તેણે સહેજ વધુ શિથિલ બનાવી હતી. તે પણ તેના એક પેંતરો જ હતો એટલે જંમરે આગલી આઝાદીના ઉપયોગ, ઉમરંગદત્તમાં મક્કી નાસી છૂટવા માટે હવે તે અસક્ય જ હતું. એકાપરેશ રંજમહેલ પરથી હાં મયો હતો એ પાત માચી, પણ ઉમરંગદત્ત ફરતો વજ્રરેપ હતો. ટ્રાટથી મક્કી જવાના એકે એક ગસ્તાનું નાકું જંમન્સાદના મૈનિદોના હાથમા જડમેમમાખ જંધ હતું.

ત્યારે કંતુનું મું ? નાસવું અસક્ય હતું. મક્કીના માણમાં જિમરશાહ મામે જંગ ખેતીને તેને આ દેશમાંથી ઊઠાવે. એ ન અને એવી વાત હતી, જંમન્સાદની ધ્વજાને, સંજો થવું, એતો તો અપ્પનામાં પણ વિચાર ન થઈ શકે ! ત્યારે ધીન્જ ખાદીને મેક્કી ગેટુનું ! ક્યાં સુધી ? આમ ને આમ તો વચ્ચે વીની જશે અને તેની જીવાની..

નું તેની જીવાની, અને જિંદગીનું પણ.. આવી રીતે આસુઓ મારવામા જ વીતવાનું નિર્માણ થયું હશે !

‘એમ પણ હોય !’ એતો અતન્તમા તેના કોઈ કોઈ માં દીવા પડતા મનને સમગ્રવતો જીવાનીની માચી મજા જ, કદાચ, એને આવી રીતે કાલમા પીલવામા હોય ! પ્રાકૃત ભોગો તો જંગમમા મૌ માણે છે. જોમને મહોબ્બતના મૂળાક્ષરોની પણ ખજ નથી તેઓ પણ જીવાનીના ચાર વચ્ચે દરમ્યાન દીવાના બને છે ! પણ મહોબ્બતની મૌથી કસોડી નો વિચાર જ છે !

‘એ બધી છેલ્લેમાંથી છે.. તારી !’ દીવા પડેલું મન નેના અતન્તમાને જવાબ આપ્યું. • મહોબ્બત અને કસોડી જેવા સબ્બો

ગોધા ગોધાને ને દમેશાં એક માયાળુ જ વણ્યા ફરી છે ! આયુ-
ષ્યના કેટલા વર્ષ, કેટલી ઊંઘગીઓ અને કેટલા ઊંઘગીઓ મળેલાંબનના આ
મૃગમળની પાછળ ખુલા ફળા દને-પ્રભુ જાણે. ' ભોગવિધામનો
મુદામાત્ર જેમના નમીજમાં નથી આવતો, તેમને દુનિયા મદખનતું
આ બગિચું વંચાવી વંચાવીને છેતરે છે, 'બીજું' શું ? આ મદ-
ખન આખરે છે શું ? '

‘ એ છે ..જીવનનો પ્રાણવાયુ તું નહિ મમળે. તારી આ અવ-
સ્થામા તો છું નહિ જ મમળે.’

અને એક મખન દાપથી મારી, તોફાને ચઢેલા મનને એમા
ઈ, માંડીને! અંતગામા યુંજ કઠતો:

આ રી જ ખતા, જેને તા કોઈ મીઠ
નથી કોઈ કાનૂન, નથી કોઈ નીમ !
જે આંખોની પાસે, તે બાને મુદ્દર...
જે સ્પર્શની પદારે, તે જાળના જાળુર...
જે છે, તેની જુઝુ ધુ છેલ્લી સકીર,
ને છે નહિ, તેને સહવા હેયું અધીર...
કવિની કલ્પના સમા એ! મલીર,
મહાબલતના સપના સમા એ! મલીર !

(૧૮)

‘ તું’ આમ ક્યાં સુધી કલ્પાત ક્યાં કરીશ, માંચી ? ’ એ
દિવસે મહેલની અગાસી હપ્ત એડી એડી માંચી મલીંગને મંબારી
સંબારીને આસુડા પાડી ગઈ હતી, ને વખતે પાછળથી આવીને જમરે
પૂજ્યું

‘ કલ્પાંત એ તો કેળીઓનો આગે-જવામ છે, કમર ! એ જે
અધ થઈ જાય તો કેદી મરી જાય । ’

કિમરે હત્યો.

‘કેમ ?’

‘માફ કરજો મારવી ! પણ મને તો તારી આ ઇમણા ઉપર હસવું જ આવે છે.’

‘ઇમણા ? ઇમણા કંઈ વાતની ?’

‘તું કંઈ છો, તે વાતની.’

‘તો તું કંઈ કંઈ નથી ?’

‘બિલકુલ નહિ.’

‘તો પછી મને મધીર જતા શા માટે અટકાવે છે ઉમર ?’

ઉમરનું મોઢું ટટાણું થઈ ગયું. પોતાના કપાળ ઉપર એક મુઠ્ઠી મારી, તે મૂંગો મૂંગો ઊભો રહ્યો.

‘આ નવું વેન વળી ક્યાથી વળગ્યું તને, ઉમર ? કપાળ ફટવાનું.’

‘કંઈ તો હું છું, મારવી, તું નથી.’

‘એ વળી શી ગીતે ?’

‘ન ચાહનારીને ચાહવા જેવું દુનિયામાં બીજું કોઈ દુઃખ નથી, મારવી, હું એ દુઃખની આગમી નાળ્યું છું.’

‘એ આમને ઓલવવી તારા હાથની જ વાત છે, ઉમર !’

‘કહેવું નહોતું છે, મારવી, પણ કરવું...’

ઉમરે વાક્ય પૂરું કરવાને બદલે ફરી કપાળ ફટવું.

‘ઉમર ! બાદ ! આ તું કંઈ છે ?’ માન્વીએ મહેજ નહક આવી, ઉમરની પાંદ પગ દેખાઈને લાય કેવળા કહ્યું ‘એક મનન-તના ધણીને આવી કાપના ગોબે ?’

‘મનનના ધણીને ન તોભે આવું તો મેં થયું વ યું છે,

માની, 'હાં યને હમરે જવામ આપ્યો 'દવે મહતનનના 'રફી' ગેબે એવું કંઈક કવાનો નિશ્ચય મને જ આવ્યો છું !'

માની મુનુ જોણી નદિ ! હમનો આચાર-પરોઝા મ્હં ઈશામ દનો, તે જાણવા એ બધીરી દની

'પહેલો નિશ્ચય તો મેં અપનાવીને દડ આપવાનો ક્યો છે, માની ! આજ નાજો પાટનમના મુખ્ય ચોકમા ફાગને ફાંમી આપવાની છે !'

'હે !' માનીના અતરમાથાએ અરંગરી છૂતી ગઈ 'ગા માટે !'

શા માટે ? ખટ્ટીતુ ખુન કવા માટે ! તને લેગન કવા માટે ! મન કોન ન્તે ફાંમી માટે ? એના ગુનાઓ તો એકલા બધા છે, માની, કે એને '

'દનનાન માન નિર્મળતાઓનો ભય છે, હમ' નમસ્તુ મમ એ નિર્મળતાઓને સુધારવાનું છે, દડવાનું નદિ ! નમન કવાનું મન સ્વદિન નમનકાનું છે !'

'પણું દું નાનું દું, માની !'

તો તો તારે વધાર સમાલીન જાનું ધો, હમ ! અને એક બીજી વત પૂછુ !'

'એક !'

'એક મામૂલી માણસને એની નજાઈઓ માટે ફાસી આપાએ, તો એક નામને '

'એની નમગઈઓ માટે ફાસી કના પણ વધાર બધું નમ થના નેહાએ ! એ ન ક બીજું કંઈ ?'

માની શૂષ નહીં હમનો મગ ન્યાજ તેનાથી મમજતો નામેતો

'ત મારી જાનને એથીયે વડુ મમન મવનો નિશ્ચય માર છે, મ વા ! જાની તર નીજમા વાદ ની જાન એરી મન - વાનો !'

‘હું દગાં જ મમજતી નથી. હમર !’ ગળગળે અવાજે માની બોલી જતી.

‘બધું મમજશ, ધીરે ધીરે..’ પહેલાં આ લગમખોરને-ફોગને-શામી નો થઈ જવા દે !’

‘હમર !’

‘બોલ !’

‘મારી એક વાત માનીશ !’

‘તારી વાત માનવી, એ તો માગ જીવનનો એક મોટામા મોટા નાનું બનજો, માનવી ! બોલ, તું જોઈએ છે તારે !’

‘ફોગને છોડી મૂક.’

‘એ નહિ બને !’

હમર જીતેને ચાલતો થયો

માનવી તેની પાછળ પાછળ ચાલવા માડી.

‘તું મને બાહે છે, હમર, એમ તેં મને હમર વાત કહ્યું છે !’

‘અને હજી પણ કંઈ હું, માનવી ! હું તને ચાહું છું જીવનના મનિમ શ્યામ સુધી ચાલતો નહીશ.’

‘અને જીવનના અંતિમ શ્યામ સુધી માનવ હૃદયનો એકદેક જીવને પગ નીચે ક્યારેક પડીશ !’ ગંગ છે તારી આ ચાલનાને પણ !’

‘નહાનું દાદમાથી જોત આ માનવી ! તારે ખાતર હું ગમે તે રંગે તારા છું !’

‘એકમાત્ર ફોગને છોડવા તૈયાર નથી !’

‘પણ એ માપ છે. પાંડા તને જ કડગે.’

‘કડગે ત્યાર જોતું જગે ! અત્યારે તો એને જતો મર, હમર !’ અમને ખાતર દેખાનિયતને ખાતર, મારે ખાતર.’

કુમરશાહ કંગો પણ કિતરે આપ્યા વગર અગાસી પંથી નીચે
ઊતરી ગયા.

(૧૬)

ફેગને માટે, પાટનગરના ચોકમા ફાંસીનો માચડો તૈયાર થઈ
ગયો હતો.

કામી બગબગ સૂર્યાસ્ત મનચે આપવાની હતી, પણ અપોન્થી જ
માણુમેના ટોળાઓના ટોળાંઓ, દૂર ફર્યા આવીને, ચોકમાં જમા
થયા હતા. આમપામના મદનોની અગામીઓ ઉપર, વિષયવેદ્યુપ
માણુમના મનના વામનાઓ ઉભરાય, એમ પ્રેક્ષકો ઊભરાતા હતા.
બાનીઓ, ગોખો, ઝરુખાઓ બધા જ તમારાળીનાર્યા ખડખડી ચાલ્યા
હતા. કુમરના પાટનગરના ઉત્તરોની ઘોટ નહોતી, પણ કોઈને જાહે-
રના ફાંસી આપવાનો જતમો તો ઇવનાઓએ કદી જોયો ન હતો.

‘ મહે છે કે બહુ ફાળો છે, આ ફેગ ! ’ મેન્નીમા ક્યાક
ધૂનધૂન થતી હતી ‘ એ ઇવતો હોય ત્યાં મુંડી મલીમી માન્વી,
કુમર માનુ ભુએ જ માની ! ’

‘ તે મું માન્વીને અતે આ ફેગને પ્રેમ છે ? ’

‘ તે વિના કુમરને ફાગની અદેખાછ આવી હશે ? જગનના
તમામ અનયોનું મૂળ બાપડીમા જ છે ? ’

બધા હસી પડ્યા.

‘ તે મું માન્વી ખરેખર મુંદર છે ? ’ એક બીજા ઠેકાણે વાતો
ચાલતી હતી.

‘ તે વિના કુમર જેવો ગંગીવો મગ્તાન એના ઉપર આશક થાય
ખરા ! ’ એક બીજાએ આખો ઘાળીને જવાબ આપ્યો.

‘ અરે જાલ, મુંદર ફાં ને વાત મુંદર ? ’ એક બીજાએ તરવતું
કુપાતું કંવા માંદયું. ‘ કુમરને ૨૫ જોડણ હોય તો એના પોતાના

જ જનનખાનામાં શું ઝોલું છે ? પણ આ તો ચહેરાના પડવાનો ખાધખાધને ચાક્યા, ઝેટલે ગામડાંની ઘેંસ ખાવાનું મન થયું !... માણસગત નવીનતાની શોખીન ! દિ ઉગ્યે ને કે' નવો આહાર જોઈએ !

‘ તો ય ઉમર બીટીને મોઢો હશે, એ જોવી તેવી તો નહિ જ હોય !’

‘ અરે માર, તમે પણ છો કંઈ ! એ તો રાજને ગમી તે રાણી, ને છાણા વીણતી આણી !’ યોથાએ ટકાર કરી.

‘ આણી ખરી, પણ હજી રાણી નથી બની, એ છાણા વીણવા-વાળી !’ પાંચમાએ સૂરમાં સૂર પૂરાવ્યો અને વળી પાછું હાસ્યનું એક મોજું મેદનીના એ વિભાગ પર ફરી વળ્યું.

કોઈ સમજીને હસ્યા...અને કોઈ દેખાદેખીયા !

ઝેટલામાં એકાએક મેદની પર ચૂપકાદોનો એક મત્રાટો ફરી વળ્યો.

‘ ફોગ ’’ ક્યાંકથી એક અવાજ આવ્યો.

અને અગાસીઓ પરથી માંડીને ટેક ધરતી પર બિભેલા સો તમાશખીનોની આંખો...સમુદાય સૈનિકોવટે વીંટળાઈને ફાંસીના માવડા તરફ આવતા એક જીવાન તરફ સામટી ઢળી.

એના બે હાથ એની પીઠ પાછળ બાંધ્યા હતા અને એ દોરડાનો છેડો સિપાહીના હાથમાં હતો.

નીચી મૂડ અને બંધ આંખોએ એ ચાલતો હતો. એના ચહેરા ઉપર, આવી રહેલ મોતની શીકાય અને એના અંગોમાં દુનિયારી સંતાડી રાખેલા ભવની ઝીણી ધૂળરી હતી.

અને જતાં એનામાં કોઈ એવું આકર્ષણ હતું, કે તમાશખીનોના અંતરમાં અમર તેને માટે હમદર્દી ન બગી, તો તેની સામે પૂણા પણ ન ઉત્પન્ન થઈ.

ધીમે ધીમે તે અંતર તરફ ગમ્યો.

મે મૈનિકો આગળ અને બે પાછળ અને જખ્ખે આલુમાલુ
એમ આઠ શમશેઠારી મૈનિકો પણ તેની સાથેઆથ ચડ્યા.

હઝારો તમાસખીનોની નઝરો પશુ મોતના આ સંસ્કરણને પગ
પગસે ફાંસીના માથા પર ચઢી.

ફાંમે તૈયાર જ હતો.

તે ફાગના ગળામાં નાખવામાં આવ્યો.

મૈનિકો દૂર હતી ગયા.

‘ એક ! ’ કુપરી અમલદારે છેવટનો આદેશ આપી સરખાન
કરી, અને ફાગના પગ નીચેનું પાટિયું નીચે પડવા માટે તૈયાર થયું.

‘ બે ! ’

માન્વીની વાદને ફાગે છેલ્લા સમયમ કર્યા.

તે હવે એક પળનો જ મહેમાન હતો આ દુનિયા પર.

પણ ત્યાં તો...એકએક એક મોડેસ્વાર દરથી દેખાયો.

ટોળા ધમ્મ માથે કાઢતો તે, જોતજોતામાં માંચડાં પામે આવી
થહોંચ્યો.

અને નામક ‘ ત્રણ ! ’ બોલી શકે તે પહેલાં જ તેણે ઉમંગ્યાદનો
નયો દુકમ તેણે સંભળાવ્યો,

ફાગને ફાંસીને જહ્યે નેશનિકાલીની સખ્તરમાવવામાં આવી હતી.

હમરેના સખ્તની મજ્દદની બધાર તેને, તે જ પડીએ, તમડી મૂક-
વાનો આદેશ હતો.

નિરાશ થયેલ તમાસખીનો વીખરાઈ શકે તે પહેલાં જ ફાગને
એમના ટોળામાંથી બધાર લઈ જવામાં આવ્યો.

(૨૦)

એ દિવસ ચાલે એવો જોગ, પાણી, આપીને રમના
 ઝેનિયએ ફોગને ગળ્યની હા મદાન મૂકી દીધો ત્યાર થોડી વાર તો
 ફોગ ડિ મર્વ્યમૂદ થઈને બેની જ રહ્યો

આ બહુ મુ થઈ ગયું તે તેનાથી મમજાવું જ નહોતું.

અત્યાર લગીનું જીવન તેણે જિર્મિ અને આવેશને આધાર જ
 કાઢ્યું હતું. શાન્ત ચિત્તે વિચાર મ્વાની તેને ટેવ જ નહોતી મૂલ્ય
 જ્યારે તેને અનિવાર્ય નામ્યું હતું ત્યારે તે મૂલ્ય માટે તમારું થઈ ગયો
 હતો. તે પછી તેને જીવતદાન મૂલ્ય ત્યારે મરેના જીવનનો, રી
 પોતાની જિર્મિઓની તૃપ્તિ અર્થ ઉપયોગ મ્વાની તેનામાં અભિલાષા
 પ્રગટ હતી જે તેની વામનાઓ અક્ષણ રહેવા માટે જ મર્મી ટોત
 તો ફારસીને માથેથી તે આમ જીવતો નીચે રી રીતે જીતરી શક્યો હોત !

તેની ગણતરી જ વિકૃત હતી-ધરમૂર્ણથી !

એટલે કાળજી કાળ મરીને તેણે મલીરની વાટ લીધી

(૨૧)

‘આજે તને એ પ્રશ્ન ખબર આપવા માટે આવ્યા છું,
 માની ! સૂર્યોદય વખતે ગગમહેલના વિશાળ યોગાનમાં વામની
 જનજન પાં મેલીને મલીરનું ગીત ગાતી માનીને ઉમરે કહ્યું

એ પ્રશ્ન ખબર તો મે ક્યારના યે આજણ્યા છે, ઉમર ! મારી
 વાત આખર તે માની તે માટે નુકસાન ! ફોગને તે ફાર્મી આપી
 હોત તો હું ખબર, હું તેથી યે વધારે દુખી થઈ જાત !

‘હું તો તને એ મીઠા પ્રશ્ન ખબર આપવા માટે આવ્યો છું,
 અત્યાર માની ! ફોગના છુમ્મગ ક તા ધનું વધાર મોટા ! મે
 મા ! ! ફોગને તાના મલીરમાં એમ્મે ૩ !

‘હાં કરવા !’ ધડકતે હૃદયે માર્સીએ પૂછ્યું.

‘ખેતરોનને તેમજ તારા જાણુને અહીં બોલાવવા માટે !’

‘ઝાટલે ! તેમને પણ મારી માફક કેદી બનાવીને રાખવા છે અહીં ?’

‘તું કેવી વાત કરે છે, મારવી ? તારા મગજમાં કે સિવાય
‘બાણું’ કંઈ છે કે નહિ !’

મારવી મૂંગી મૂંગી કબર સામે જઈ ચડી. તેની આંખો દલે
વરમવાની તૈયારીમાં હતી.

‘મેં તો એ લોકોને ઝોટલા માટે બોલાવ્યા છે મારવી, કે અહીં
આવીને તને લઈ જાય !’

મારવી જીભી ચાપ ગઈ.

‘ખરું કહે છે ?’

‘બોહું’ કહેતો હોઉં, મારવી, તો મને મારી બહેનના જ સમ !’

‘તારે કેટલી બહેનો છે, કબર ?’ વિશ્વાસ અને અવિશ્વાસ વચ્ચે
દિશકા ખાતી માંડવીએ સહેજ દસીને કબરને પૂછ્યું.

‘ફક્ત એક જ. અને તે પણ છવ્વથી યે વધુ વહાલી. એના સમ
હું ખોટા કદી ન ખાઉં !’

‘તારી બહેનની મને અટ્ટેબાઈ આવે છે, કબર ! એ પરજોલી છે,
કે કુંવારી ?’

‘પરજોલી !’

‘ત્યારે તો એ એને આસરે દશે !’

‘ના, મારવી. અત્યારે તો એ અહીં છે. એને પીએર છે.’

‘ત્યારે તો મારે એને જોવી પડશે, કબર ! દશે પણ રૂપાળી !
રામકન્યા કેં જોવી તેવી તો નહિ જ હોય ?’

ય રામકન્યા કરતાં પણ વધારે રૂપાળી છે. મારી બહેન,

માન્વી ! તું નેહણ, ત્યારે મધુલ કરીશ કે જગતમા એના કપનો જોટો નથી ?

‘ એનું નામ ? ’

‘ એનું નામ ? એનું નામ માન્વી ! મને કામા કર. મારી બહેન, હું ભાન બૂચો હતો. ’

ઉમર માન્વીને પણ પડવા જતો હતો પણ માત્વાએ તેને અધ-વચ્ચેથી જ ઝીલી લીધો.

‘ બાધ ! ’

ઉમરની આખમાથી હવે આંસુઓએ વહેવા માંડ્યું હતું એ આંસુઓને પોતાની ઓઢણીના છેડા વતી લૂગતી, અને ઉમરને ગાયે, એના વામા પર, એને માથે, હાથ ફેંવતી માન્વી એલી જિગી. આજના જોવો દિવસ તો ઈશ્વર કોઈ આશ્ચર્યાળીને જ દેખાડે બાધ, આજ બહેનને એનો ખોવાયેલો બાધ મળ્યો.

‘ અને બાધને એની ખોવાએલી બહેન મળી ! ’

‘ આ પછી એ આ-આખામાથી વહેતી આંસુધારા ક્યાં જાય જની અમલેયના યોગાનની ધગતીને પાવન કરતી રહી. ’

(૨૨)

પાટનગરનો રાજદૂત, ઉમરશાહનો નાંદો વાળને મળી પહોંચ્યો તે પહેલા ફોગ ત્યાં પહોંચી ગયો હતો.

અને ફોગની માથે તેની જાનનું એ પગ ત્યાં પહોંચી ગયું હતું.

ભુલની જાળ જિની કંપામા ફોગ પારગ્યો હતો. તેની ખૂની એ હતી કે અમલના માગમાં એનાદ અમલી નામની જગત ને મદારથી મેળવી દેતો. અમલના એક નાજુની ઓથે અમલનો એક આપો દુગા તે ગંગા મરી દેતો અને આંબળનાંઓને એનું અમલ એટલાં એ સત્ય.

ગામસોડાનો વિમાન તેના ઉપર ફરીયા બેસે, તે માટે તેણે બે વાતોનો ખુલાસો આપવાનો હતો તે તેણે બહુ જ મદદથી આપી દીધા હતા.

પંડેલી વાત હતી. ખતૂરીના ખુનની.

ફોગનો ખુલાસો આવેો હતો.

ખતૂરીને-માસ્વીની બહેનપણી ખતૂરીને પોતા તરફથી ફેંકે ધોર અન્યાય થઇ રહ્યો છે એમ માસ્વી માનતી હતી. માસ્વીએ જ એને તે જિવે, મળસ્કામાં, કુવાકાંદે ગાલાબ્યો હતો; અને પછી ફેંકે બહાનું કાઢીને ખતૂરીને તેણે પાછા ગામમાં મોકલી આપી હતી પછી તેની અને માસ્વીની વચ્ચે ખતૂરીને અંગે ખૂબ ઇલાજોડી થઈ. માસ્વી ખૂબ ઉરકેરછ મહ. પોતાની કેટે તે વખતે જમ્યો લટકતો હતો, તે કુંટવી લઈ, તે પોતાના અંગ ઉપર ધસી આવી. પોતે એટલે કે ફોગે માસ્વીના હાથમાંથી એક જમ્યો કુંટવી લીધો. અને પછી... ખખઃ નહિ કેવી ગીતે ખતૂરી ત્યાં આગળ દોડી આવી અને શા માટે તેણે માસ્વી અને પોતાની વચ્ચે કાવાને ઝીંકી અને કેવી રીતે ખુદ ખતૂરીના જ એ આવેશમય આચકાયા પોતાનો જમ્યો તેની છાતીમાં ખૂંચી ગયો !...અને પછી પોતે બહીનો...અને નાસી ગયો...વગેરે વગેરે !

વાત સાવ ન માન્યામાં આવે એવી નહોતી. ઘટનાના માફીઓ-માર્ગો એક આ પૃથ્વી પર હવાતજ નહોતું, અને બાબુ, રણુની પેલી પાર હતું. આ જોતાં અને ઘટના જની, તે પછી અનેક વર્સો વીતી ગયાં હતા એ વિચારતા ફોગે કહેલી રણુઆતની વિચિત્રતા ઝાઝી વરતાઈ આવે એમ નહોતી ઉપગત મર્ધ ગુજરીને ખાતર, તમણ ફોગ સાથે નાહકની હુસ્મનાવટ બાધે એવા મલીર ગામમાં એાજ હતા અને બીજું સંકેલવાની વૃત્તિવાળા ઝાઝા હતા.

ખીછ વાત સમજાવવી, તો ફેગ માટે પહેલી કરતા પણ વધારે મટેલી હતી. ઉમરકોટમાં તો પોતાની અક્ષય હોશિયારીથી ઉમરને માનીતો યહ પડ્યો હતો. વાતવક્ત્રમાં એક વાર તેનાથી મારવીડું નામ લેવાઈ ગયું અને એના અજૂતપૂર્વ સૌંદર્યની તારીફ થઈ ગઈ ! પછી તો ન પૂછો વાત ! એ તો સળ વાળ અને વાંદરા ! 'મારવીને એક વાર દેખાડ તો હા ! નીકર ના !' ઉમરે વેન લીધું, અને સાથે સાથે વચન પણ દીધું કે એક વાર નજરભરીને ફક્ત નીરખી જ લઉં, તારા મલીની એ મોહકતાને, પછી જસ ! પછી મલી મામે પણ જોઉં તો-મને મારા અસ્લાહના જ કસમ !..

‘અને પછી ? પછી શું થયું એ તો તમે જાણો જ છે ! મેં થોડું રમક કરી, તો માન્વીની હારે અને પણ ખાંધીને ઉપાડી ગયા ..

ને ત્યાંથી મમ છૂટ્યો છું, બાપ !’

‘પણ હવે મારવીડું શું છે ?’

ફેગે કાન ઊપડ દાઢ મૂક્યા. આખો ઊંચી કરી એ નિશ્વાસ નાખ્યો.

‘પણ છે શું ? બોલતો કેમ નથી ?’

‘મારે તો બાપ, એય જાણુડ દુખ ! માયુ કે તોય દુખ અને ખોડ કદ તોય દુખ !’

‘એટલે ?’

‘એટલે એક તરફ ઉમર અને ખીછ તરફ તમે ! ધંટીના એ પડ વચ્ચે ઘણાની જ દયા તે મારી દયા !’

‘પણ માન્વી છે તો જીવતી ને !’

‘એટલે તમે શું એમ સમજ એકા છે કે એ જીવ કુટીને મરી ગઈ હશે ! અરે બાપ ત્રિધામાગ્નિને જગતમા એક મદી મમન્યું છે ખરું !’

‘ઐયે ?’

‘ના નુ ઐયે ? માની તો એય લેગે પ્ર !’

‘કમ આઈ પણી પણ મળ ?’

પણી નદિ મળ દોય, તો દવે પચી જને !-બાકી હો
સ્વાને અને પણવાને ગો મળધ !’

માખળાગઝોમાથી એકાએક મૂઝા દરવા થોડું થોડું પણ
અંધખાખરાના ઝેરો પગ મળ જ દોળાઈ મળ

માથુ ધુણાવના ધુણાવના તેઓ ચાલ્યા ગયા

મવીરનું નામ કમગાદના દરવાગમા બીજા કોઈને દાધે નદિ
ને ખુ મારવીને દાધેજ વાપ !’ તેઓ મનમા ને મનમા ગણ
ગાળના દના

સ્ત્રીઓને સગુને તો તે ધ્યાન કરી છે, ડિગા ?’

(૨૩)

‘ખુશતાનાની એ આ વાત નથી મમળતી માસથી, બહેન !’
‘કમર એ વિમે માનીને ક્યું

‘કમ મુ છ વળી ?’

‘ગલને કકરડામા કમ નાખતો દને ?’

હું મમજ નદિ બાઈ ! જે કહેતું હોય તે ચોખ્ખે ચોખ્ખું
કહે’

તા ! મલીંગે માથે મીઠું વરસાવવાનું મન ચાલ છે, બહેન !’

એના કુતા તો અને જ છવની બકરી મેલ ને બાઈ ! પણ
મનીંગે કૈ વાંચેનો !

‘એને તારા પગ વિશ્વાસ નથી !’

‘હૃદયનો દાઝેયો મસાજ હાથ પણ કુકાને જ પીએ ! કે બાઈ
એમા , અચરત તો નર્મી જ પણ તે કેમ જાણ્યું ?’

‘મારો નબહૂન’

‘બાપુ બાપી બપા ?’

મનીગમાથી કાઢ ન ન બાવ્યું બહેન તને ચેવા માટે ! તારા
બાપુએ કહ્યું - અમે તો દીકરીને પચાવી, તે દિ’થી પાગળ થી
હવે એ જાણે ને એનો વન જાણે !’

‘હા અને પછી.. એમણે શું કહ્યું ?’

‘એમણે ? ખેતસેને ?’

‘હા !’

‘ખેતમેને કહ્યું. બહેન. કે રંગ મહેલના વેલવે જોને ગઈ પછી
ગયા છે, એવીનો દાઝ ઝાલવાનું મનીગ ગણુ નહિ ! ગબહૂતે એને
ખુમ ખુમ મમજાવ્યો પણ એ એમનો મે ન થયો !’

‘ઓ મ ?’ માગવીએ હોઠ ચામ્યા

‘હરે રા નુ તેનો વિચાર નીએ, બહેન !’

‘એમા વિચાર નવાનો મનાવ જ નથી આજ મે આજ સાંજી
તેવાજ કનાવો ! કુ જાતેન’

‘પણ જ્યાં મામે પલ બાટયો મગ-ધ્વિ જન્યો છે ત્યાં જાંને
શપના ના, નેન ?’

‘એમની ખૂમી તો નગ-ધ્વિને મીમ-લિ જાવાવામા કે બાઈ !
હું ખન્યો હતો. તે પણ પોતાનો થયો, તો પછી જેઓ પડેથેથી જ
પોતાના છે તેઓ કે એણે જ દૂર નેવાના છે ? હું આજે જ
હપડી જ્યાં માણુ છું, બાઈ !’

‘જેવા તારી મગજ, બહેન પણ નને એમની તો હગ્ગીજ નહિ
જવા દેડ’

તો ?

‘બાઈ સાથે આવશે જલ્દીને માસ ૪ વળાવવા !’ મ સાદ
જાનેજ નાજ તારીને મળીરના મહાગનને વીનવીંગ ૪ મુઝબીઓ
આ નાને ઉમ ના ઉમ મરમા તો તુ પશુ નાનાના ગેજખમા પશુ
કદી જાખપ આવવાની નથી ! એને અપનાવો અને મને મારી આપા .’

ઉમગની આખોમાથી ચોધાર આસુઓ વ મના હતા

બાઈ !’ મળગળા યધને માગવી ૪ છઠ્ઠ મ્દેવા જતી હતી પશુ તેને
તેતયા જ ય બાવીને ઉમરે પૂઠ મ્દુ ‘...અને તેમ હતા મલી
જે નહિ માને તો એના માથે ’

ખ કું અમગળ બોલતો, મા ! મની માટે બાઈ ? દખર
નો માગ વાના કે મે !’

અને તે પછો ફક્ત એક જ પ્રહ ની તંપારી બાદ વીસ નાટણીની
એક વણુમ- ઉમગના પાટનગરથી નીકળીને મીર ત ફ વાના યઈ

વએની ચાર માહણીઓ ઉપર માત જીઓ અને એક પુરુ એમ
આઠ માનવીઓ હતા માસ્વીની માહણીની ગણ પુ ઉમરે પાનાના
હાથમા લીધી હતી

બાઈની નાહણીઓ ઉપર સુતાન બાદએ મામડાની જલ્દીને
આપવા ધારેનો કન્યાવર હતા !

(૨૪)

મીરમા મળરકુ યધુ અને પહેલી પનિહારીઓ ધૂલા લઈ
લઈને ધગ્માથી જહાર નીકળી તે પહેલા માગવી ખજાની રીમા જે
હાથ જોડીને જીભી ન્દી ગઈ હતી

એના હોઠ ઉપર ગીત યુજવુ હતું

પલકે લસતું. ને મદીઓતુ રૂદન
એતું નામ છે માનવીનું જીવન !
છે આંસુનો દરિયો આ પ્રીતિને તીર !
કવિની લલપના સમા, ઓ મહીર !
મહાજનતા સપના સમા, ઓ મહીર !
જેવી તેજની અન્ધકારે સમીર.
ને રીતીનું નવનું, જેવું શાન્ત નીર,
મિસતનો ઉપા, જેવી રજનીને નેણ,
જેવા શૂન્યમાંલિ સનાતન કેા વેણ,
જેવી પ્રીતિના ગીત જાનરી ગીર,
જીવનકેરી કાસિન્દીને કૃષ્ણ તીર !
મહાજનતા સપના સમા, ઓ મહીર
કવિની લલપના સમા ઓ મહીર !

પહેલાં પનિદારીઓએ આ ગાંભ નાંબળ્યું અને તેઓ પાછી ફરી
જોતજોતામાં, ખૂટીની દેગીમાંથી નીકળતા બેઠી મગીતની વાત,
મનોગ આખામાં પ્રસરી ગઈ ગામનોડું કુવા ફની ઝાંટીની બહાર
જમા થઈ ગયું

‘ હો ન કોઈ પણ અવાજ તો માત્વી જેવો જ લાગે છે ! ’
એ જાણે બીજાના કાનમાં મ્હું, હતા હતા

‘ જોઈ નહીં, મને તો માત્વીના જ આ અવાજ લાગે છે સર
પણ માત્વીનો, અને મીત પણ માત્વીનું ! ’

‘ પણ અત્યારે માત્વી હોય આથી ? અહિં ? ’

‘ મારે જ તો વળેમ પડે છે ને ! ’ એ કહી માથુંમે
પાતાની કુદિત પ્રવર્તન મ્હું

‘ અરે પણ તમે જ ન આગળ તો ચાલો ? ’ એ જુવાનીઆએ,
એ કદમ આગળ બરીને દોળાને દિ’મન આપવા માહી ‘ જે દમે
તે, કંઈ ખાઈ નહિ જાય, આપણને ! કોણ ક્યા મયો ! ’

‘આ ગ્લો બાઈ! નું ને, નૈવાર જ છું!’ ફાંને પેત્રા ગવાનની
 દાગમાં આવી જઈ ક્યું. ‘ટેગીમાથી સુર આવે એમાં કંઈ જોયું
 છે ન જુ’ ?’

અને ભુવાનો દીમન બાંધીને ફચકદમ કંના આગળ વધ્યા.
 ટોશુ ધીમે ધીમે એમની પાછળ પાછળ ચાલવા માંડ્યું.
 સ્ત્રીઓ તેમજ પુરુષો, જધાંની છાતીમાં એકમરજો ચક્રાટ દતો.
 ત્યાં એકાએક ઢંટવાકના મ્હોમાંથી એક ચીમ નીકળી પડી. ટોશું
 થંબા મયું.

ગાન પૂરું કરીને માગ્વાં દેરીમાંથી બહાર નીકળી હતી.

પોતાના મલીને તે નેણુ બનીને નિદાગી રહી હતી.

‘મૃત ! મૃત !’ ક્યાક ક્યાંકથી આવતો આવ્યા.

કટવાક નાનવા માડ્યા.

આ ડાલાલકથી મા-વીની આનંદમયાધિ વૂટી.

પરિચિતિને મમજી લઈને માસ્વીએ. પોતાની જોળખીની એવી
 કેટલીક વ્યક્તિઓને નામ લઈ લઈને બોલાવવા માંડી !

‘મને ન જોળખી. જડેન ગમી ! જડેન ફિરની. મને જૂથી ગઈ !
 બાઈ ગોપાલ ! બાઈ સ્વામ ! જડેન જમના !’

ફાંગતું નામ તેણે જાણી જોઈને ન લીધું.

માગ્વીના આ પ્રયત્નનું પરિણામ એણે ધાયું હતું તેજ આવ્યું.

જેઓ ગભરાતા હતા, તેઓ નિર્બંધ થયા. બામતા હતા, તેઓ
 ચિર થયા. બાગી થયા હતા, તેઓ ધીરે ધીરે પાછા આવ્યા. ઘેર
 એકા હતા, તેઓ સમાચાર માંબળીને કુવાકઠે આવીને દાનર થયા.

માસ્વીના મા-બાપ પણ આવ્યાં અને એનએન પણ આવ્યો.

‘અમે તો તને મરી ગયેલી જ માનતા’તા, માર્વી’ બાપે આખા
માનના દેખતાં ને માંબળતા, તેવું સ્વાગત કહ્યું.

‘અને હવું પણ એવું, બાપુ! હું મોડી વહેલી મરી જ જવાની
હતી. પણ બાપુએ મારી વહાન કરી.. અને હું જીવી ગઈ !’ માર-
વીએ બોળ્યા બાવે કહ્યું.

‘બાપુએ ?’ માર્વીનો બાપ આનો જવાબ આપી શકે તે
પહેલાં ટોળામાંથી બે-ચાર અવાજો ઊઠ્યા.

એ અવાજમાં કું મરકની હતી.

‘ક્રિયા બાપની વાત કરે છે તુ, માર્વી ?’ ખેતસેને આગળ
આવી, કોઈ અવાજે પૂછ્યું, ‘માન સમગને હજી તો એક જ
મંતાલ છે, અને તે પણ દીકરી છે.’

‘અને તે પણ ત્રણચાર વન્ય પહેલા મરી ગઈ છે !’ માર્વીના
બાપે છાતીમાં વળ વળીને કહ્યું વેળા સંબળાવવા માટે, લોકમતને
રીજવા માટે.

‘તમારી બધાવની કેંક જૂવ ચાલ છે, બાપુ ! એન !’

‘થતી દોષ તો મુધાન !’ ખેતે કહ્યું

‘તમે મને મરી ગયેલી માનો, એવું કહ્યું જ મારે હાથે થયું નથી.’

‘નથી થયું ત્યાં શું આ ફોગ મ્હે છે તે...’

‘તમે શું કહ્યું છે આ જોશને, ફોગને ?’ ફોગની સામે અગત-
મરતી આંખો માડીને માર્વીએ પૂછ્યું

જવાબ આપ્યો : ‘એ જ...એ મે મારી મરી આંખોએ દાકું
હવું...અને અમા કાનોએ માંબળ્યું.’

‘ફિરની કેંક નો કામ ગણ્યું ફોગ !’ માર્વીએ મેતાનને એક
વધુ તક આપી.

પણ માનવીને અમૃત્યનું પણ એક જાનનું ઝૂલ હોય છે !

ફોગ આપારે જોવા ઝૂલે ચડ્યો હતો.

‘ મુસલમાન જાદુશાદનું ઘર માંડતાં તને શરમ ન આવી, માદરી તો પછી...’

ફોગ આગળ ન જોઈ શક્યો. તેની ગરદન એક લાખંડી પંજામ સમવાઈ ગઈ હતી.

‘ દરામખોર !’ એ લાખંડી પંજાના માલોદે તેની કાપાને તણુ ચાર વખત આમથી તેમ આમળીને ગર્જના કરી: ‘ અહીં તેં બધી જ જાતખીઓ આપી છે; તો પછી એક જાતખી વાકી કેમ રાખી છે ?’

ટોળું આશુ અવાચક ચઢ ગયું.

ફોગની જીભ તાળવે ચોંટી ગઈ.

‘ મારા રંગમહેલના એકાન્તમાં શું શું જન્મ્યું તે તું જાણે છે, પણ મારા પાટનગરના સરે-આમ ચોકમાં શું જન્મ્યું તે તું નથી જાણતો ફકત ! આ જદમાશે તમને એને ફરમાવવામાં આવેલી ફાંસીની અમતની વાત કરી છે. મલીશ્વાસીઓ !’ જિભશાહે ટોળાંને મંબો-ધીને પૂછ્યું.

‘ ક્ષમા કરજો ’ થીજ ગયેલ ટોળામાંથી એક નવજુવાને રહેજ દિ’મન બાંધીને જિંભરને પૂછ્યું ‘ પણ આપ કોણ છો ?’

‘ તે તમે આ લોકમાને જ પૂછો ને ? જોલ રે અકરમી કોણ છું હું ?’

જિભશાહે ફોગની ડોક ફરતી એટલી મજાન લીંમ દીધી કે એ બીચારો પરસેવે રેમજેમ-ચર્ધ મચ્યો.

‘ કોણ છું હું, કહે એમને !’

‘ જિંભશાદ !’ કોમે માંડ માંડ જવાબ દીધો.

ટોળું ગાદબગાદી રહેજા આડું ખગી ગયું.

‘હવે તારી આપણે કરમખાણી પડી નાખ દ્રુપામા !’

ફાગ પામે બાંને માછ માર્ગ જ નહોતો દારીને બંન ગેવ
રાની મળત થઈ ત્યા મુધીની આપ્પી મે મ્હાળી તેણે પડી બનાવી

‘આમા હવે એ જ કડી ખુટે છે, મલીંગવાસીઓ, અને તે
મે મ પાસી માયડા જીપગી આ દુદ્ધને જીવતદાન આપનાર આ
મારી બેન બહેન માગી ! આજે બહેનને એને મામર મૂખ્યા
આવ્યો છું મની વાસીઓ ! સ્વીકાર કરા

એ તો ખેનમનની મજા આપે તેમ મેં ટાળાએ જવાન
આપ્યો

પણ મતમેને મેચા વાળયા માથા

હું છુટું મોનતો હોઈ એત, તો મને અનાદતાના ધૂટે !
અને છતાં માસીઓ નોંદના હોય તો આ મારી માત બાદીઓ
તમને મડું જ મડેને અને આમ આવો હવે ડગલ થયેના પોતાના
સૈનિકને મ મોધીને તેણે કયું બહેનને માટે આણેન મર્યાદા
મા ! મનેરી મ્હ ત્યા દાનવો જઈને ને પડી જલગી માન્તી માઠ
મીઓએ મને નરતે મેગી જઓ આદામ અમ ! તમારા મદી ની
મા ગીરી લેખે એ આને લઈ જઈ છું તમારા મની માધી !’

માન્તીને એ ઉલ્લા પ્રણામ કરીને અને ચરચરતા ફાગને પોતાની
સાથે હમડીને કમરસાહે દોટ મૂકી ખલ્લીની દેરી પાછળ પોતાની
માઠપૂી ઝોકાગી હતી તેના કપર ફાગને નાખી પાછળ પોતે મસી
તે ગ્યાના થઈ ગયો

મલીંગ નદીના રતાળ પટમા એ માઠગી અદસ્ય થઈ ગઈ, ત્યા
સા માન્તીએ તેની મામે મીટ માડીને જોવા મુકું અને છેલ્લે
‘લાઈ ! એવો એક શબ્દ મોનીને તે કુવાના કા ! પગ મેસી ગઈ !’

અને લોકકથા કહે છે કે કૃંક ઉમઝાહની પાક્યા ને કૃંક ઉમઝાહે કરેલ શાલી કન્યાવરની લાલચથી, જેનમેને માસ્તીને પાછી ધરમાં લીધી.

પણ તેના અને તેનાં માગ્યાપનાં, તેમજ મલીન્વાસીઓનાં મનની સંપૂર્ણ શાંતિ તો ત્યારે જ થઈ કે જ્યારે માસ્તીએ મળમળી આગ મોમરી આલીને પોનાના મલ્લી પ્રતીતિ આપી.

જંતરનું ચિંતર

૪૮૪૫૫. નરામદ અને ગીગ જેવાંના પગલે પાવન બનેલી સૌરાષ્ટ્રની ધરતીએ દુકારો વગ્સના પોતાના ઇતિહાસ દરમ્યાન, આત્માને ડાલાવે એવું મંગીત અનેક વાર માંબળ્યું છે પણ આ મંગીતની તો જાત જ જુદી !

શ્રીકૃષ્ણની બંસી પાછળ એક અવનારી પુરુષનું આખું એ વ્યક્તિત્વ હતું. બંસી પુરુષોત્તમના અધર પર ગમતી અને પુરુષોત્તમનું અંતર બંસીવાટે વહેતું—એ દુકીકત બંસીના ઉપામકોથી ભૂમી જ નથી શકાતી. નરમિંદના સંગીતને એના કવિ અને ભ્રમ વ્યક્તિત્વનો રેકો હતો અને મીરાની પાછળ તો આ બે ઉપગત, મિંદાસન ને સમાજ બન્ને મામેબંડ જમાડી ને ચાલી આવેલી રાગગણીની રોમાંચક અને ભવ્ય ગાથા હતી

પણ આ બીજલના મંગીતની પાછળ તો ..

ફક્ત મંગીત જ હતું.

એ મંગીતમાંથી બીજલના બીજા વ્યક્તિત્વને બાદ કરો, તો પણ એ, હતું તેવું જ રહેલું હતું મોહક, માહક, લાલક પ્રેરક, ગામક, ઉગ્રદેહક, જુદે જુદે પ્રસંગે જુદી જુદી અસરો ઊભી કરતું, પણ મદ્દેવ સાર્વભૌમ ! માબજનાગએ એત્ર હોય તો જડવન બની જતા, અને જડ હોય તો ચેતનવંત વર્તાતા !

એ બીજલનું જાંતર આજે મોગની ધરતી પર પહેલવહેતું મંબળ્યું છે. બીજલ જુનામદની બાંગાળ બાણી વણી આવે છે. એના જન્મમાથી વહેતી અમીની ધારાએને આમપામની જડચેતન

સૃષ્ટિ જિયે ડોક મરીને મગમગા ન્હી છે ગિનાર જાતે જ આજે
એ મગીનને માણવા માટે જાણે પોતાનો મન જિયો ન કરો દોર,
એવો લાગે છે !

આ મગીન માખણવા માટે જ જાણે સુખનાંયજ્ઞે ધીરે ધીરે
મારે કાઢવા માડી છે મગીતની આ અપૂર્વ મહેફિલન પાખવા માટે જ
જાણે એ અખીનશુવાન લડાડી ચ્હો છે ! નિજ નિજના માળાની
ફફમા પોદલા પક્ષીઓ પશુ મીઠી કનસ કરીકરીને બીજલના જન્મને
વધાવી આ છે !

પશુ બીજલને આમાની કરી ચે વાતની ખખ નથી એને સુ
જ નથી એની પાસે ય જ્ઞાનેન્દ્રિયા માગે જતરના અતમા એવા
મર્ષ છ જતે કાને આજે એ કલ્પ માખણતો નથી અને છતી આજે
આજે એ કલ્પ દેખતો નથી

અને જ્ઞા નથી એને આવતી ક્યા ય મ, નથી એને વાગતી
ક્યાન ઠોમર

ક્યાથી વાગે ? કેવી રીતે વાગે ? જન્તના સૂરતી ધાગ, એની
આગળ આગળ એ વિશાળ મડક બાધતી જ જાર છે ! એ મડક
ઉપર મેડેના પશુઓ અને માનવીઓ સુતા હોય તો બેડા થકને અને
મેડા હોય તો બીબા થકને ચાલવા માટે છે-મી જલના છડી ર જતીને !
એની જ એ સુધારાની મડક મીજલની પાછળ પાછળ બધાતી
આવે છે !

આમ જુઓ સુખ એ આજુ ય મરમ જોનજોતામા મડના
ક નામ પાસે આવી મધુ દરવાજા બધ છે પણ બધ રહેશે મ્યા
સુધી ? જન્તના જલથી દ વાગના હા પાનો પટેના તો ચમકી ાડે
છ પત્રી એ ચમક આનદમા અને આનદ અમાનમા પનગાઇ જાય
છે પણ એ અમાનમા પણ એક બા તો છ જ મુખ્ય દરવાજા,

ચાવીનો ઝૂંડો વહને આગળ વધે છે તોતિંગ મ્હાડો 'પીઠ' ધીરે
ભરે છે.

પણ આજે, હમેશના તેમના સુચવાટને ઘાઈ આગળતુ નથી
કાન્યુ કે મોતુ ધ્યાન ગદના બારણા સોમ વી નગનના દાખલ થતી
ગતરની આ યાત્રા ઉપર દેહીત છે

(૨)

રાત્રમહેવની મેડી પર રા'ડિયાચ દરબાન બગીને મેડો છે.
મ્હોથી કો' ચારણુ આબો છે તે ગ'ની પ્રશસ્તિના કુડાલ્યા લનકારી
રહો છે । એક તરફ દીવાન અને ગજપુરોદિત અને મીશ્ત તરફ
સેનાપતિ અને મહાઆમંતની પાછળ વચ્ચે આઠ હાથનો મ્હો મેધીને
સમગ્ર ગિયામનતુ મહાગનમડળ અદમભેડ મેડ છે । મિહામનની
પાછળ ચમ નાખીને મખીઓથી અને બાદીઓથી વીંછણાયની મોર-
રાણી મેડી છે પતિની પ્રશસ્તિના લવમગે એને યામ ચલાવી નહા છે

ચારણુને આપવા માટે પોતાની કોમ્માથી અકાવળ હા નહીને
જેવી તે બાદીના હાથમા મૂકવા જાય છે, તેવો જ ચારણુ વેણને
અડધેથી જ છોડી દેખે મુગો થઈ જાય છે અને ફેંકડે'ક ભગથેવ
દુઆ પ' મધ્ય નિગળી કાતના મોપો પડી જાય છે કાંઈ અદીક
મદ્દગરે જાણે મૂક ન મારી હોય ।

સુપકિદીતુ મગ્ધુ જાણવા માટે મૌ પણ મે પણ પોતપોતાની
નગરોને ચોરીપીથી આખા ચે દરબાન ખડમા ફરતી બે છે ।

અને પછી ધીમે ધીમે સૌની અજાયબી વચ્ચે અને સૌના આનંદ
વચ્ચે સુરની એક આછીપાનળી સન્વાણી પતી થાય છે દુઆ
આખો એકાન થાય છે મત્વાનુ પધુ ને વધુ સ્પષ્ટ થતી આવે
છે નેતનેતામા એની ગિમા વિસ્તરે છે સુધાર, સુઆમનમા પદ-
દાઈ જાય છે અને એ માગરમા મૌતુ બાન ફળવા માટે છે ।

૨૧' ડિયાચ મિંદામન પગથા ઉઠ્યા થઈ જતા છે 'દુનારીઓ ચાવી દીવના પૂતળાની માફક એની પાછળ પાછળ ચાલવા માટે છે મોરનપણી ચન્મા ને ચન્મા કબી ચક ડોન લંબાવે છે અને નન ચરવા ન છે !

૧૧' મેડીને ઝાંખે જાય છે નન- મીને નીચે એ જુએ છ તેા જોમના અન્ન-એ જન્તગમા ખાવાઈ ગયા છે - એરી એ વિશાળ માનવમેન્ના તેની નજરે પડે છે ! જન્તર જેના હાથમા ગ્મા ન્યું છે, એ જુવાન જનમસ્વખા જેવી મેઇ અવસ્થામા લેાય, એવી રીતે સૂનો કુવારા કડાડયે જ જાય છે અને એ દવાના દોન જેને જેને અડાને વચ્ચે છે તેના ગ્રાથ પુનર્નિ જનીને નાચવા માટે છે !

૧૧' ડિયાચના ગ્રાથ પુલકિત થઈ જાય જન્તવાળો જન્તના તા નહોતો છડતો હતા જેના હલ્લના તારોને પથુ ગ્યુજાણી રહો હતો અને એ ગ્યુમગ્માથી કુતો ચેમાચ મને અ-નરમેળ કરી ગ્યો હતો.

ત્યા તો જન્ત ચક્યુ

• મ્યાથી ગાવો છે ? '

અ-સામગ્મા ફૂમેવ ન'એ માડ માડ અપાગી પર આવીને પુડ્યુ

•માડુ / આપેથી પ્રલે જ આપેથી '

પથુ હોય ? '

મિન્ધુને કઠિયી ! '

•માડે જ તાન આ, જન્ત-મા સિન્ધુની મસ્તી લાગે છે જેવા !
માડુ સુદ વમાડતા નને નીખવ્યુ મેલે ? '

•માડુ સુદ ? આ નુ અજપડી વગાડી ગ્યો હતો તેને તુ
તુદર કહે છે ? અરે સુંડા, સુદ મંગીન તો હજુ આ માંગના

અન્તરના લિંગાણમાં જ પોદેલું છે. આ આંગળીઓના અર્થે જે ન્યારે જાગે ત્યારે તો તારે આ જિન્ના ડોલી બિટો !

‘પણ તો હવે વાટ કોની જુએ છે ?...આવ ઉપર અને...’

‘પણ આ સાજન સન્માન કરવું પડે’ મેડીના સીડી ઉભર્યા આગળ વધતા ખીજલે કહ્યું.

‘તારીયાએ તું પૂરો નથી ઝાળખતો લાગતો હતો જન્તરીયા ! અહીં તો માગનાર જુએ !’

‘પણ જોજો પછી વગવા કરતો નહિ’

હવે ઝાઝું બોલીશ તો અપમાન થતે, ચાલ્યો આવ માથે’

અને પોતાની માછળ ખેંચાઈ આવેલ માનવમરિતાને રાજ મહે-
ના વિશાળ ઝોગાનમાં જિભી મૂકીને ખીજલ સહમસાટ કરતો મેડીના
ગથિયા ચઢી ગયો !

(૩)

ખીજલે દરખા-ને અપોઠાળે ચઢાવ્યો છે. જન્તર પર આગળીઓ
રમતી જાય છે, અને અન્તર ઉપર સૂતો રમતા જાય છે ! એક ગીત
પૂરું થાય છે અને ખીજુ જીપડે છે, ખીજુ પૂરું થાય છે અને નીજુ
સર થાય છે કેટલા પૂરા થયા અને કેટલા સર થવાના છે તેની
કોઈને ગણતરી રહી નથી. સમયનું જ્ઞાન જુનાઈ ગયું છે વ્યક્તિ ને
સમયનું બધું ય સૂઝના સ્તસાગરમાં ડૂબીને વિલીન થઈ ગયું છે તરે
છે ક્રમ એ જન્તર !

એણે દુ ખની અને દેશવટાની કથાઓ મળાણાવી અને નાની અને
મહત્વાઓની કથાઓ પણ મળાણાવી ફફીરી અને ફનાગીરી જાહેરલાલી
અને ભણસાની. ઉધમા અબાજુપણે મોલાયેલ એ વેણને ખાતર
લાખોની આહુતિ અપાઈ ગયાની, અને એ ક રમસુદરીના નેણને ખાતર

બેંકાઝ કાળ માળ ધિંગાણાઓ જળ્યાની...અવનવી અને અનોખી માર્ગે જાય છે જન્તાઓ એ તારોમાંથી !

સાંભળો ! સાંભળો ! બીજલના માજમાંથી અત્યારે કિયો અવજ છે તે ? એક જવાન છે. એક જુવતી છે. જવાન છે સ્મરમિઓ રણુંગીયો ! જુવતી છે મલ્લની મહેરિલ જેવી ! બન્નેની આંખો છે. જુવાનના દિવમાં હાં જગે છે...પણ જુવતી ! જુવતીનાં ! હોઝ કોઈ બીજને હાય છે. અને જુવાનના પ્રારબ્ધમાં વેસ્તી સિવાય બીજું છે જ નહિ...

અરેરેરે ! એક નાનકડા હૈયામાં આટઆટલા અશ્રુઓ અને હુમ-ભર્યા પડ્યા છે તે તો જોએ પ્રેમ કર્યો હોય તે જ જાણે ! ના, હતા પ્રેમ કર્યો હોય તે જ નહિ, પણ જોએ પ્રેમ કર્યો હોય અને ! સુદમાં જે વગઝ વાકે હાર્યો હોય તે જ જાણે ! અરે વિધાના !, મા આટઆટલા દુખો માનવીને માથે ખડક્યા, છતાં યે હું ગણો ! હ આ વેરુ દુખ પણ એને લક્ષ્યે તે લખ્યું ! ને ! મગવતુ જ નહોતું, તો સ્થર્ન શાને કરાવ્યું ? શું હવે જીવનના મુધી આજ

નહિ ! નહિ ! જુવાનની જમ્મરો બીજાય છે, રોઈ રોઈને ગીણી બની ગયેલ એની આખોના ખૂણામાં ધીરે ધીરે બોલીના ! હાલ માળ જગે છે. એના હોઠ પર રેલની એક કમ્પરી આવે એ નિશ્ચય કહે છે જેને ખાતર મારા પ્રેમનો એણે ઈન્કાર કર્યો માટે તો હા ..તીકર ના ! અને બન્ને હાથમાં નાખી શમગરો એ છલાંગ મારે છે ..અક્ષય યરચરીકુજો છે આકાશના જગમા

મેલા તારાઓના જુમ્મરો, એ આયત્તાથી હાલકોલ થાય છે... એ વનો અને પર્વતો, મસ્તિઓ અને સાગરો ..પ્રેમને માથે તોગઈ વ આ મહાસકટ દેખીને અરેસટી કરી રહ્યું છે ..જન્તાઓ તમાં

એક એવી અરેગટી છૂટી કે ગિરનાર જમીન ફેરત થયો કે ના ।
એની બ્રમણા ઓતાઓને થઈ ।

‘ગ ૬’ ગ ૬ છે !’ ગીત પૂરુ થતા જ ના’ ડિયાચ એકી
અવાજે બોલી કહેશે, દ-નારીઓએ પન્યવાદનો એકી અવાજે પડશે
પડશે ‘આ તે જન્ત છે કે જન્ત !’

હજી એક વાગ આખો દ-ના- ગ ૬ છે ના નાદથી માણ વહેશે

પેલા ચારણને આપના ડોકમાથી બહાર કાઢેલ એકાવળ દારને
એભામહોગ્યા બરેલી એક છાબમા મૂકીને મા-ગણીએ બાદી દારા
ખીજવ પામે પહેચાડી

(૪)

ખીજલ વગાડ્યે જ જતો હતો એની આગળીઓ જન્તના
તાં કિપ મતી હતી, અને એનું અંતર મેંધ નિગૂંડના દા- કિપ
-મતુ હતું દખીમતમા ‘રમતુ હતું’ અને ‘મતી હતી’ એ
ક્રિયાપદો જ અરી બધમેમતા નથી ખીજલની આગળીઓ અને
ખીજલનું હૃદય બંને અત્યારે ‘મવાની’ ભૂમિકામાથી કયાય આગળ
ધરી ગયા હતા કિંકા બેતરી ગયા હતા, એ બંને અત્યારે બોવાઈ
ગયા હતા અને એમની સાથે ગ’ ડિયાચનો દ-બાગ પશુ ખાવાઈ ગયો
હતો એ બધા બોવાઈને એક નવી દુનિવામા આવી વરમા હતા
દન્દિવાતીત અનુભવની એક અવનવી સદિમા આવી પડ્યા હતા એ
ફિનિયામા રમ પશુ આનંદરૂપ હતું અને આનંદ રૂપ હવે લાગણી
ઓના મામમામા ડેચઓ અહીં એકમેકમા બળી જતા હતા ! અહીં
સૂને સુનાય હતી, મધ સ્તમય હતો, સ્વ શ્રુતિમનોહર હતો મ ગીત
દર્શનીય હતું રૂપ રૂપરૂંમધુર હતું અને બધું જ સુન્દ હતું !
સોન્યની એ સદિમા ખીજલ એ ખીજલ નહોતો, ન’ એ ગ’ નહોતો

ગોનુંગાળી એ સાગરાણી નહેતી દબ્યા- એ દબ્યા- નહેતો ૫૫
જા' પશુ ન હતુ અને જા' જ નર્વમય હતુ

બીજલના વાગ્ગિન્ત મા જૂતના પદ્મઓને એક પત્રી એક ઉપડ
વાની તાકાત હતી અને એમ ઉપાડતા ઉપાડતા દેહ નર્મનના આદિ
સુધી પહોચવાની રક્તિ હતી મર્મનના આદિથી આમ, પ્રત્યક્ષના
અન સુધી યાત્રા શ્રોતાઓને એ પ્રતી શસ્ત્ર અને યાત્રા એટલી
આનંદમય હતી કે નિર્ચલુ કહીને સચુ શરીરમાં નહતા પચ મહા
ભૂતોની મવીય મર્મદા આપોઆપ સરી પતી ! પૃથ્વી યે એ
મ ગીતના મર્મ પામી પાણી પામી ચર્ષ જતી પાણી પત્રી વાયુની
ગનિએ વહેવા માડતુ વાયુમા તે પ્રગટતુ તેજ આમશ સાથે
તલ્લપ જાણ અને આમશમા જાડીના આન્ય મહાજનના ઓગળીને
એકસ થતા

બાઈમલમા સર્જનની મ્યા છે સર્જનના આરબ પટેલા, એ મ્યા
મ્હે છે શબ્દ હતો એ શબ્દ ઈશ્વર માયે હતો અને એ શબ્દ ઈશ્વર
હતો અમે શ્વર મ્હુ પ્રકાશતુ મર્મન થાઓ ! અને પ્રકાશ
પ્રગટ્યા !

ઈશ્વરની નાથ ઈશ્વર પ જનીને રહેનારા એ શબ્દ બીજલના
જન્ત મા હતો મી રલની આગળીઓ જન્તગના પોટેવા એ શબ્દને
જગાડી ગદી હતી અને એ જા માબળના ચઢિના અન્ત મા
પ્રકાશ પ્રગાવતો હતો !

એ પ્રકાશના તે રમા ! ડિવાય જૂત અને જાવિની સદિના અનેક
પોપડા એ જિખેગી રહ્યો હતો

કેટલો બામ્પશાળી હતો પોતે ! તેને થતુ હતુ ! બામ્પશાળી તો
ખાજ ને ! બામ્પ વગ આનુ રન્ત માબળના મગે ? પશુ ના
તે આટલા એક બામ્પની વાત નહેતો કરતો તે તો બીજ અનેક
રીતે બામ્પશાળી હતો !

‘રા’ની નજર એકાએક ચક્ર પાછળ અનેક આંદોઓ અને માંદ-લીઓ વચ્ચે એટલી મો-હનણીના મુખચંદ્ર પર પડી. તારાઓ વચ્ચે પૂર્ણચંદ્રમોહ, એમ એ મોટી ન્હી હતી ! પોતાની મારફ એ પણ જતાગતા સંગીતમા મંત્ર-મુગ્ધ બની ગઈ હતી ! કેટલાં મુન્દ-લાગણું હતું આસ્વાદમાં હૂંબનું એ વચ્ચે !

તે વખતે પણ એ એટલું જ મુન્દ-લાગણું હતું !

ક્યે વખતે ?

કેમ ! એ વખતે જ્યારે તેના પિતાએ આપેલ સ્વયંવન દરમ્યાન બેઠા થયેલ અનેક ગાયઓને અવગણીને એણે તેના ગળામા વચ્ચે માળા પહેરાવી હતી !

વરમાળા પહેરાવતી વખતે ચન્દ્ર-ચન્દ્ર પ્રેરતા એ એ હાથોની ... અને હાથોના પોષ્યાના આડશમાંથી મન્માતા શન્માતા બદાર નીમવાના યોગક દષ્ટિકિન્હોને એ જીવનમા કદી પણ નહિ જૂએ !

પેલા . તું હતું એનું નામ ? કેટલો ખીનયો હતો ! અનિનય ? અનિનયય ? સિન્ધુતટનો એક મિદામનધારી ! મારહની આ પન્મણીને પરણવાણ તેને કેટલું મન હતું ! ફક્ત એટલા માત્ર નહિ કે પ્રમણીના રૂપ ઉપર એ આકરીત હતો ! પણ નાથે નાથે એ પણ ખરું કે મારહિયાણી, નોરડી મન્દરીઓને દોકરે મારીને પોતા જેવા એક પરદેશીને પન્મણી... એવી કક્ષાસ પોતે મારી રહે એવા ખાતર પણ !

માટે જ તો સોરડી રણીએ વચ્ચેના જ્યાર જુલામના નાના ગળામા આરોપી ત્યારે તે રાષયી દરમ્યાં જોડેલા ! એ તો ખાતર રાજાએ વચ્ચે પડ્યા એટલે ધિમાલ થતા થતા રહી ગયું નહિતર તે વખતે ખરાખરીના લોહીઝાટણા ચર્ચ ખાતર !

આ પ્રેમ પણ માણસને કેટલો ખાતર બનાવી મૂક છે ! અને તે પણ કેટલી થોડીવાળા ! વચ્ચેના પહેરાવતી પદમણી માથે આખો

પહેલવહેલી મળી તે પછી ..જગન અને જીવન તેને માટે એક નિત-
નવા એમજ જોવા બની ગયા હતા !

આ બીજા ત્રણે તેના અંતરની આ વાત જાણતો હતો ! જાણતો
જ હોતો એઈએ ! નહિતર તે વખતની આખીયે મનોવ્યથાને આટલી
મચોટ વાચા ને આપી જ શી રીતે શકે !

(૫)

હૃન્તરને છેલ્લી મવામી આપતો હોય, તેમ, અસ્તીની પગમણીએ
પહેલેલી પોતાની આગળીઓથી તારને એક વાર ગ્રાહી લાખે બીજા
મંગીતની મહેકિયને આટોપી લીધી.

અને ગ' કિયાચનો ડાલતો દુઆ રંગમગથી અને બલકાગથી
આજ શીક્યો.

ચકની પાછળ 'કેલી નાગગણીના મ્હોમાથી પણ, આસપાસ
એટલી તેની માલેલીઓ અને બાદીઓને ચમ્પિ રૂના 'વાદ વાદ !'
ના શબ્દો મગી પડ્યા

પેપો એકાવળ દાર, જે તેણે પેલા કચ્છી ચાંચુને બે આપવા
માટે ડોકમાથી મડ્યો હતો, તે હજુ એ તેના દાયમા હતો. બીજા
લના જન્મરે તેને, જ્યાં જન્મતું જ બાળ બુધાવ્યુ હતું, ત્યાં દાયતું
કે દારતું અન્ય મ્હાથી નહોતું !

પણ મંગીતે ચકાવેલી મમાધિ નેતરતાવેંત, નાગગણીએ પોતાની
ડોકમાથી એક બીજાને હાત મડ્યો.

જન્મે લાગે એક જાજમા ચૂકી, તે જાજને તે બાંદી માત્રેત
દુઆમા મોખી નહીં હતી, ત્યાં તે ..

વાદકાગ, બલકાગ અને ગંગાગઓની વા-ઝડી પછી શાત અને
સ્પર્ધ અનેક દરબાગના વાતાવચ્ચુમાંથી, "માથું !" એટલો એક
શબ્દ તેને કાને પડ્યો !

૪ તરતું અંતર

અને તે થબી ગઈ !

કેના માયાની વાત થઈ ગઈ હતી ?

તેનું દેયું પણ-એ-પણ થંબી ગયું

ગ' અને બીજલ વચ્ચેનો વાર્તાલાપ તે માબળાં ગ્રહી

‘તુ ગાડો તો નથી થયો ને; ગદવી !’ ગ' હમતા હસતા બીજ-
ને સંબોધી રહ્યો હતો !

‘ગાડો માનો તો ગાડો, અને ગ્રહો માનો તો ગ્રહો ! પણ
આપે વચન આપ્યું છે તે ન વીચરતા !’ ચહેરા પર મસાધુની રાખ
પાયરી હોય એવો ભાવ અથવા અભાવ - પાયરીને બીજલ ફલીલ
કરતો હતો

‘રા' જે દિ' વચનને જૂવજે, ગદવી, તે દિ ગિતનાર સોરઠની
ધરતીને ઉવટના જૂદા કરીને સાગરમા ફૂંચકી મારી ગજે !’

‘હા...આ !’ નિશામની ગણેલી બનાવીને જાણે ન'તી જાતીમાં
મારતો હોય એવી રીતે બીજલે હા-મરો કર્યો

‘આ તો મારી પાસે ફક્ત એક જ માથું છે, બીજલ, પણ
કિરતારે મને હજાર માથા આપ્યા હોત, અને એ હજારે હજાર તે
માથાં હોત, તો તે પણ હું ગજીખુશીથી વધરી આપત !’

‘એવી કવિતા તો મેં કહી ચે માબળાં છે, માપુ !’ એવે જ
કટાણે ચહેરે બીજલ મેણા જેવું બોલ્યો.

ફાળા રોષમા ને રોષમા અડધા ઊભો થઈ ગયો મ્યાક ક્યાક
તો બેગાન તવવારો પણ આ નધુ ન' થઈ રહ્યું છે તે જોવા માટે
જાણે, આનમાથી વેત મવા વેત બદા નીચળી...પણ રા'ની આખોનો
ધમિરો પામીને પાછી પોતપોતાના મ્યાનોમા સમાઈ ગઈ

‘મને ખોટી ન કરો, માપુ !’ બીજલની રાજદાન-છાં દણુ ફર્યાં
જા કરતી હતી ‘કા તો માથું વાઢી આપો અને કા તો જન આપો.’

‘તું’ માને છે મદવી, કે ‘આપુ પોતાનું’ માથું વાદી આપનાં બ્હીએ છે !’ નહક બેઠેલ એક મદાસામંતે ખુબ મુકેચ સાથે વાર્તાલાપ વચ્ચે જુદાવ્યું.’

પણ બીજલ જોયો સંમીનમાં તેવોજ વ્યવહારમાં એક-નિઃ અને અચલ લાગતો હતો.

‘હું’ બાપુની સાથે વાત કરું છું, ડાકોર !’ વિનયભરી કડકાઈ સાથે મદાસામંતને તેણે ચૂપ કરી દીધો.

અને દરબાર ફરી પાછો અડધો બેંકો થઈ ગયો. કેટલાકનાં સગીરો તો રોપથી ચરચર ફૂગવા પણ માંડ્યા હતાં.

ચંનો ધાક ન હોત, તો બીજલના શરીરના અને એના જનના બુદ્ધિ જ બોલી ગયા હોત !

‘તું’ તો કોઈ જળરો બેવકૂફ લાગે છે, બીજલ !’ રા’ દા’ પણ એ જ સ્વચ્છતાથી વાતો કરી ગ્હો હતો : ‘તને જોઈતું હોય તો મારું રાજપાટ માગી સે, અને તારી છકોતેર પેઢીએને લક્ષ્મીન હોળોમા નવડાવવાનો આનંદ લેનો જા’ પણ મારું માથું લીધાથ તને લાભ શું થવાનો છે.’

‘લાભ-દાનિ તો એક શ્રીદરિના હાથની વાત છે, બાપુ ! મને તો આ તુફો મદ્યો...અને આપે વચન આપ્યું છે !’

‘પણ તારા એક તુફાને ખાતર જૂનાગઢના આખા રાજને રંગાપો આપવા દા મારે બેઠો છે !’ એક બીજા મદાસામંતે ચંની મામે ખુશામતભરી એક નગર નાખતાં કહ્યું :

‘જૂનાગઢને પોતાના હેવાનણની એટલી બધી ચિંતા હોય કે વચનનો ભંગ કરીને પણ એને ટકાવી રાખવું,...તો આ હું ચાલ્યો. મારે રહે ! અખંડ રહે રાજનું હેવાતણ !’

બીજલ કાબો થઈ ગયો.

અને ટાઢે પાણીએ ખસ જતી હોય તો કલટાનું વધુ સારું—એમ ગણુને દરબારે એને પોતાની અંબુકત નજરોના ઈમારતી રસ્તો પશુ અંતાવી આપ્યો.

ખીજલ ચાલવા માડ્યો

‘ખીજલ !’ રા’ એ સિંહાસન પર બેઠાં બેઠા હાંક માતી

ખીજલ થંબ્યો.

‘પાછો વળ આ મારા સમ છે,’

ખીજલ પાછો વળ્યો.

‘હું’ તો તમારા લાભની જ વાત કરતો હતો, મદરી’ રા’એ જાણી વાતો કરતો હોય એવા બાવડી કહ્યું. ‘પશુ હવે મને ખાતરી / થાય છે કે તને માગ માયાનો જ ખપ છે ! લાગે છે કે માગ માયાની માગણી એ તારા મનમાં તાજેતરના જન્મેથી કાઢી દુકો નથી: કલ્પ. આજનો આ આખો ધક્કો જ તે’ એટલા માટે પાધી છે !’

‘એમ ગણુ તેમ, ખાપુ ! વચન પાળના હો, તો પાળી ! નહિતર:..’

‘નહિતર. ‘જૂનાગઢનો ન’ પશુ માથુ દેવાનો અવસર આવે છે ત્યારે પારાઈનાં પગલા ભરે છે’ એવી વાતો દુનિયાભરના ડાયગ્નોસ્ટિક આ જંતર માટે તૈયારી કરવાનો લક્ષ્યો પશુ જોયો તેવો નથી— એટલું જ ને ? પશુ ના, એ લક્ષ્યો તને નહિ મળે. આ પં. તને જોઈએ છે તે !’

ગ’ સિંહાસન પરથી ઊભો થઈ ગયા. તલવાર મ્યાનમાથી કાઢીને એણે હાથમાં લેળી !

‘જય મિત્રાર !’ કરીને એ તલવારને ગ’ પોતાની ડોક પર ઝીંટવા જતો હતો, ત્યાં દરબારે આખો યંત્રની પેડે એક ફાળે ઊભો થઈને પાંડુ દેવો મયો !

અન બીજલના મોમાયા 'મા' તમે અદી !' એટલા શબ્દો
સરી પયા

રા કિયાસે પાધુ વાળીને જોયુ તો મા'ણી ચમ્પના મલાળે
છોડીને તેની મામે બીબી હતી

એની આખોમા આનુ નહોતા મ્હો ૫૦ વ્યમતા થં નહોતી
સો : !ણીન સરીર અને એનુ મન-જનને મ પૂર્ણ રસસ્થ લાગત
હતા

બીજલની આખો અમૃતના ધુટા પી મ્હી હતી જમતના બધ
ય નમાયણો અને મહાભારતો આવા રૂપને ખાતર જ ચાતા હો
તેન થયુ હતુ !

તમે ૧૦ નાગી તવયા ને નહજ ની ઠી નમાવીને !એ ટોક્કા મ્પો
સાર : !ણીના માનિ'વે એના અવાજમા ૧૫૦ આખો હતો
અતિમ વિતાયનુ છેનુ સુખ્યન એ ટોક્કામા હતુ

પણત ચાર આખા એક થઇ

પણત એ જનેની એ આખો વારે બે યુદ્ધ હુલોએ પ્રેમ
એ ન જ નમગન એવી મોઢ ગૂ મિલમા મોડી મી લીધી

ના એ તનવાત્વાગો હાય ફરી ભોમો મ્પો

જાપુ ૧૦ એક કમના આગળ આનીને બીજલે ૧૦ થોમા થો

વળી ન થયુ ૨ ન એ એ જ મોહા હાન્યથી ૫૭૫

૫ ન નહિ જાપુ ! પણ આખરે તો હુ મે માનવી છુ ને !

૧૦ કપાડે છે તારે તો દેવ જેવો લાગે છે ! ૧૦ એ એન
મર્માળા હાસ્યથી દમર કરી

આપને આવે ટાળે પણ મરમી સુએ છે, જાપુ ૧૦ ની રસના
ચહે. ૫ ની મસાણી લાગણીશૂન્યના હવે વ્યગ્રતામા પનગી દી હતી

‘આટલી વારમાં આવો ગળગળો કેમ થઈ ગયો, ગઢવી ! માથું મારે વઢવાણું છે કે તારું !’

‘ફિનિયાની નજરે તો આપણું બાપુ !’ બીજલ હવે ખરેખર ગળગળો થતો જતો હતો. ‘પણ આ જનતરીઆના અંતરને પૂછો તો... એ ઝાટકો એનાં પોતાના જ માથાં ઉપર પડવાનો છે !’

‘પણ તો પછી...’ કેંક આસાવંત જનીને સોરઠરાણીએ રા’ના માથાના બથાવ સારું છીલકંઈવા માંડી.

‘રાણીમા બિક્ષા માગતાં હોય, તો ..આપણું,’ બીજલે રા’ સામે જોતાં જોતાં સોરઠરાણીને અનુલક્ષીને જવાબ આપ્યો.

અને પછી પોતે આપેલી બેઠને સોરઠરાણીએ સ્વીકારી લીધી હોય એવી રીતે, ખાછો ફરવા લાગ્યો.

‘ગઢવી !’ એને ખાછો ફરતો સપ્તીને રા’ગિયાએ પકાડ્યો.

‘બાપુ !’

‘અમારા બેથનાં મોત ન જમાડ્ય હોય !’

બીજલ, અંધ બોલો, રંભો.

‘જૂતાગઢનો પછી બિક્ષા લેતો નથી ! દે છે !’

‘અને સોરઠની રાણીને પોતાના હેવાતણના કરતા પણ પોતાના પતિની પ્રતિષ્ઠા વધારે વઢાલી છે !’ સોરઠરાણીએ પતિનું સમર્થન કર્યું.

‘ગિરનારની ગોદમાં ઉછરેલા આજને માથા વાઢી પણ જાણે છે, અને આવસર આવ્યે માથું આપી પણ જાણે છે. ગાવા ગિરનારી તારું કલ્યાણ કરે ! લે આ માથું !’

સોરઠરાણીના ઝઠોમાંથી એક કારમી ચીસ નીકળી પડી.

‘રા’એ જ્યોતે જ કરેલ ઝાટકાને પરિણામે ન’નો દેહ દરબારખંડની ધરતી પર પડ્યો હતો અને રા’નું માથું બીડીને જૂતાગઢના સિંદામન પર બેસી ગયું હતું !

પાંદ ફેરવીને બેઠેલા દરબારીઓ આ ઘટનાના આધાતથી કમકમી જિંયા.

ચકનો પાઠળ બેઠેલી અને ચકની બહાર આવેલી સોરઠગણીની દાસીઓ અને સાહેલીઓએ ઝારોળ કરી મૂકી.

થોડાક દરબારીઓ પોનપોતાની તલવારો ખેંચીને ખીજલ બન્યું 'ધસ્યા.

રા'એ માથાના બોગે વચન પાળ્યું ! એ વાત હવે પૂરી થઈ. તેઓ શા માટે હવે રા'ના ખૂનનો જઘ્યો ન લે !

ધાનડી ખીજલના લોહીથી સજદરબારની ધરતીને રંગવા અને રા'ની હત્યાનું તર્પણ કરવા તેઓ ઉત્સુક હતા.

અને પાપણના એક પવકારમા જ ખીજલ હતો ન હતો થઈ જાન ! પણ ત્યાં તો...

સોરઠરાણી મિંદાસન પામે આવી.

રા'નું ડુધિર-વન્સનું મસ્તક તેણે પોતાના હાથમાં લીધું.

મૃત્યુની નિદ્રામાં પોઢેના રા'ની હમતી મુખપુદ્રાનું જૂનાગઢના દરબારીઓને તેણે પણ બે પણ દર્શન કરાવ્યું.

'સોરઠવામીઓ !' તેણે દરબારીઓને સંબોધ્યા.

'દરબાર પાછો પૂર્વવત શાન્ત, સ્થિર, ચીનરામણમાં ચીતર્યો હોય, નેવો થઈ ગયો.

શોણિન-ઝવણું રા'નું સજળી મસ્તક હાથમાં લઈને પોતાને સંબોધી રહેલી સોરઠરાણીનો પ્રતાપ તેમનાથી જિસ્વાતો નહોતો. રાણી અત્યારે નેમને માક્ષાત આમુંડરેલી જેવી લાગતી હતી.

'સોરઠવામીઓ !' નણીએ ફરી ઘોષણા કરી- 'સોરઠની ધસ્તી હજી રંગણી નથી. સોરઠના ધણી પીકીર્તિ આ માયું વઘયા પહેલાં હતી, નેથી યે સોરઠણી જનીને આ સિંદાસન પર અત્યારે બિરાજે છે. મદારાજે

ગટવીને આ માથું આપવાનું વચન આપ્યું હતું. એ વચન એમણે તમારા મૌના દેખનાં પાળ્યું છે. હવે આપણે આ ગટવીને વિદાય આપીએ !...આવ બાઈ બીજલ ! આ તેં માગેલું અમૂલ્ય ખાથું...'

રાખીએ માથું બીજલના ચરણે દાનતા હાથમાં મૂક્યું.

‘ હવે તને જા છે. ’ રાણી બોલીઃ ‘ અને આ રાજ્યની ધરતીના સીમાડા વટાવી જ ત્યાં સુધી તને અબધ વચન પણ છે. ગમ રામ !’

બીજલ જનતરને ખબરે બરાબી, માથું હાથમાં લઈ, સભાખંડના મુખ્ય દાર બણી વળ્યો.

તેના હાથમાંનું માથું ફણે ફણે વધુ ને વધુ વજનદાર બનતું જતું હતું. તેના પગમાં જાણે કોઈ અદીક જંજીરો જકડાતી જતી હતી.

‘ તે માંડ માંડ ક્રમે જપાડતો હતો

તેની બંને બાજુએ જૂનાગઢના સામંતો અને શ્રીમંતો બિમા હતા. દુસકા બરના, દિબકતા, અને કોઈથી કાંપના ! ફેરલાકના હાથ અજબગતા પણ દના ! આ દુષ્ટને આમ ને આમ છડકવા દેવાય !

‘ ખબરદાર ! ’ આખા સભાખંડ પર કડક નજર રાખીને બિમા ઝહેલી મોરારાણીએ થુલુંદ અવાજે ચેતવણી આપી : ‘ખબરદાર, કોઈએ ગટવી પર હાથ જપાડ્યો છે તો !’

અને કડ-પૂતળીઓની પેઠે બિમા રહેલ રા'ના સેંકડો સામંતો, સૈનિકો અને શ્રીમંતોની વચ્ચે થઇને બીજલ, રા'ના માથા મો'તો દસ્તાગ્નની બકાર નીકળીને મેડીના પગથિયાં બિનરી ગયો.

અને તે જ ફણે સોરકરાણીનું મૂર્છાવશ શરીર, લોહીના તળાવમાં ખીલ ગા'ના ધડ પર, પટકાર્પ પડ્યું.

[૬]

ખીજલ જૂનાંગડની બાગોળને વટાવી ગયો છે. રા'ના રાજ્યના છેલ્લા સીમાકાને પણ વટાવી ગયો છે. એના પગલાં સિંધુની નેમ નોંધીને ઉપડી રહ્યાં છે. એના ખબેથી લટકતા ખડિયામાં, એની આખી ખેપની કમાણી છે! રૂબાલમાં લપેટાયેલું રા'નું માથું... કોઈ કોઈ વાર એને એટલું બધું વજનદાર લાગે છે કે, કેમ જાણે ગિરનાર જાતે જ રા'ના માથાનું રૂપ ધારણ કરીને એના ખડિયામાં ન પેસી ગયો હોય !

એને ખીજે ખબે ભેરવેલું જન્તર આ ભારની ચિંતામાં ને ચિંતામાં જાણે નિજના અન્તરમાં જોડું જોડું જિતરી ગયું છે.

ખીજલના મનમાં અત્યારે બે સ્ત્રીઓ વચ્ચે, બે મુવતીઓ વચ્ચે, બે નવમુવતીઓ વચ્ચે, બે રૂપમુન્દરીઓ વચ્ચે, સરખામણી ચાલી રહી છે.

‘ એક સ્ત્રી પોતાના ધણીની ટેકને ખાતર રંગપો વહોરવા તૈયાર થાય છે... ’ તે મનમાં ને મનમાં ગણગણતો જાય છે. ‘ અને ખીજ, પોતાના સોજને ખાતર કાંઈ નિર્દોષ સ્ત્રીને રંગપો આપવા તૈયાર થાય છે. ’

x

x

x

ખીજલે એક જિંડો નિશ્વાસ નાખ્યો.

‘ મને પણ કેવી કમતડી સત્રી, કે મેં એને વમર વિચાર્યે વચન આપ્યું ; જગતમાં ધણા ધણાખરા અર્થો જાણડીને વગર વિચાર્યે આપેલાં વચનોમાંથી જ જન્મે છે ! ’

હૃદયમાં શોખનો અસિ સંજભતો હતો, છતાં આ વિચારે તેના મોં પર સહેજ હસતું આવી ગયું.

‘હારથે કુંકેયીને ધગર વિચાર્યો વચન ન આપ્યું હોત, તો રામ-ચંદ્રજીને વનવાસ ન લેવો પડ્યો હોત...અને મેં કુંકેયીને વચન ન આપ્યું હોત, તો...’

‘નાના માયામાં અત્યારે જાણે આખો મિન્નાર આવીને બેઠો હતો. બીજલ એ ભારથી વાંકો વળી ગયો. એનું શરીર પરમેવે રેબરેબ ચમકીતું.’

‘પણ હારથ કુંકેયીના રૂપમાં આધજો બન્યો હતો, અને હું...’

‘હું કેસરના રૂપમાં અજ્ઞ બન્યો હતો.’ અડિમામાંથી રા‘વું’ માથું બોંબલું હોય એવો તેને આભાસ થયો.

તેને આજે શરીરે એક ઝાંણી ડુંગરી આવી મઈ.

‘કેસર આમ તો કું જ અરાખ નહોતી.

તે મમજણો થયો હતો, ત્યારથી કેસરને ઝોળખતો હતો. કેસર ને બીજલ...બન્ને સાથે જ બીજ્યાં હતા. જાણે એક જાડના બે ફળ, અથવા એક વેળના બે ફૂલ, અથવા એક ફૂલની બે પાંખડીઓ !

પણ ના. સાવ એવું પણ નહોતું. પોતે અને કેસર બન્ને એક જ વેળના બે ફૂલો જેવા થઈ રહ્યા હતા એ કબૂલ. પણ બન્ને એક વેળના સંતાન તો નહોતા જ. કુંકેયી ધરડી માએ તેને, તે વગાડામાં અંકુશો ચૂમતો પડ્યો હતો ત્યાંથી આપ્યો હતો. એમ તોણે સાલવ્યું હતું. કુંકેયી માએ તેને સગી માની ખોટ કદી જણાવા નહોતી દીધી...

અને છતાં, જે કંઈ બીજુપ ગ્હી ગ્હી હતી, તે કુંકેયી પૂરી કરી દીધી હતી !

તેને પોતાનું જમણું સાંભણું.

મા, જંગલમાં બહારીઓ ચંદ્રવતી હોય, અને આંધેના કાંઈ જાડને છાંયડે, અથવા તો કાંઈ ઝંખુને કાઠે, અથવા તો કાંઈ કુંભની બખોલમાં કે પછી કાંઈ ખેતરના ઊંઘાં મોલમાં, પોતે અને કેસરં.....કાંઈ વાર એકમેકની ડોકમાં એકમેકના હાથ પરાપીને તો કાંઈ વાર આંગળીઓમાં આંગળીઓ પરાપીને રમ્યા કરતાં.

પોતે પાવે વગાડતો અને કેસર જાતી, કાંઈ વાર વળી નાચતી પણ ખરી. કાંઈ વાર ખૂબે ય નાચતાં. કાનગોળી જમનાત સિંધુના તટ પર જિતરી પડ્યાં છે, એવી મીઠી ટકાર, જે વખત કરતી. આ ! હા, માસ્તો ! કેસરની આ, તેને ખાન ગખતી !

આવા આનંદકિસ્સોલ વચ્ચે, કાંઈ કાંઈ વાર તેના હૃદય ધેરી હાયા પણ જિતરી પડતી. આવે વખતે તેને પોતાની ચંદ્રા ચંદ્રીઃ માએ તેને જાણીને જંગલમાં શા માટે મૂકી દે દુનિયાની બધી માતાઓ કરતા, તેની મા જુદી માટે ! શું એની મામા મામું હૃદય જ નહિ હોય ?

જગતની નજરે તો.. આવા કિસ્સાઓના મૂળમાં એ હોઈ શકે !

તેની માએ મમાજના કર્યા જ તેનો ત્યાગ કર્યો હોવો તેની મા, જગતની દૃષ્ટિએ, સિદ્ધ મમાજની દૃષ્ટિએ, કાંઈ પતિ આથી આગળ ખીજરે કદી પણ વિચાર કર્યો નહોતો આગળ વિચારવાના તેની જુદીમાં શક્તિ જ નહોતી.

પણ એક વાત માયી.

જંગલમાં તે અંગૂઠો ચૂસતો પડ્યો હતો. ત્યાંથી કેસર હપાડીને તેને ઘેર ન આણ્યો હોત, તો તેના જીવનનો પરો વખતે કદી મર્યો હોત ! આ વાર્તા તેને પૂરેપૂરું ખાન હો

પોતાને જન્મ દેનારી જનેતા, જો કોઈ વાર, પોતાની સામે આવીને જોખી રહે, તો તેને ટૂંપો છત્રે મારી નાખવાનું મન પશુ તેને કોઈ કોઈ વાર થતું ! ફક્ત કોઈ વાર જ !

*

પશુ કેસરે તેના ખાલીખમ જીવનમાં અમૃતની પ્યાલી સમી જ હતી. પોતે જ્યારે આવા વિચારોને ચક્રરાવે ચઢી, ઉઘાડ મુકીને સનમૂન બેસી રહેતો, ત્યારે એ એની હડપચી પકડી, એની આંખોમાં પોતાની આંખોને મૂંઝી... પછી એવું હસતી કે એને બધાય સાક એકબળમાં ઊતરી જતો.

કેસરની મુખમુદ્રામાં કોઈ એવું કામણ હતું કે બીજલ એની સામે પરવટ બનીને જોઈ જ રહેતો; એને જોતાં કદી ધગતો જ નહિ.

અને એમ ક્રતાં-ક્રતાં ગા-કેસરની મા-મૃત્યુ પામી.

અને કેસર અને તે પરણીને ધર્મશિષ્ટિવાણી બન્યાં !

દરબાન, આ જન્તરની કળા તેને એવી ન્હોતી દાઢ બેસી ગઈ હતી, કે એ માણતાં પોતાની આસપાસની આખી સૃષ્ટિ એના ઉપર ઝાળધોળ થઈ જતી ! જન્તરના સંગીતથી તે સાંપેને બોલાવતો અને ડોલાવતો, અને એમનાં એને પશુ હિતારતો ! ગાય કે બકરીના દેહ પર હલમ મારતો ચિત્તો, જન્તરના મંગીતથી અધવચ્ચે જ દંબી જઈને પછી પાછો ફરતો ! અદિસા બનીને

અને છતાં, એ જ જન્તરની કળાનો ઊપયોગ, આજ, તે 'આવા દીવાલના કામા માટે કર્યો !' રા' દિવાલના માથાએ તેને મેણું આપ્યું.

'હા કર્યો, જરૂર કર્યો. પશુ... રપ... માણુએ કેટલો પરવટ મનાવે છે. તેની તને શી ખબર ?'

'અને શી ખબર ?' રા' દિવાલ પાસે, ખડિયામાં મગફળી પાણી.

તેની મરફરી જણાવા માંડ્યું: ‘જાણે કેમ, મેં તો કંઈ રૂપાળી ઓને
દીઠી જ ન દેખી! મારી મોઝ ગણી...?’

‘એ મોઝગણીનું ડપ જ, આ જ્યાં પાપના મૂળમાં છે કે?’
ડિયાલના માથાને જાણે જવાબ આપતો ન હોય એમ મનમાં ને
મનમાં તે ગણગણ્યો.

‘...અને પત્રી બીચલ, ફરી વળી જૂતકાળના ફળને મનની સાથ
વતી ઠોલવા માડ્યો.’

‘...દરમ્યાન, એના પગ તો, જિપગની આ-બધી મડમયલથી જાણે
સદંતર અલિપ્ત હોય એવી રીતે, સિન્ધુના કાંઠા બણી, આગળ ને
આગળ કદમ ભરી જ રહ્યાં હતા.’

(૭)

રૂઝબો અને મમ્મટો નકામો ખાંડ ખાય છે!

હુનિયામાં મોઢી મોઢું આત્માન્ય કોઈ માનવીનું નથી, સૌન્દર્યનું છે, રૂપુ છે સૌન્દર્યના શામન પાસે સૌ એક્સરખા ગુલામ છે!

કમળના રૂપ પાસે તે મજબૂત હતો...અને...સોરઠરાણીના ડપ પાસે અનીરાય મજબૂત હતો!

અનીરાય ?—હા, અનીરાયરતો આ જ્યાં વિનાશચક્રોના નૂતના
હતો! સોરઠરાણીના રૂપમાં એ લુબ્ધ હતો.

‘પણ સોરઠરાણી મારા પર મુગ્ધ હતી.’ રા’ ડિયાલનું માથું
મવંથી જાણે એક વેંત જસુ ઉછળાને જોલી જાડ્યું.

‘...અની જ તો જ્યાં મોઝાણ છે ને? રૂપ એક માણુમમાં તૃપ્તિ’
પ્રેર છે, તો બીજામાં મહામંત્રાણ જોતો કરી દે!’

‘...માણુમ પોતે વંદું જની જાણ એમાં રૂપનો શો વાક? માથાએ
તત્ત્વચર્યા કન્દા માઢી...’ મોઢા બાગના માણુમો રૂપ અને પ્રેમે
વૃએનો સંબંધ જ નથી સમજતા.’

૧. 'એટલે ?'

'એટલે એમ કે રૂપને જોતાવેત માણુમ પ્રેમીની વેડે વર્તવા મારું છે.'

૨. 'પણ એમા વાધો શો ?'

'એટલો જ કે રૂપની તુષાને તેઓ પ્રેમ મમજવા લાગે છે ! જ્યારે પ્રેમ એ રૂપની તુષા નથી, બલકે રૂપ પોતે જ પ્રેમની તુષા છે ! બીજલથી હમી ખગાયું.'

પોતે ક્રોની સાથે વાતો કરી રહ્યો હતો ?

૩. રા'ના માથાની માર્થે ? કે પોતાના મનની માથે ?

સ ગીતની સુધા પાઈને પોતે જેવું માયું વાળી આવ્યો છે એ રા'ડિયાચ માંધેજ નું એ પ્રેમના અવસ્થ વિશે ચર્ચા કરી રહ્યો છે !

૪. સ ગીતની સુધા પોને ગ'તું માયું અમર તો જની નથી ગયું ! માયું અત્યારે હજુ ફૂલ લાગણુ હતું !

બીજલ ફરી વિચા--અકરાવે ચડયો

'રૂપની તુષા એ પ્રેમ નહિ ! પણ પ્રેમની તુષા.. એ .પ ખરૂં ! શીખેલા પાઠનું પુનરાવર્તન કરતો હોય એવી રીતે તે ગણુમેષયો. 'પ્રેમ અને રૂપ નાને વચ્ચે આ જાતનો મંબધ છે ! પ્રેમ રૂપથી અવ-તર કે પણ રૂપ પ્રેમથી સ્વતન્ત્ર નથી'

બરાબર ! અને મુશ્કેલી ત્યારે જ આવે છે, જ્યારે માણુમ અમુક ખાતે એ મેષને કેમા પૂરવા માગે છે તિતાગ અનીરાપને મારડ-રાણીના રૂપના તુષા જાગી. એટલે મોરડરાણીને વચનની કેમા પૂરવાનું તેને મન થયું'

હા આ !

૫. 'એ ન જાનું' એટલે એની અનુપ્ત રૂપજાએ વેગનું રૂપ લીધું !

કાં તો એ રૂપને કું બોગવું, અથવા તો એ રૂપને કોઈ જ ન બોમવે !
અને બોમવે તો તેનો નાશ થવો જોઈએ !—એવી વૃત્તિ તેનામાં જન્મી.
એ વૃત્તિના દુહાડાને તાગ જેવો દાથો મળી ગયો !

‘દુહાડાનો દાથો !’ બીજલે એ સપ્તોત્તું આનમિક પુનરાવર્તન
કરતાં કરતાં માથું ધુણાવ્યું : ‘આજ અને ચણું છે શું ?’ કું દુહાડાનો
દાથો બન્યો છું ?

‘ત્યારે બીજું શું ?’ માથાએ તેના અંતઃકરંચુના પ્રસૂપ્ત બાગેને
ઢોળવા માંડ્યા.

‘પણ કું લાંચા’ હતો, ‘જન્મી ઓ—હા પામે. કેમરે માગ બેસે
અનીરાયનું બીડું ઝડપેલું ! . ગંડિયાયનું માથું વાઢીને પોતાના દર-
બારમાં દાજર કરે, તેને અનીરાય હીન મોલી—માણેકની, બરેલી સાત
જામે આપવાનો હતો ! બીડું ચહેલાં આપ્યા પછીમાં કું’, પછી
નમના જુલ જુલ લતાઓમા હીરા—મોલી—માણેકનું નામ મામળાને
પાણી તો સૌના મ્હોમા ફૂટે, પણ ગંડિયાયનું માથું વાઢવાની દામ
કોણ બીડે ! અહીં તો માથાને સાટે માથું હતું ! ના, એટલું પણ
નહિ; અહીં તો એક માથું વાઢવા આટે દઝારો માથાં વડાવવા પડે
એવું હતું. અને તો ય, સંભવ તો એ હતો કે દઝારો માથા વડાવ્યા
પછી પણ પેલું એક માથું ન વડાવ ! ગિરનારના માવજને ખુદ ગિર-
નારમા ધૂસીને ધમરોળવો હતો. અનીરાયના સંભવમા આવી તાકાત
કોઈની ચે નહોતી. અને એમા નવાઈ પણ કું ? થથા ગભ તથા પ્રજા !
ત્યા અનીરાય પોતે જ કાચ હોય ત્યાં એના વેરની વૃત્તિ મા
પોતાના માથા કોણ વડાવે ! હીન માણેક—મોલીનાં સાત જામે
આતર પણ !’

‘પણ એક હંધાફૂટી નીકળી આવી, ગામમાથી !’ અડિયામાથ
મરફરી કરતો અવાજ આવ્યો.

‘એક રીતે જોઈએ તો કેમર સાથ હંધાફૂટી નહોતી એને માર

સંગીત પર શ્રદ્ધા હતી. માડું જાંતર થાયું કામ આપી શકશે એવી એને ખાતરી હતી અને તે જોયું કે, એ ખાતરી સાચી જ પડી.

મૂંઝા જાંતરને બીજાં દૃતઘટાપૂર્વક પંપાળવા માંડ્યું.

‘પથુ છું એક કામ ન કરી શક્યું!’ પંપાળાયેલું જાંતર હુબા-
હને ઉછટાવું ધોખો કરવા માંડ્યું.

‘શું?’ બીજાં દોધરે અવાજે જાંતર પાસે પુલાસો માર્યો.

‘તારી કિસરને પીગળાવવાનું!’

*

૬

*

૧

અને વાત સાચી પથુ હતી. તેણે કિસરને સમજાવવા માટે કંટલા
શનો કર્યા હતા! સંસારની કાળે એસીને, કિલ્લોલ કરતાં બે પ્રેમી—
પીમણેમાંથી એકનો વધ કરીને બીજાને વિરહની આગમાં ટળવ-
ાવું એ કંટલું ધોર પાપ છે, એ તેણે પુરુષ વાસ્તીકિ કવિના સમ-
જનો દાખલો આપીને કહ્યું હતું! એવરાણી જેવી મૌઢ્ય, પ્રતિભાને
રેંધવા જનાવવાનું ક્ષંક એક વાર ગાતાના કષાળમાં એટલે. પછી
કંદો પથુ નહિ જુંમાય અને પછી...

બીજાં કષાળ કંટલું. સંજે ?

ના, સોરઠરાણી તો ક્યાંય નહોતી, આટલામાં.....

ચારે ?

આ ચીસ ક્યાંથી સંભળાઈ ?

‘આટલામાં કોઈ બાઈને જોઈ નમે ?’ બામતી બામોળે આવેલ
કાંઠ મકાનના કપાળ પાસે બિભેલી એક બાઈને તેણે પૂછ્યું.

‘એ મંગાવેલી બીજા લાવ્યા ?’ બીજાં પૂછેલ પ્રશ્નનો જવાબ
આપવાને બદલે બાઈએ મામો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

‘બીજા આ બાઈની સામે જોઈ જ રહ્યો. સત્યન. સુન્યમસ.

આ આધને તેણે પહેલાં કોઈ વાર જોઈ હતી ખરી ! પણ ક્યાં પણ-એ-પણ તેની ઓળખ લાગે લાગે જ થઈ-ગઈ. તે બાધાની જે જીવો ગ્યો, પેલી ચીમના મૂળને ચક્રવર્તી આંખોએ ગોધતો

‘ નમને ચક્ર ! છે શું ? ’ પેલી, બાધએ તેના ખભા પર. કાં મૂકીને કહ્યું. ‘ આમ માંડા શું કાંઈ છે ? ’ મને ઓળખના નથી પેલી વસ્ત્ર લાગ્યા કે... ? ’

‘ કોણ કેમર ! ’ ધ્રુમતો બમરડો, દોરીએ ચડાવેલ વળ પૂરે ચતા અપંગ થઈને ધરતી પર ઢળી પડે, તેમ, બીજાનું સગી ધગતી પર ઢળી પડ્યું.

‘ અને તેને ખબરે બેરેલું ? ’ અન્તર પણ-એ પણ, બહુ જ મરુ રીતે રજુખીને શાન્ત થઈ ગયું.

(૮)

બીજા જગ્યાએ બાનમાં આવ્યો, ત્યારે તેણે પોતાની આસપાસ ખૂબ ઉકટ પ્રતિષ્ઠા ચાલતી જોઈ તે જો આરામમાં મૂકો હતો. તે એક આરડો છેડીને, બાકીનું, આખું મકાન માણસોના અવગજવરથી ધમધમી ઊઠ્યું હતું. કોઈ અંદર આવતા હતા, કોઈ બહાર જતા હતા. જાણે કોઈ ખામ પ્રમંથ માટે તૈયારીઓ થઈ રહી હોય એવા દેખાવ હતો. ચારેકાની સાફસફાઈ અને નળવટ થઈ ગઈ હતી.

‘ નને હવે હીક છે ને ! ’ તેની આંખ કણકણે ત કેમરે તેને પૂછ્યું.

‘ મને હવે હીક થઈ રહ્યું ! ’ હતાશ સ્વરે બીજાએ જવાબ આપ્યો, કેસર તેની માંમે જોઈ ગઈ. જેને દેવ માન્યો હોય, એ માટીને લોહાં નીકળી પડે, એવા બાવથી જોઈ ન્હી ! ના, સાવ એવા બાવથી પચું નહિ. જગ જગમા જગ્યાવીએ. કલાપૂર્ણ આસ્થા પ્રતિમાને મને તન મરે એવી સક્રિય માગ મંત્રમાં છે એમ માનનાર કોઈ જોમણ

એ પ્રયોગ કરે.....અને જતાં, સામેની પ્રતિમા જડની જડ રહે
અને જોગણુને જે નિરાશા થાય, એવી નિરાશાના આવથી, કેસર
અત્યારે બીજલ સામે જોઈ રહી હતી !

કલાકારો બધા આવા હશે ! હીલા, પોચટ ! તે પોતાના મન-
જાત મનને પૂછતી હતી. આની કલામાં મહાને પણ બેઠું કરવાની
શક્તિ હતી...જ્યારે આ જાતે મહાંથી જે બેઠું હતું !

કેસરે તિરસ્કારથી પોતાના હોઠ મરડ્યા...અને મરડાયેલા હોઠ-
શબો એનો એ અહોરો એટલો સુંદર બની ગયો કે બીજલ એનાકળો
બની ગયો !

કેસરના મનમાં પોતા માટે અત્યારે શા શા વિચારો ચાલતા
હતા તેની કંઈ કલ્પના કરી લઈને તે ખૂબ ધીમેથી બોલ્યો :

‘ મારામાં તારા જેટલી દલતા નથી, નહિ ! ’

‘ તારામાં એક એવો ગુણ છે, જે અનેક અવગુણો માટે તને મારી
અપાવી રાહે ! ’ કેસરે સ્મિત કરતાં જવાબ આપ્યો.

આવી મુસદ્દીગીરીની બાબા આ સ્ત્રીના માટે બોલતી હશે !...
મારી માથે પણ !—બીજલને થયું. પણ મત્તા એ વિચારને મનમાં
જ કુપાવીને તેણે પૂછ્યું :

‘ તું અહીં ક્યાંથી ? અને આ બધી ધાધલ ક્યાં છે ? ’

‘ અબધડી ખબર પડ્યો, તને ! ’

‘ પણ તું ચિન્થિતો કોઈ મહાને અહીં શા માટે દોડી આવી ? ’

‘ દોડી આવી...તું હીલો પડી જાય, તો તારી છાતીમાં થોડુંક
જવેલ ધરંજવા માટે ! હું તને પૂરેપૂરો ઝાળખું ને ! ’

‘ પણ...અહીં બેખમ છે, કેમ ? ’

‘ બેખમને તો તું વાહી આવ્યો...થોડી જ વાર પહેલાં. ’

‘હું એ જોખમની વાત નથી કરતો !’

‘ત્યારે ?’

‘મોગરાણીએ મને જૂનામઠના ગળ્યની ધત્તી પૂરતું જ અમલ વચન આપ્યું છે.’

‘હા આ ?’

‘અને જૂનામઠ રાખ્યો મીઠાડો અહીંથી ફક્ત એ ખેતરવા જ આપે છે.’

‘એ એ ખેતરવા અતર આપણે હમણા જ મળી નાખ્યું !’

‘તુ રોની વાત કરે છે ?’

‘મહાગાજ અનીગય મૈત્ર્ય લઈને સિંધુ-તટથી ઉપડી ચૂક્યા છે જૂનામઠ પર ત્રાટવાનો અને સોરઠરાણીને હાથ કરવાનો આના જેવો મોઝા ખીજો કયો મળવાનો હતો !’

ખીજલ અવાચક ચર્ચાએ એના ચહેરા પર ફરી અમાણ્યની શખ ઊડવા માડી.

‘વળી જ થયું ! પતિની સૂરતમા ચચેચ ફેરવા એતા વેત કેસરે પૂછ્યું.’

‘હું બાટલા મારે જ ના પાડતો હતો’

‘રોની ?’ અરે જાણતા છતા ખૂંચાસો પૂછ્યો ।

‘અનીરાયણ બીકુ ઝડપવાની.’

‘પણ બીકુ તો મેં ઝડપ્યું હતું !’

એ જાણુ એના એ જ ! તે ઝડપ્યું હતું મારે જ મારે આ ન મવા જેવું મમ કરવું પડ્યું ને !’

બીજાં તે પથારીમા પડ્યા પડ્યા નજરે આખા જોગાની તનાક્ષી નીની તેનો ખડિયો કચાચ દેખાતો નહોતો

‘ગાના માથાને ગોતે છે ?’ તેની નજરનો આવ ઢળી જઈને કમરે પૂછ્યું.

બીજાએ કાઢું નમાવ્યું.

‘હમણાં જ દેખાશે, તને ! અનારાયના લગ્નનો મોખરે.’ કમરે પોતાની કપાળી આંખોને ઝૂલેજ નચાવીને જવાબ દીધો: ‘જૂનાગઢ જતવા માટે એક શૂઠનવંતો નેજે તો જોઈએ ને !’

‘જોડે !’

‘બાલામાં પંદરાવાયેયું રા’નું માથું એ મહારાજ અનારાયનો મુઠ્ઠા ધરાવેલું છે.’

બીજલ તત્પથ ખની ગયો. આયું નોંધ્યું...અનેઆટલી ઠંડાગતા, જને માથે કેપી રીતે વસતાં હશે. તેને ચપું, કુટલી કાતિક ટાકારથી આવી પૈશાચી વાતો કરતી હતી. પોતાની સ્ત્રી !

તેને બચપણના રિવસો યાદ આવ્યા. એક પ્રસંગ તો તેની આખો માથે વિશેષરૂપે તરવરવા લાગ્યો.

કેમરને આંખલીના કોલ આવાનો બારે શોખ.

એ શોખને પૂરો કરવા માટે એક વાર બીજલ કોલથી બચી પડેલ આંખલીના એક ઝાડ પર ચઢ્યો. એક ડાળી પરથી બીજાએ અને બીજા પરથી ત્રીજાએ. જંગલનો એ બાળક જેટલો વસનિમાં નહોતો વસ્યો, તેટલો વગ્રમાં વસ્યો હતો. નગરોની મેરીઓમાં ફરવા કરતાં ઘસોની ડાળા વચ્ચે ફરવું એને માટે વધુ સ્વભાવિક હતું.

‘...નીચે કેમ જોડણીનો પાલવ ફેલાવીને જોઈ હતી. કિલા-સાતગનો એ, પાલવમા વગ્રમાં વસેલાવનો હતો.

‘જમ હવે, રહેવા દે !’ કેમર કહ્યા કરતી હતી.

પથ કિરોર પ્રજુલી આજે પોરખી પરકાશ્યે હતો. પોતાના પુરુષાર્થથી પ્રિયનમનો ખોજો છલકાવી દેવાની આજે તેની ખેવના

હતી. ઝાડ પર કાતરે અને કાલ ખૂટી પડે, તો પોતાની નવ-લુવાન કાયાના કુળાં અવધાને કાલ-કાતરે જનાવીને એના બોલો ભરી દે, એવી આજે એની સ્થિતિ હતી !

એટલામાં કેસરે એક કરચુ ત્રીસ પાડી.

“ શું થયું ? ” કેસરની ચીસેથી બેબાકળા જનાને બીજલે પૂછ્યું.

પણ જવાબ કાચુ આપે ! બોળામાં છત્રકાઈ પડેલ કાલ કાતરને ઝાડના મૂળ પાસે દાલવી નાખી કેસર હુસકાં બતી ગઈ હતી.

બીજલ નીચે ઊતર્યો.

હીબકતી કેમરને તેણે બાથમાં લેવાની કોસિસ કરી.

‘ આપો રહે ! ’

‘ પણ છે શું તે તો કઠીસ કે નહિ રહે ? ’

કેસર આંખળી ચીંધી. થોડેક દૂર એક પંખીનેા મોલો ભાંગલવુટલ દશામાં પડ્યો હતો. બાલુમાં બે ભાંગેલ ઘંઝના લોહીલુદાણુ છુંદ હતો.

બીજલ એક પળમાં જ બધી વાત સમજી ગયો. ઝાડ પરથી એની ફેફાફેદીએ આ માળાને એના સ્થાન પરથી ખેંચી નાખ્યો હતો.

‘ પણ એમાં આટલી બધી રાકકળ શેની કરે છે ? ’

પણ બીજલ જેમ જેમ પૂછતો જાય છે, તેમ તેમ, કેસર વધુ ને વધુ રોતી જાય છે ! એ રૂદનમાથી વારંવાર ઉચ્ચારતા, ભાંગ્યા વુટ્યા બે જ શબ્દો બીજલને કાને પડે છે : ‘ પાપીઆ ! બીયારા ! ’

અને એ પ્રસંગ પછી એકાદ વગ્સ સુધી કેસર એ આંખડીના ઝાડને જોતાં વેંત રોધ પડે છે. કાચ અને કાતર તો તેને તે પછી અબજે જ પડી ગયા છે !

એ કેસર ક્યાં...અને આ કેસર ક્યાં. આવો મોટો ફેરફાર એના સ્વભાવમાં, થયો શી રીતે ?

‘ શો વિચાર કરી રહ્યો છો ? ’ કેસરે પૂછ્યું.

‘ તેં આ બીડું ન ઝડપ્યું હોત, તો... ’

‘ તો સાઈં ચાલ ! પણ એ વાત તો હવે પૂરી થઈ. બીડું મેં ઝડપ્યું... અને મારા પતી તેં એ કામ પૂરું કર્યું ! હવે શું ! ’

‘ હવે ! હવે ઘેર જઈએ. ’

‘ ઘેર જઈએ ! કરેલ કામનું પૂરેપૂરું વળતર વસૂલ કર્યા વગર ? ’

‘ એ તો અનીસાબ ઘેર બેઠાં પહોંચાડ્યો ’

‘ ત્યારે તું એમ માને છે, બીજલ, કે સંતું માથું વાઢવાનું બીડું મેં ફક્ત મોતીની સાત છાબો મેળવવા માટે જ ઝડપ્યું હતું ? ’

‘ ત્યારે ? ’

‘ એ સાત છાબો તો પાણેરામાં પહેલી પૂણી છે; બીજલ, મારે તો તને... ’

કેસર અધવચ્ચે જ થંભી ગઈ.

તેણે આમ તેમ, ઉપર નીચે, આડું અવળું જોયું.

પછી કોઈ જ સંભળતું નથી એવી ખાતરી થતાં, હોદને બીજલના કાનની છેક પાસે લાવીને પોતાના અધૂરાં વાક્યને તેણે પૂરું કર્યું :

‘ મારે તને જૂતાગઢની ગાદી પર બેસાડવો છે, બીજલ ! ’

અને બીજલ, એક ઊંડા નિશ્વાસ નાખીને, ઓરડાની છત પરના ચીતરામણને જોઈ રહ્યો.

(૯)

જિરનારની તબેટી આજે ધુમ્મસનો સફેદસાડલો ઓઢીને, પોતે હવે સપ્તવા નથી, પણ વિધવા છે. એવું જાન જગતને કરાવી રહી હતી.

જૂતાગઢના સચ્ચાઈ વેગન સમા લાખતા હતા. એનું અકકેક ધર આજે રડતું હતું.

જૂનાગઢ સંજ્ઞના ગામડાંઓ આને જૂનાગઢ ગ્રહેરના મશાન કલવાયાં હતાં.

તે આને ગ'ના ગુજને અગ્નિમંરકાર ચલાવ્યા હતા, અને ગોરદાસ પોતાના પતિદેવની અગ્નિશય્યા પર ચઢીને સતી થવાની હતી.

વિધિની વાતે લીધાનો, સૌ શોકહૂબ્ધ થઈને વિચાર કરી રહ્યા હતા.

‘હડી-અધ હડીમાં શુંનું શું’ એ ચંપ જાય છે ! ખબર જ નથી પડતી !’ કોર્પોપકર્ણ ગુરુવટો ચાલતી હતી : ‘નહિનર ક્યાં એક પરદેશી ચારણ, ક્યાં જૂનાગઢ... અને ક્યાં સિન્ધ !’

‘અને રા’ને પણ કેવી કમતડી ચઢી કે વચર વિચાર્યો એક ગદવાને વચન આપી બેઠા !’

‘એમા રા’ની તો વગાઈ જ છે, બા ! જોલે તો પોતાના એક વચનીપણનો જર્યો આપી દીયો, સિરને સાટે !’...એમા કાનું બદનામ થયું હોય તો તો તે કાન ચારણની આખી જાનનું ! અને...સિન્ધના આખા દેશનું !

‘મને તો હજીયે વહેમ છે !’ એક બીજે ઠેકણે વાતો થતી હતી :

‘શેનો ?’

‘કે, આ એક પંદેશી ગદવી આવીને હસતાં રમતા ગ’ જેવા રા’નું માથું વાઢી મયો, તેની પાછળ કોઈ જાજરી રાજરમત હોવી જોઈએ !’

‘વેચ પાડે ના !’ માંમજનારે બોલવારની અવ્યયુદ્ધિનો ઉપદામ કર્યો : ‘જે તો બે ને બે ચાર જેવી વાત છે ! આમા અટકળ કરવા જેવું છે જ શું ?’

‘પણ શું છે, એનો બેઠા બાણુરા મન્યો છે કે ?’ કોઈ ત્રીજાએ નિરવસ્થા દાખવી.

‘દીવાનજીએ આપણા જાસમોને ચારે કોર ડોડવ્યા છે એમ સાબળ્યું છે જે દગે તે યોડા જ વખતમા પાંધર થઈ જશે.’

‘હ બંડું તો જાણે મમળ્યા ! એ ત્રીજે કોણે પાંડો થતી હતી પણ આવે વખતે મોઢરાણીને મતી થવાનો આજો સહે તે મૈથુ ઠાણે માપ કાઢવા જેવું નથી !’

‘આજો !’ ખોળાએ કચવાઈને જવાબ આપ્યા. ‘જન વિચાર કરીને ખોલીએ, બાઈ મોઢરાણી મમી જમડંબા મતી થવા નીકળે, એને આજો ન કહેવાય !’

‘મોઢરાણી જમડંબા જેવા છે મારે જ આવે કપરે વખતે રાજાને એમની જરૂર છે !’ કોઈ ત્રીજાએ અજાણે ઉચ્ચાર્યું.

‘ગ’, લાન્વાન્સ ચાલ્યો ગયો...હવે એક તરફ મઠ જૂતાની ગાદી માર મટપટ ચાલશે અને મોટું તરફ મહાન્ના ફરમતો ત્રાટકશે. આવે વખતે મોઢરાણી જેવી ગન્વી અને મહાદુર રાણી સજ્જાદીતું રખોયું છતી બેઠી હોય તો બધું જોઈને વળતું બચાવી લે ને !’

હ તો દીવાનજી પણ એમ જ માને છે બાઈ !’

‘અરે દીવાનજી શું, બધા જ એમ માને છે ! મે તો સાબળ્યું છે કે મોઢરાણીને પમે પડી પડીને મતી થવાનો વિચાર મારી પોંજવા વિનવ્યા.’

‘પણ રાણીમા એકના બે થવા નહિ, એટલું જ ને ? એમા નવાઈ પણ નથી ! રાંતો અને એમનો એક કવ દતો, બા ! કટવાય રાગવીંછિના શ્રીકોને તરોડીને એ આપણા ન ને વધો દતો એ તો જગન આપું જાણે છે !’

‘પત્નની નાનું મન જાનોરા વાટણા પુરવ દપર જ મોડે, બા !’
‘મોઢરાણી કવ વાંતોમા વચ્ચે પુનાયો.’

પત્ન આજે લેકોને મુ-મર્યા નહિ, પણ રાજા-મર્યા રધું નહિ
કા નદી હતી

‘આ આખા દારસ્તાન આગળ પેલા અનીચને તો હાથ ન હોય !’

‘હોય પણ મા ! કહે છે કે સોરઠરાણીને પરણવાના તેને લણા ફાડ દતા ! એ અધૂરા રહી ગયા...તે દિ'થી રા'ને રગદોળવાની અને જૂનાગઢને માથે મીઠું વવરાવવાની એણે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે !’

‘જે દશે તે થોડા વખતમાં જણાઈ આવશે, મા !’

‘આ જોધીઓ પણ કેવા મપાટા મારે છે !’ એક એયે ઠેકાણે વાતચીત થઈ રહી હતી.

‘કેમ ?’

‘કેમ શું ? એમના જોષ પ્રમાણે તો રા' પૂરા પોણાસો વસન્ત આપુનો ઉપભોગ કરવાનો હતો, અને આ તો બાપડો ભરજોનમાં દાહી નીકળ્યો.’

‘પણ આ વસન્તની આસપાસ રા'ને માથે એક જળરી ધાત હતી, એટલું તો જોધીઓએ કશું જ હતું !’

‘પણ એ ધાતનું તો મૂળ જ ખોદાઈ ગયેનું-વસે પહેલાં !’

‘એ વળી શી વાત છે ?’ એ ચાર જણાએ મામડું કુટલજ દાખવ્યું.

‘તમને જીવાનિયાંવને ક્યાંથી ખબર હોય, એ વાતની ?’ નેતુ'ક વસન્તા એક જૂદ પુરુષે હવે રંજમંચ પર આવવાનો પોતાનો વારો છે એવા ભાવથી આગળ આવીને ક્યું : ‘રા'ને એક જાહેન હતી !’

‘હતી કે છે ?’

‘એ સવાલનો જવાબ આપવો મુશ્કેલ છે ! તમે આખી વાત સાંભળશે ત્યારે ખબર પડશે.’

‘મને !’

‘અતારે જીવતી હોય, તો ચાવીસેક વગ્નની હોય !’

‘ત્યારે તો ગ’ કરતા મોટી !’

મોટી તો ખરી જ વળી ! આ વાત જની ત્યારે રા’ ગ’ નહોતો, રાજકુમાર જ હતો. કક્તા. ક્ય અગિયાર વરમનો. બહેનની કંમર કંગે ખદ સોજની તાજેતરમા જ એના લગ્ન થયેલ રૂપ બુવો તો બાજી સોરઠ રાણી ! ભગવાને તુઠમાન થઈને પહેલે બોળે જ દીકરો આપ્યો.

‘હા . આ !’

‘દીકરો પશુ, તે વખતના નગરે જોનાગઝો પાસેથી માબાપનું છે, બા, કેઈ દેવાસી જેવો. ખરમા પદમ, હાથમાં ચક્રર, કપાળ છુઓ તો ચન્દ્રવરતીનું; ઉપમા ચંદ્રમાનો અવતાર.. પશુ ’

‘પશુ શું ?’

‘પશુ એક ખાડ ! જોયીઓએ એની જન્મોત્તી જનાવી તેમા એક બે કંઠો એમને એવા દેખાયા કે એને હાથે એના મામાનું મોત થાય !’

‘હે !’ માબાજનાગઝો જ્યા જ એકીમાથે જોયી બિટ્યા

બાજેજને હાથે મામાનું માથું વડાવવાનું હતું ! આ તો ઝોલ્યા કુખ્ય ભગવાન અને મામા કેસ જેવી વાત થઈ ! મારો વડાલા બેધાઓ પશુ છે ને કે ! વાલામાં વિખવાઈ બિઓ કન્વાવાળા !’

‘બાચારી જણેનાને અતારે કેવો ના બેઠો હશે !’

‘અરે વાત ન પૂછો.’ જુદી વાત આગળ ચલાવવા માડી. એ બાચારી આવડીની મ્થા તો આણીકરે જમ, અને આણીકરે પશુ જમ, એવી થઈ એને નાનાભાઈ પર અનદદ પ્રેમ...અને દીંગા પર તો કદ જણેનાને હેા ન હોય !’

‘પશુ પડી એણે ક્યું શું ?’

‘ભાઈને ખાતર એણે દાખરાતો ત્યાગ કર્યો.’

‘એટલે ?’

‘છોકરાને એણે એ ચાત દિવસનો હતો, તે વખતે જ સોનાનું એક માણિયું બાંધીને ગિન્ના ઘોડે જંગલમાં મૂકી દીધા !’

‘અરેર ! એ બીચારાને તો કોઈ આવશે ફાડી ખાધો હશે !’

‘એમ પણ હોય !’ જુદા પં નન પર એ સાથ મૂકીને આગળ ચલાવ્યું. અથવા કોઈ બાવાભોગી એને ઉપાડી ગયા હોય ! અથવા તો કદાચ જૂન તમને કાણે જ એ બાળક મૃત્યુ પામ્યું હોય ! ને હોય તે ! પણ પુત્ર-ત્યાગની વેદના એને હૈયે એટલી ડંખ દેવા માડી કે આ બનાવ પછી ત્રણ ચાર દિવસમાં એ પોતે જ એક અધારી નાતે ગમ્મહેલમાંથી બહાર નીકળી ગઈ.

‘હો !’

‘પછી ?’

પછી તુ ‘-તે દિ’ની થડી અને આજનો દિ’ ! આ બાઈનો ક્યાંય પત્નો નથી ! કોઈ કહે છે કે એણે ગળે દૂંપો ખાધા. કોઈ કહે છે કે એણે ફૂલો પૂર્યાં, કોઈ કહે છે કે ભોમણોની જમાતમાં ભળી ગઈ’

‘ગમે તેમ પણ બાઈ જજરી ખરી !’ કોઈ પુરુષાર્થવાદીએ વાતનો ઉપસાદા કરવા માંડ્યો. ‘વિધાતાના ક્રોધને એણે મિથ્યા તો કર્યો જ !’

‘ખાડ ખાવ છે !’ બાણેજના સાથે ગા’નું મોત આ વરસે જ થવાનું હતું, એ જોવીની જન્મોત્તરી પ્રભાણે ! અને મોત તો થયું જ ! અને તે આપણે આજથી મગી આજેએ જોયું !’

‘પણ બાણેજના સાથે તો નહિ જ ને !’

‘વિધિના એલ જ ત્યાગ છે આ !’ જુદા પાતાની જગત્તિલ દર્શનાવતી આકાશ સામે ઈમારો કરીને મૃત્યુ ‘વિધિની ઈચ્છા દેવ તો મનાજીમાંથી મગ પશુ બેઠાં થાવ, આ !’

‘તમે શું કહેવા માગો છો દાદા ? બીજલ મળ્યાશુમાથી જીડીને આવેલ ને નો બહેન જ હતો એમ તો નથી કહેવા માગતા !’

‘હું તો કંઈજ કહેવા નથી માગતો છા,’ ડોસાએ એજ મસાણી ગબીતાથી પૂછું ક્યું ‘પણ એક વાત તમને કાઢને સૂઝતી કેમ નથી ?’

‘કંઈ વાત ?’

‘કે બીજલે જે કામો કર્યાં કહેવાજ છે, તે જૂત વખતે કાઢ્યાં કદી થઈ જ ન શકે !’

‘હે !’

‘એવી દેવતાઈ આવડી—એવી હોંમત ! આખો દરબાર દિગ્ગજ બનાવે જોવા જ કરે, બધે કોઈએ સુદ નાજી ન હોય, એવું કામથું ! અને સાક્ષાત રા’ પોતાના હાથે પોતાનું માથું વાંદી આપે ! એ બધું સ્નાન વગરે કદી થયું માનવું છે ખરું ?’

‘એક વાત પૂછું, કાલ ?’

‘પૂછને, છા !’

‘રા’ના બાણેજનું નામ શું હતું ?’

‘બીજલ !’ દાદાએ જવાબ આપ્યો અને એક જિઝ સાસુદાપિક નિ શાસ માથે આખી મઠાણી એકાએક ચૂપ થઈ ગઈ !

(૧૦)

‘લૂણી શું વિચારતા થી ગયો ?’ અમરતી આખા બીચીને પકી રહેલા બીજલને કેગારે પૂ.ચું.

‘જે વરણ બીજલને આનંદ આપે છે તે એ વરણના ખુદ માલિકને કેમ આનંદ નહિ આપતી હોય, કેમ ?’

કેમ બીજલના પ્રશ્નને કટલી તે જાન સુધી ધાઓળી, ડહી

‘તું કહેવા થું માગે છે !’

બીજલ બેઠો થઈ ગયો. તેણે આસપાસ નજર નાખી. ‘ઝોરડામાં અત્યારે કોઈ નહોતું. બહાર પણ અવરજવર સહેજ ઓછી થઈ હતી.

‘કેસર !’ થોડીક વારને માટે લીધેલી આ એકાંતનો લાભ લઈને બીજલે કેસરના ચંપાકળી શા ગ્રાહ પંપાળતાં પંપાળતાં કહ્યું : ‘તારું રૂપ મારા હૃદયને આટલું રમણે ચલાવે છે...પણ તને પોતાને તો એ રૂપે...અજાંબા મિલાય બીલું કશું જ આપ્યું સાચું નથી !’

‘તારા જેવો વર આપ્યો, આ રૂપે, એ કે’ ઝોરડું છે !’ એક દેરતી નજર નાખી, કેસરે બીજલના કાનમાં ટીકો કર્યો.

એના અધરના સ્પર્શે બીજલના આત્માએ ઝલ્લઝલ્લાટી અનુભવી-કુશળ બગવૈયાની આંગળીના સ્પર્શે, બીન ઝલ્લઝલ્લાટી અનુભવે તેમ !

‘હું તો તારે ખાતર આ છુવ પણ કાઢી આપું,’ હેનના જમણામાં દણુ પણ સહેજ પાસે આવીને બીજલે કહ્યું ! ‘પણ આ અની-સાયના ઝગડામાં આપણે હવે શા માટે વધુ ખરડાવું !’

‘મેં તને કહ્યું નહિ, અબધડી, કે શા માટે !’

‘એનો અર્થ તો એ જ ને કે તારે હજી એક માથું વધારે વડાવવું !’

‘જરૂર પડે તો અનેક ખજી વડાવવડાવું !’ સંપૂર્ણ ટાકાચ સાથે કેસરે પૂર્તિ કરી : ‘સ’ના માથા કરતાં બીજલ કોઈનું માથું કંઈ વધારે મહત્ત્વવંતું નથી. બીજલ !’

‘તેં સોરઠરાણીને કદી જોઈ છે ?’ વાત જલ્લવા માગતો હોય એવા બાવથી બીજલે પૂછ્યું.

પણ સોરઠરાણીનાં નામોચ્ચાર સાથે તેની મુખમુદ્રા પર જે દેરદાર ચર્ચ થયો તે કેસરની ચક્રાર આંખોથી અજતો ન રહી શક્યો.

‘મમણ !’ વેંતક પાછળ હડીને ફેસર બોલી.

‘શું મમણ તું ?’

‘એ જ કે સોરઠરાણીના રૂપની જમતમાં જે તારીફ થઈ ગઈ છે તે માચી જ હશે, અને...અને...’

કેમરની સુંદર દેહવેળ પર થઈને કોધનું એક વાવાઝોડું પમાર થઈ ગયું હતું.

કેમર કંપતી હતી.

‘અને શું ?’ બીજાએ આજીજી કરી.

‘અને.. અને તું એના પ્રેમમાં પડી ગયો છે ?’

બીજાએ કપાળ ફટક્યું.

‘આજ તને થયું છે શું ?’

‘મેં ક્યું તે વાત બોલી છે ?’

‘સોરઠરાણી તારા કરતા વધારે સુંદર નથી, કેમર !’

માગ અવાલનો જવાબ આપ, બીજાસ ! મેં ક્યું તે બોલ્યું છે !’

‘તું મ્માને પ્રેમ કહે છે, કેસર ?’

‘તને સોરઠરાણીની દયા આવી ?’

‘રા’એ માથું વાઢી આપ્યું તે વખતે તું ત્યાં હાજર હોત, તો તને પણ આવન, કેસર !’

‘ત્યારે તો તું મને હજી પણ નથી ઝાળખતો, બીજાસ !’

‘પણ તારી હાજરીમા કોઈ માર માથું વાઢી લે...’

‘તો તે માથું લઈને પાછો તો ન જ આવ !’

‘અહીં પણ એવું જ થઈ ચકત, પણ સોરઠરાણી વચને બધાં મન હતી ! ખતિયા વચને !’

‘ જેમ તું મારા વચને બધાયેનો દતો નેમ / ને ।

બરાબર તેમ જ । ’

તો પડી એ ન બૂવ બીજલ, & તું હજુ પણ વચને બધા
યેનો જ છે ! તું, હું મ્હુ તેમ ક્યાં કરૂં મૂ ॥ મૂઝો, અતે એમા
જ તારે કહ્યાણુ ■ તારે અને માઁ બનેનું । ’

પણ મારે ગળ નથી થતું કેમ ? ’ બીજલે કમર પછી મારા
સાબળી શકે એવા ધીમા અવાજે એના મનમા મ્હુ

પણ મારે ગણી થતું છે તો ! ’ એટલા જ ધીમા, પણ ખૂબ
હઠ અવાજે કેસરે વળતો જવાબ આપ્યો

ગો જવાબ આપવો આ મહત્વામક્ષી સ્ત્રીને !

બીજલ મનમા ને મનમા કેક ઘોડા ઘડી ન્હો એની મૂઝવણનો
પાર નહોતો મરે જે રસ્તો લીધો હતો તે રસ્તે માનવહત્યાઓ અને
રક્તપાત બિવાહ ગીણું મ્હુ જ તેને દેખાતું નહોતું

સોગરાણ્હીની ચીસ પાડતી યસલ હજુ તેના મનની આખાની
સામેથી ખસતી ન હતી

પ્રભુ ! પ્રભુ આવડો મોટો પાપનો ભાર મારા ઊપર લાગે
હવનની આ એક તેનાથી શો રીત પુરી કરામે !

અને આ સ્ત્રી તો હજુ એ ભાગના વતનમા વધારા જ કરતી
ભય છે ।

બહાર એમએક કોનાહલ વરી પડ્યો એકા માથે અને રોડ
એના દાખડાએના અવાજે અબળાવા માડ્યા

મહારાજ અમીરાય આવી પહોંચ્યા લાગે છે ’ કમર બીજલને
સાબળો કરવાના હિસાબથી કહ્યું ‘તેમની પાસે ’ વામનો બાકાતો
ભાગ કેસરે અભિનય દારા જ પૂરો કર્યો

પણ હવે કરવું છે શું ?

‘આજની રાત મદારાજ અહીં આરામ કરશે, બીજલ !’

‘પછી ?’

‘પણ મદારાજનું લસ્કરે તો...’

‘આગળ જ વધશે, એમ ને.’

કેસરે ડાકું નમાવીને કા પાડી.

‘ત્યારે એ દિસાએ તો કાસે સવારે પહેલાં...જૂલાગદને આગળે જંગ ખેંચાઈ જશે !’

‘જંગ ?’ બીજલની આશાઓની મસ્કરી હાથની હોય એવા અવાજે કેન્દરે, કન્યુઃ ‘જંગ તો હવે જૂલાગદને આગળે ખેંચાઈ ગયો. ધણી વગરના દુરાએ કદી જંગ ખેંચ્યા છે ! એટલા વગરના મોંડાઓએ કદી લપાઈઓ લડી છે, બીજલ ! મની માથે જ જૂલાગદ પડ્યું છે- બીજલ; હવે તો બનીરાયનું લસ્કર ત્યાં પહોંચીને ખાલી ગાદીને કબજે લે, એટલી જ વાર !’

‘પછી ?’

‘પછી એ ખાલી ગાદી પર એમણે, જે જીવતા હશે એ ?’

‘અને અનીરાય ?’

‘એ તો અદીથી નાખતા પામશે ત્યારે ને !’

‘મદારાજ આવી પૂજા છે દેવી !’ એક મનિકે આવીને ખબર આપ્યા: ‘અને આપને વાદ કર્યા છે.’

‘તું જ દું આવું છું !’

મનિકે મર્યો.

‘હવે વિચાર કરવાનો પણ નથી બીજલ ! આવતી કાલે

મવારે જુનાગઢનો નવો રા' આ મકાનમાંથી નીકળશે!-અને એના ચતુઓ બધા મમાલુની ગખમાં પોતી જશે એ વાત નથી ' ' .

‘પણ... !’

‘પણ ને જણ કશું જ નહિ ? મેં બધી જ પેન્નીઓ કરી રાખી છે.’

પોતાની પાછળ અધિકારને વધુ કાળો અનાવીને ચૂકતી જન ધીજળીની અઘથી કેમરે અદસ્ય ચર્ચ મળે.

(૧૧)

રાતના ત્રીજા પહોરે બીજલ ત્યારે અજાણેને એકાએક જાગી જાયો ત્યારે તેનું આખું શરીર પરમેવે ઉજાગેલ હતું, અને હજ્ય હજળી હજળીને જાગે, તેની છાતી પર પછમ્મસ ચું હતું.

બીજલ એક બચકરે સ્વપ્નમાંથી જાગી જાયો હતો. સ્મરણમાત્રથી હજ્યને ઠંડુમાર કરી દે, એવા એક ધોર સ્વપ્નમાંથી ને એકાએક જાગી જાયો હતો. સ્વપ્નના અંતિમ ભાગે જ જાગે તેને જાગ્યાયો હતો.

તેણે પોતાના પડખામાં પડેલી કેમર મામે જોયું. ના, એના મ્હો પર જાગતિયું એક પણ ચિહ્ન ન હતું. સિદ્ધિની શ્રદ્ધાએ તેની જાગને વધુ માદ અને તેના માદક અહેસાને જિલ્લો વધુ મોદક બનાવ્યો હતો. તેના રૂપાળા હોઠ પર જાગતને મદાન કર્યાનું સ્મિત હતું.

એ સ્મિતને ચૂમી લેવાનું બીજલને મન થયું.

કેસરના હોઠ બણી એ સહેજ નમ્યો...અને નમ્યો તેવો જ તે પાછો અદસ્ય ચર્ચ મળ્યો.

આ સ્ત્રી સ્વપ્નમાં કેટલી બચકરે લાગતી હતી ! કેમરને તેણે એટલી બચકરે, એટલી કડખી, કદી પકડી કડખી નહોતી. ના, સ્વપ્નમાં પણ નહિ...

અને છતાં અજાણી જ પૂરા ચમેલા આ સ્વપ્નમાં...!

સ્વપ્નમાં તે અને કેસર એક આંખલીના ઝાડ નીચે ગમતાં હતા— એ જ આંખલીનું ઝાડ, જ્યાં પેલો બચપણુવાળો બનાવ બન્યો હતો— ત્યાં અગ્નિશુતા એને હાથે કોઈ પક્ષીનાં બે ઇંડાનો છૂંદો થઈ જતાં કેસરે તેને ‘પાપીઆ !’ કહ્યો હતો અને હૈયાકાંટ આક્રંદના સૂરોથી આસપાસની આખી સહિતે કમ્પાવી મૂકી હતી.

એજ આંખલીના ઝાડ નીચે પોતે અને કેસર રમી સ્થાં છે ! પોતે જાંતર વગાડે છે, અને કેસર નાચે છે. નાચતાં નાચતાં કેસરને આંખલીના કાતરા ખાવાનું મન થાય છે.

કેસરના ચહેરા પરથી એના મનના ખાવો કળી જવાની બીજ- ને આવડત હતી. હોશિયાર વિદ્યાર્થી યુરએ લખી આપેલી પાટીને જ કંઠકાંટ વાંચી જાય તેમ બીજલ કેસરના ચહેરાને વાંચી જતો.

‘કાતરા ખાવા છે ને ?’ જાંતરને થંભાવીને નાચતી કેસરને બીજલે પૂછ્યું.

નાચતાં નાચતાં જ કેસરે હા પાડી. ત્યજના કોઈ અભિનય દ્વારા જ પાટી.

બીજલે જાંતરને હેઠું મૂકી ઝાડ પર ચઢવાની તૈયારી કરી.

‘કલાકારો બધા જ આવા જ હશે, બીજલ !’ ત્યજને આટોપી મારના થડ અને બીજલની વચ્ચે આવી બિંબેલી કેસરે બીજલને પૂછ્યું.

‘કેવા ?’

‘ખાધા !’

‘મેં શું ખાધાઈ કરી !’

‘જે કામ અહીં બિના બિના થઈ શકે છે એ કામ કરવા માટે વાદરાની પેઠે ઝાડ પર ચઢવું એવું નામ ખાધાઈ નહીં, તો બીજુ શું ?’

‘આ જનતર ઉપાડ, પાગલ!’ ક્યારે દુકમ ર્યો. દુકમ ? ના દુકમ તો એ નહોતો, ફક્ત આછછ હતી ! પણ મેનની આછછ પણ દુકમ જેવી જ ગણાય ને ! સ્વપ્નની એ આછછ તો દુકમ જેવી જ લાગી હતી.

‘હવે ?’ જનતર ફરી લાથમાં લાગે બીજલે માર્ગદર્શન માગ્યું

‘હવે શું ? હવે વગાડ જનતર ! જેના સૂત્રમાં સાવચૂકને પણ સમજી બનાવી દેવાની શક્તિ છે એના સૂર શું આ આંખની પામેથી કાતરો નહિ પડાવી શકે !’

બીજલ દરથો

તેણે જનતર વગાડ્યું શરૂ કર્યું...

આબલી સ્તબ્ધ બનીને, મુગ્ધ બનીને માંબળી રહી.

ધીમે ધીમે એનું થક ડોલવા લાગ્યું. એ ડોલન પડી એની ઝૂંઝૂંક શાખા-પ્રશાખામાં પહોંચ્યું.

થોડીવારમાં આબલી નીચેની ધત્તી લીલાછમ કાતરાઓમાં છવાઈ ગઈ.

‘બસ ?’ જનતરને પળખર ચંભાવીને બીજલે પૂછ્યું.

‘વગાડ્યે ગયું, વગાડ્યે ગયું, બીજલ ! મને ખૂબ મજા આવે છે !’

‘પણ...હવે તો ઝાડ પર કાતરા જ બાકી નથી રહ્યા !’

‘કાતરા નથી રહ્યા તો પાંડડા પડશે...પડવા જ જોઈએ ! મારે આજે તારા જનતરનો પ્રભાવ જાણવો છે, બીજલ !’

‘પણ...’

‘પણપણ કંઈ જ નહિ ! ચલાવ જનતર !’

અને બીજલે ફરી જનતર શરૂ કર્યું. થોડીવારમાં કાતરાઓ વધારે આબલીના પાંડડાનું ચક્ર ચડી ગયું ..

‘ચલાવ ! ચલાવ !’ ઝાડને નપાકડિયું બની ગયેલું જોઈને જરી

યએના અને ચબવા માગતા બીજલને ઝેર વચનના આમુકથી ફટકાવ્યો
બીચારો બીજલ !

એ શું કરે ?

કમળા રૂપનો એ મારન હતો

બાચારીએ એણે જન્તાન કરી માબદુ મ્યુ

ઝાડની ડાળીઓ તૂટવા લાગી ! એક પછી એક ! જન્તર વગાડતા
બીજલની ચારકો તૂટેની ઝાળીઓનો એક જબરદસ્ત ગજ ખડખર્ડ
ગયો.

કમર તો આઘી ને આઘી જતી હતી

હવે ? આપનીના ઝાડને ઠેકણે એક હાથનું કુંકું જ ફક્ત
પાકી ન્યુ ત્યારે બીજને ઝેરને કરી પૂર્યું

ચના વ ! કમળા મો પગ હવે મખ્તાર્ધ પથગતી જતી હતી.
એની ખાઓમા ફૂટતા સીસાતી જતી હતી

‘ પણ હવે શું જોઈએ છે તારે ?’

હવે માર હોળી નીલાળી છે ! તારી ચાર કંડર જ ગજ
ખડખર્ડ ગયો છે એમા અગ્નિ પ્રગાવ !’

બીજલના કપાળે હવે ૫ સેવો છૂટયો હતો તેની કાણીએ અને
તેના ખના હવે કુખતા લગા

પમુ કમળા મોન ! એની અવગણના થાય

માનવે કરી જન્તાને અણખૂણા યુ

ગજમા અગ્નિ પ્રગયો

લેન-લેનામા બીજલની આપપાપ ઝાયોનો એક એકચમર િ ૧
માર્ડ ગયો

હવે ? -મકલ્લ માર્ય હાથવડે જન્તાને શિયુ ાંડી બીજલ પૂર્યું.

‘હવે.. જમ એક જ વાત બાકી છે !’

‘બોલ !’

‘તારા આ જન્તરને આ દોળામાં નાખી દે !’

‘કેસર !’ બીજલથી એક ચડ પકાઈ ગઈ ‘એના મૃત્યુ તે મારા પ્રાણ જ નથી લઈ લેતી !’

‘એ તો સેવાની જ છું.’ કેસરે ત્રાસ નાખી ‘પણ તે જન્તરની ગળ જોયા પછી ! ફેક જન્તર, આ જાડકાઓમાં ફેક !’

બીજલ જન્તરને છાતી સાથે જકડીને ઊભો મ્હો ચૂપચાપ, સૂનમૂન.

‘ફે.. ફે !’

‘ફેક ! નહિતર..’

નીચું મો કરીને ઊભા રહેલા બીજલના કાનમાં એ વિકરાળ ચીસ આવી

તેણે ઊંચે જોયું તો કેસરનો ચહેરો મ્હોરો બદલાઈ ગયો હતો.

પણ પહેલાની પૃથ્વીની અજોડ સુંદરીને રથાને એક કાણુ, નકટી હોઠકટી, મહસરત, બુકી, ડામ્બુ.. તેને બાંધી જવા માટે અમિતી આજો સોસરી તેના તરફ ધસમસતી હતી...

અને બીજલ અજકીને જાગી ગયો હતો

સૂતેલી કેસરના હોઠ પર રંગી રહેલા સ્મિતમા, બીજલને આજે પ્રાણ જાણે સાથી, પોતાની છાતીમાં બેઠાવાને તૈયાર એવું એ ધારદાર ખજર દેખાયું.

એ ખજરને સાત કરવાની શક્તિ તેના જન્તરમાં ન હતી...

જ્યાર જન્તરના અંતરને ચીરી નાખવાની શક્તિ એ ખજરમાં, એ સ્મિતમાં જરૂર હતી-એની તેને ખાતરી ચર્ચ હતી

અને ચૂતેલી સી જાગી ન જાય, એવી કાળજી ગખી તે તેના પ્રજામાંથી લીધી ગયો. જીંત પર ટાંગેલ જાંતરને તેણે હળવેકથી પોતાના હાથમાં લીધું અને ખંભે બેસ્યું.

અને પછી ધીમે રહીને તે ઝોરકાનીઅને મકાનની બહારનીકળી ગયો. ગામની જાહેર આવીને તેણે પાછો જૂનાગઢનો રસ્તો લીધો.

(૧૨)

કેસર બ્યારે લીધાયાથી જાગી ત્યારે મૌથી પહેલું સમજ્યું તેને બીજાની ગઈ ગાતની અને ગઈકાલના દિવસની વાતોનું ચક્રું.

અને એ સમયે કંઈની કમાન જેવા તેના અંધ પર સંતોષનું એક સિમત આપ્યું.

કેટલો સ્નેહાળ હતો તેનો પતિપ્રિયતમ ! સ્નેહાળ અને કલ્યાણરો ! પોતાને ખાતર, પ્રાણ પશુ અર્પી દે, પોત કહેતો !

પશુ પ્રાણ અર્પવામાં એ બીચારે હવે જાકી જ રહી ગખી છે ! પ્રાણ કરતાં પશુ વધુ વહાલી એવી પોતાની જાને તો તેણે સમર્પી જ દીધી છે... પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને ચત્તે !

અને છતાં એણે અંતઃકરણ કેટલું મુગ્ધગળ છે ! કાઈનેાં એ ખાતર ધાય એ તો એનાથી અમાલું જ નથી ! અને છતાં મારે ખાતર, ગ' જેવા રા'ણું માણું... રા'ને પોતાને જ હાથે વડાવીને દઈ આવ્યો !

પોતાના જાંતરથી જમતને ડાહ્યાવાગએ સોના અતકંગ્ગે શું આવાં જ હશે ! પ્રેમાળ અને પરવશ ! રાતે તો એની બાકુબદ્ધ એટલી બધી વધી ગઈ હતી કે જાણે હાંધી જ નહિ શકે !

અને અત્યારે જાણે કેઈ દિ' જાગવાનો જ નથી. એવી રીતે પડ્યો છે.

કેમના દેનમાં એકાએક બરતી આવી. પડખું ફેરવીને પ્રાંતમને બાંયમાં લેવા માટે એણે પોતાનો હાથ ફેલાવ્યો...અંધારમાં !

અને તરત જ તે બેઠી થઈ !

તેની પથારીનો અડધો ભાગ સાવ ખાલી હતો !

ક્યાં ગયો હશે, બીજલ, અત્યારે !

તે બેઠી થઈ.

ધીમે રહીને તેણે દીવો પ્રગટાવ્યો.

મકાન આખું શાંતિયા નિંદ્રામાં સૂતું હતું. તેણે બારીમાંથી બહાર નજર ફરી તો ચોટીઘરો સુદ્ધાં નીરાંતની નિંદ્રામાં ઘેરી ગ્લાંઠનાં !

‘આ વેળાને ગરવાની છાતી પર રાજ કરવું છે !’ તેને થયું
‘આ તે રાજ કેવાના આચાર છે કે આંઠમાં છે તે પણ ગુમાવી બેઠવાના !’

તે બહાર નીકળી.

રાત હવે થોડી જ બાકી હતી. બીજલની તલાશને જાતી કરી ક્ષણભર તેને, મહિનાઓથી નિર્ધારી રાખેલું પેલું કામ પતાવવાનું મન થઈ આવ્યું.

અનીગપ કપરને માણે જ સૂતો હતો. અંબરક્ષેત્ર, આસપાસનો તાલ જોતાં, પોતાના અંગેની રક્ષા કરી શકે એવી સ્થિતિમાં પણ નહિ હોય ! અને એ સિવાય બીજી આચાર પણ શી ચમ્પી રાકાય-એ રેડિયાળો પામેથી ? મધરાત સુધી તો સૌ નાચમાન તાનપાનમાં મસ્ત-મૂલ હતા ! બંધ જ ! અનીરાય સુદ્ધાં ! જાણે કેમ જૂનામદની માદી કાચમા જ ન આવી મઠ હોય !...

‘પણ આ બીજલ ગયો ક્યાં ?’

તે પાછી અંદર આવી. આગેા એરડા ફરી તપાસી જોયો.

ખીજલનું જન્તર પણ ઓગડામાં નહોતું કદા જન્તર જ નહિ !...

એની મોજડી નહા ઓગડામાંથી અદ્યય યદ દતી

કેમને કાળ પાડી.

તે પતિના સ્વભાવને પૂરેપૂરા ઓળખતી હતી

‘તું છે, ઓટ્ટે જ મારે માર આ જમત શવવા જેવું બન્યું
કે, કમર !’ નાનપણમાં તે અને પાં કહેતો ‘તું અને આ જન્તર !’

‘આ જન્તર ખરું, બાકી કુ નહિ !’ ખરું મસ્કીમાં કહેતી.
‘મારું નામ તો તું અમથું ગમેરે છે. મને રૂક મનાવવા’

‘તારે માનનું હોય તો માન અને ન માનનું હોય તો ન માન !’
મફ જ નિમાણું રહેા કરીને ખીજલ આખરી ફેસસા અભળાવતો.
‘પણ દમીકત આ છે. તાન વગર જન્તર ન શરે.. અને જન્તર
વગર કું ન હયુ ’

‘પણ જન્તરને કું બાગી નાખુ તો !’

‘તો ખીજુ જન્તર લાવુ એનો વાધા નહિ !’

‘અને કુ મરી જાઉં તો બીજી આવે. ખીજલ ! એનો પણ
કે વાધા નહિ.’

‘કેસર દુનિયામાં એ જ છે !’ ખૂન મંજીર જતી જઈને ખીજલ
બોલી લીધો. ‘તને ફેંક યદ જાય તો કું શવી જ ન શકું !’

અને આજે મને ખરેખર ફેંક યઈજ ગયું છે ને ?

કેસર કંપી લીધી !

ખીજલ જન્તરને લઈને આત્મનાત મ્વા તો નહિ ઊપડી ગયેા
રોય !

તે યાડીક ક્ષણે સુના જોડા વિચાન્ના ફળી મધ

તેજે નિશ્ચય મ્ગી લીધો

તે ઝડપભેર બહાર આવી.

કોપના ચોટ્ટીદાની કમરમાંથી તેણે તલવારને ખાન બહાર ખેંચી કાઢી !

ચોટ્ટીદાર મથળો ઝેડો થયો.

‘આવી જ રીતે રાજમેવા દરૌ છે ને !’ તલવારની છુટ્ટી બા-
જુથી ચોટ્ટીદારને મોઢાવીને તેણે બરાડો પાડ્યો.

અવાજ ઝોળખાતાં ચોટ્ટીદાર અદબભેર ઢીબો ચર્ચી ગયો.

‘માફ કરજો બામાહેબ, પશુ...’

‘હવે હોઆ વાળવા રહેવા દે !...અને ઉપર જઈને મદારાજને
ખબર દે કે...’

‘પશુ મદારાજ સૂતા છે !’

‘માટે જ તો તેમને ખબર પડેંચાડવાની જરૂર છે ને !’ કેમરે
તલવાર ઉગામીને ગડ પાટી.

અને ‘જેવી આગ્રા !’ કહેતો ચોટ્ટીદાર અપાટાભેર સીડીનાં પગ-
થિયા ચઢી ગયો.

કેમ નામી તલવાર માથે નીચે આમથી તેમ ફરવા લાગી.

આ બોલાશે અને મંચળે મકાનને ધામે ધીમે જગાડવા માંડ્યું
હતું.

જામતા જતા મૈનિકો બીજાઓને જગાડ્યા જતા હતા અને
અધધડી પહેલા જ દારૂગિયાઓના અડ્ડા જેવું લામણું હતું તે હવે
કોઈ મેનાપતિની છાવણી સમું લાગવા માંડ્યું હતું.

‘મદારાજ આપને બોલાવે છે !’ ચોટ્ટીદાર નીચે આવી વંદન
કરીને ફર્યું.

કેસરે ઉપર ચઢી ગઈ.

‘ કેમ આત્મારે મને જમાડવો પડ્યો ? ’

‘ મારે ચાર મિનિટો જોઈએ છે મહારાજ ! હું આત્મારે ને આત્મારે જૂનામઠ બણી રવાના થવા માગું છું. ’

‘ પણ એટલી ઉતાવળ શી છે ? આપણું સરકર તો... ’

‘ હમણે આધવગ્યે જ નહીં જાગે, હું નહિ જાઉં તો ! ’

‘ પણ છે શું ? ’

‘ એમનું મન બમી ગયું છે. ’

‘ એમનું એટલે માનું ’ હાથજાર કેમરની રખ ન સમજતાં અનીગમે પૂછ્યું.

‘ જેમના કપર આપણી આ આખી જેપનો હારોમહાર છે તેમનું. ’

‘ સમજ્યો ! જોણે નષ્ટને તાણુ પણ દીડલ નહિ એણે મોનાના ફંગો જોયા ! ’ અનીગમે દસ્યો.

‘ મહારાજ ! ’ પોતાના હાથમાં અતી નાગી તલવારને ઉઘાડીને ક્યેકે માંડ પાડી.

અનીરાવનો કાપર આત્મા થયેરી જાતો તે એક કમલાં પાછળ લૂકી ગયો.

‘ હું ક્યા આ ગાડિયાઓને પનારે પડ્યો ! ’ તેને મનમાં થયું !

‘ મેં એક રહેજ પાત કરી તેમા આટલા જથ્થા ઉરકેગઈ સા માટે જાઓ છે ? ’ જીવિને માંડ કાળૂઆ રાખીને તેણે પૂછ્યું

જૂનામઠની બાદી કરતાં પણ વેને હું વધારે મૂલ્યવાંતી વસ્તુ માનું છું, મહારાજ, તેની છાંદગીનો આ મવાલ છે ! આપણી રાજ-રમતથી એમનો બહત આત્મા છળી લઈયો છે. આજ ગતે મને લંધતી મૂડી જાગ્યોને વપારીને એ આલ્યા ગયા છે. સોરઠાણીનાં,

મનનો એમના પર ખુબ પ્રભાવ પડ્યો છે ! જૂનાગઢમાં જઈને એ ન કંવાનું કરી એમને એવો મને કર છે . મારે અત્યારે ને અત્યારે જૂનાગઢ તરફ નીકળી જવું જોઈએ, મહારાજ !'

'જેવી નમારી મંદુ, આ કૈનિકાને તમારી માથે મોક્ષવાની વ્યવસ્થા હું આ પગે જ કરું છું. બોલો, બાબુ કૈ ?' જગમમ્ ખાતા ખાતા આનીગમે વિવેકની ખાતર પૂછ્યું.

'બાબુ એટલું કે મારા તરફથી જ્યાં સુધી કોઈ નહોતો ન આવે ત્યાં સુધી આપે અહીં જ રહેવું !'

'પણ ..'

'પણ ને પણ કશું જ નહિ ! નમે સોંપની ધરાને જાણતા નથી ! મારા મહેલા વગર આગળ વધવામાં હવનું જોખમ છે એટલું શાક મખજો.'

—નને નેટલી ઝડપથી કેમ પગથિયા ચઢી આવી હતી તેથી અમણી ઝડપથી તે પગથિયાં ઊતરી ગઈ.

અને થોડી જ વારમાં મકાનના મોટા ફાટકમાંથી નીકળીને પાચ મોટેસ્વારો જૂત મઠની દિશામાં અદસ્ય થયા.

(૧૩)

ખીજલને ધરમાંથી મેલોનાત અદસ્ય થયેથે જોઈને કેમરે જૂનાગઢ બહુ રવાના થવાનો નિશ્ચય કર્યો, ત્યારે ત્યાં જઈને પોતે શું કરવાની છે એ અંગે તેના મનમાં કાંઈ પણ પ્રમારની સ્પષ્ટતા નહોતી. હકીકત તો એ છે કે ખુદ જૂનાગઢ બહુ જવાનો નિશ્ચય પણ પોતે શા મારે કરી રહી છે તે પણ તે જાણતી નહોતી ! નીકળતી વખતે, કાંઈ સ્વજને વહાવથી તેના વાત્સ પડે હાથ દેવી, પૂછ્યું હોત કે ' દિશાઓ તો અનેક છે, બહેન, તેમાંથી ખીજલને શોધવા

માટે જૂતામડની દિશાને જ તેં શા માટે પસંદ કરી છે ?' તો તેને જવાબ એ સંતોષકારક બાબે જ આપી ચકી હોત એ કા તો ખૂબી રહેત, અથવા તો 'મારુ બીજલને હું જાણું કે તમે ?' એવો કોઈ ભેદી જવાબ આપીને ઘોડાને મારી મૂકત !

પણ નીકળતી વખતે એવો કોઈ સ્વજન હાજર નહોતો, એનો અર્થ એ નથી, કે આવો પ્રશ્ન તેને કોઈએ પૂછ્યો જ નહોતો !.. તેણે પેગડામા પગ મૂક્યો, ત્યારથી જ તેણે મન તેને પૂછવા માડ્યું હતું 'શા માટે ? બીજ કોઈ દિશા નહિ, અને જૂતામડની દિશા જ તે પસંદ કરી, તે શા માટે ?'

ઘોડાનો વેગ વધ્યો તેની સાથે તેના મનમાં દોડાદોડ કરતા વિચારોનો વેગ પણ વધવા માડ્યો.

અત્યારે હવે મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ ગયું હતું અને જૂતામડની સરહદમા તો તે ક્યારનીયે આવી ગઈ હતી ! તેની આખો બીજલ ક્યાક હોય, તો તેને જોવા માટે-જાણે જોશે પણે હતી ! અને તેના કાન-આસપાસ થતા અનેક પ્રકારના અવાજોને માનવતા ઝાત, બીજલના જાંતરના અવાજને ઝીલી લેવા સમર્થ હતો !

• પણ શા માટે ?' તેના મને પ્રશ્નના આખૂર વડે તેને ફરી ફટકારી : 'બીજ કોઈ દિશામા નહિ, અને જૂતામડની દિશામા જ શા માટે ?'

• બીજલ મને મૂકીને જાય તો જૂતામડની દિશામા જ જાય '

• એન્હી બધી ખાતરી રાખવાનું કારણ ?'

• મોઢાનણી !' તેના હોઠ પર આવતા આવતા ન્હી ગયું !

પણ અત્યારે દેશમા જોગેલા આ સમયે તેને એ-એવો આચાર આપ્યો કે તેને આજે સરીરે ઝલ્લુઝલાટી મોલી ગઈ...અને ચારે પાને ઉછળતા ઘોડાની પીઠ પાંચી ઉઘળી પડતા તે માડ જતી

પોતે મોઘગળીને નેવા જાય છે કે બીજાને મોઘવા ? તેના અંતઃમાં ઊંડો ઊંડો મોઘગળીનાં મોઝાની અદેખાઈ તો નથી ? .

‘ મોઘગળી - ઈ તાગ ઝનાં વધારે મુંદર નથી, કેન ? ! ’ તેને બીજાના ગાંધ ગાંધના મુંદરો નાંખ્યાં.

‘ માગ ઝના વધારે મુંદર બલે ન હોય, ’ તેને થયું : ‘ પણ માગ નેટલી કપાળી તો ખરી જ ને ! અને ઉપગત, નિંદામનની મળીઆળી ! એટલે બીજા એના કપર .. ’

કનરે ઘોડાના પેઠેને પેંગડાથી ઘોડાવ્યું...અને ઘોડાએ, હજુ પામુ વેગ વધાર્યો.

‘ દેવી ! ’ આકાશના મેઘામાં ધૂમકેતુની પાછળ એનું પૂછું ‘ ધમકાતું આરે એવી રીતે કેમની પાછળ ધમકાતા આવતા સૈનિકાએ એઆમટી ધૂમ પાટી !...

‘ મું છે ’ ઘોડાને પગખર ધબાવીને કેમરે પૂછ્યું.

સૈનિકાએ પાસે આવીને માગેની ક્ષિતિજ બણી આંમળી ત્રી ધી

‘ હરકર વાગે છે ! ’ સૈનિકે બનાવેની દિશામાં નજરને પગખર રિથર કરીને કેમર બોલી : ‘ આખની બરાજર સામે આવતા આટલા બધા સૈનિકાને એ પડેલવહેતા ન જોઈ શકે એનું...તેને આશ્ચર્ય પણ થયું.

પણ સૈનિક પડ પોતે ગાફેલ છે એવી હાથ ન પડે તેટલા ખાતર, માથાને સફેદ પાછળ ડોલાવીને તે બોલી. ‘ ડર લાગતો હોય, તો હજુ રરતો ખુલ્લો જ છે ..પાછા ફરવાનો ! પણ આ તો ..આ તો ..આપણું જ લક્ષ્ય છે ! ’

‘ જુનામદ પડવાની વધામણી ખાવા જતા હશે. મહારાજ પાસે ! ’

‘ મોઘ તો કોઈ જુની જાનના લાગે છે ! ’...

અને કેમની ટકાર આવ સાચી હતી.

‘પાછળ કોઈ મદામચંદર સત્તુઓ પડ્યા હોય એવી રીતે અની-
રાવના ફળની એક દુકડી છેરણવેરણ સ્થામાં જૂનામઠને પીડા દેતી
દોડી આવતી હતી ! ઝો દોડ્યાની ફરીફારમાં બિનધાં હતા બાળે !

‘નંગ ખેલાઈ ગયો લાગે છે !’ એક મૈનિકે ટેસરતે કહ્યું.

‘ખેલાઈ ગયો હોય તો પણ, આ લોકો તો તેમાં સામિલ નહિ
જ હોય !’ ટેસરે ઢાંત કચકચાવીને કહ્યું : ‘જોતાં નથી, એકએક
માણસ સાળેતાળે લાગે છે ! ધ્રુષ્ણા કપડાં મુઠાં ખરડાયાં નથી !’

‘નાસી આવતી દુકડી એનાએક થંભી ગઈ, થાડીક પળો સુધી
આંદર આંદર કંછક મચતો ચાલતી હોય એવો દેખાવ યોગ્ય. મસ-
લતો, ચામેથી આવતા કેમર અને એના ચાંચે સંનિકાને આંગે જ હતી
જો પણ ૨૫૫૮ દેખાઈ આવતું હતું.

‘એ માથાએને જાછતે ખજર તો આપો કે આપણે દુશ્મન
નથી, એમના જ માણસો છીએ !’ એક સંનિકાને ઉદ્દેશીને કેમરે
કહ્યું : ‘આમાપાચમાં માણસો એક જી અને ચાર પંથોથી બીએ
છે ! નમાલાએ !’

‘કુકમ મળતા વેંત મંનિ તીગની પેટે ગ્રાહ્યો.’

‘દવે મું કમું તેનો, પેપું ન. ઠી આવતું લસકરે’ જમ્યુ વિચાર
નરી શકે તે પહેલાં તો એ તેમની પામે પહોંચી ગયો !

‘કોણ નારાયણ !’

‘દુકડીમાથી દુન્યા? અવાજો એકી માથે લુડ્યા !’

અને જોતજોતામાં આખી દુકડી નારાયણને ઘેરી વળી !

‘પેલી જાઈ કોણ છે ?’ કેમર અને ત્રણ મૈનિકા, દવે, બીએ
મે આગળ વધી આ દવા, તેના બધી આંખ વડે દર્શાવે કરીને,
કે પૂછ્યું.

‘એ તો... કેમર ! પેલા બીજાની પત્ની !’ નારાયણે જવાબ આપ્યો.

‘આટલી કપાળા છે!’ એક બીજા મનિકે ટકેર કરી: ‘સમજ્યા કે મદારાજ અનીરાય એના નચાવ્યા કેમ નામે છે!’

‘માંબળનારાઓ દસી પડ્યા-એક નાગવધુ મિવાય.

‘તમે કોઈ એ બાઈને ઝોળખતા નથી!’ બહુ જ ધીમે અવાજે એણે કહ્યું: ‘દુકીકત તો એ છે કે મદારાજ એનાથી ધરધર છે!’

‘પણ એ અહીં આવી છે શા માટે?’

‘બીજલ કાલ રાતે ધરમાંથી કોઈને કહ્યા કરાવ્યા વમર ચાલ્યે ગયો છે...એને જોતવા! પણ તમે આમ નામો છો શા માટે આપણા લશ્કરની બીજ દુકડીઓ ક્યાં છે? સેનાપતિ ક્યા છે?’

‘કોણ ક્યાં છે તેની અમને ક્યા જ ખબર નથી, નારાવધુ!’

‘શું છે, નારાવધુ!’ હવે આ ટોળાંની છેક પામે આવી મહેત્રી કેમરે પૂછ્યું. અને પછી નારાવધુને પૂછવામાં પોતે બલ કરી એવ. એવો આવ મોઢા પર પાથરીને આખી દુકડીને સંબોધીને તેણે ગર્જના કરી:

‘તમારો નાયક ક્યા છે?’

નાયક આગળ આવી વંદના કરીને બોલો: ‘હો.

કેમરના પ્રતાપી વ્યક્તિત્વની અસરથી દુકડી આખી જાણે સ્થિત-સમજમાં સ્થિતરી હોય એવી સ્થિત અને શાંત બની ગઈ.

‘પાછા કેમ ફર્યા છો, નાયક?’ કેમરે પૂછ્યું.

‘આગળ વધાય એમ નથી એટલે, દેવી!’

‘કાનણ?’

‘માણસ માણસની મામે લડી શકે છે, દેવી!’ કેમરે કોઈ બહુ જ કડવો ધૂંટડો નળતો હોય એવા અવાજે નાયક બોલ્યો.

‘એટલે?’

‘તમે નહિ, માનો, દેવી !’

‘તે હોય તે ઝટ કહી નાખો, નાયક !’

‘તો માંબળો ! મહારાજને મૂકીને અમે આગળ વધ્યા, ત્યારે તો દલી, એ તો આપ જાણો જ છે !’

કેસર ચૂપ ગઈ. નાયકે આગળ ચલાવ્યું.

‘મધરાત સુધી, વચ્ચે વચ્ચે પો’રો ખાતા, અમે આગળ વધતા જ રહ્યા.’

‘કારણ કે ત્યાં સુધી તમને રોકનાર કોઈ જ નહોતું !’ સમજામાં ખરાબ એટલે તિરસ્કાર ભરીને કેસરે દંઠાર કરી.

‘રોકનાર તો, દેવી, તે પછી પણ કોઈ જ નહોતું !’ નાયકે મિત્તાપૂર્વક આગળ ચલાવવા માંડ્યું.

‘ત્યારે થયું શું ? તમે આમ નાહા કેમ ?’

‘મધરાતે એક કૌતુક થયું, દેવી !’

‘કૌતુક !’

‘કૌતુક જ તો દેવી ! મેં મારી મગી આંખોએ ન જોયું હોત, કદી ન માનત !’

‘કાયરાતું કોઈ જ મનું નથી હોતું, નાયક ! એમની આંખો પણ ને ! પણ એટલે, તમારી આ મગી આંખોએ તમે કયું કૌતુક કું ? કોઈ જૂન, પ્રેત, મનાજી ! મગી આંખો ગિઆગેને ડાલતો તો પો દોડા ને ?’

‘જે હીકું, ને એથી પણ વધારે બપોરે હતું, દેવી !’

‘ઝટ કહી નાખો, કહેવું હોય તે !’

‘મધરાતે અમે જો કુંગાએ વચ્ચેની એક નાંકડી નેળમાથી સાચા સદા જાણ કરતા. આવામા પરોવાયેલું નાનું માથું એ અમારો દુઃખજન બનીને અમારી આગળ આગળ ફરતું રહ્યું એ તો ..’

‘ એ તો હું જાણું જ છું નાથક. દષ્ટીકનમાં, એ મારી જ યોગ્ય હતી. પણ પછી કોંઈક ચું ચું, તે કહે ને ? ’

‘ નેળની અધવચ્ચે આવનાં, દેવી, પટેલાં તો વટોળ બિપડો... ’

‘ દા-આ ! ’

‘ પછી એ વટોળને પગિયારે હો કે બીજા કોઈ કારણે હો, પણ બન્ને જાણુઓના હુંગમઓ કપડથી સ્નય કપર પથરોનો ભજે વચ્ચા વચ્ચા વા- ’

‘ અને તમે બાપ્પા ! ગંગ છે તમારૂં શૂગનનને ! ’

‘ અમે ગમે નેટવા કપર હોઈયું, દેવી, પણ આપ ધારો છે એટલી દહના પામો તે નથી જ. ’

‘ પણ ત્યાં ? ’

‘ વટોળ વચ્ચે બન્ને જાણુઓથી પથરોની ઝાડી ‘યછ ગહી હતી, તેવામા આ કોનું ચું ! ’

‘ નું ? ’ કેમની ધીજ્જનો દવે ખરેખર અંત આવ્યો હતો. ’

‘ પેનું બાલામાં પરાવાયેનું નાંનું માયું ખડખડ ખડખડ .. દમવા લાગ્યું અને બાવામાંથી કહળી, એકનું અનેક બની, અમારી છાતીમાં ઝિંકાવા માંડ્યું... ’

‘ પછી ? ’

‘ પછી નું જન્યું એની અમને કમીજ ખખર નથા, દેવી ! વટોળ; અને એકના અનેક બનેવ ગનાં માયાઓનું! વકરાળ અદ-દામ્ય. અને એ એ બધુંકર અવાજોની વચ્ચે બન્ને જાણુઓથી વરૂં મના પથરો વચ્ચેથી અમે માડ બાગી છૂટ્યા !... ’

‘ અને નાંના માયા તમારી પાછળ પાછા આવ્યાં ! ’

‘ આવ્યાં જ હશે. ખડખડાટ દાસ્ય કપડથી અનુમાન કરીએ તે

‘સાથે હકીકત એ છે કે મહોત્સવનું યજ્ઞ ત્યાં સુધી અમાનમાંથી કાઢીને પાછું વળાંને જોવાની દિશામાં જ નથી કરી !’

‘ગે છે !’ એક ઊંડા નિશ્વાસ નાખીને કેમરે નાચક અને એની હકીકતો મો ફેરવી લીધું.

(૧૪)

માણસો, મનુષ્યોત્તમ મનના માણસો પણ, પોતાના નિશ્ચયને ઘસી જલદીથી જલદી નાખ છે...અથવા એમ પણ કા ન હોય, કે જેઓ નિશ્ચય કુવ્યામાં ઝડપી છે, તેઓ એવા નિશ્ચયોને છોડવામાં પણ એટલા જ ઝડપી હોય છે !

જૂનાગઢની મહા અવાનો નિશ્ચય કેમરે આવી જ રીતે એમએક મોડી દીધા !

અનીરાયના લક્ષ્મીના માટે એને ઝડપી માન નહોતું, પણ ગાંધીજી પગલાં જૂનાગઢને તો તે મન કરી જ શકશે, એવી તેને ઊંડો ઊંડો આશા જરૂર હતી એ આશાને કારણે તો તેણે અનીરાયનું પાંદું ઝડપું હતું અને મોરગાદીના રૂપ પાઠળ મેળા અનેવા એ એવકુદને જૂનાગઢ ઉપર જિતરી આવવાની ઉત્તજના આપી હતી !

પણ અનીરાય કાચર હતો...તો એવું લક્ષ્મી એના કમાન મેવા વેત મટે એમ હતું—કાચર—પણામાં ! કાચ-પણામાં અને એવક-રીમાં બનેમાં !

આવા લોકોની મહત્ત્વ જૂનાગઢની માહી તો શું, પણ એ ફરી વગમ પણ ફરી રીતે મેળવાવાની હતી !

નાહકને બીજાને તેણે ફેળવ્યો !

પણ બીજાને મો. ૧૫૧

આ લોકોને પૂછુ તો સાવ નમ્ર જ છે ! રાંના માયાંથી કરીને

મુડીઓ વાળીને નાસનાગઓ, અને પાછળ નેવાની દિંમન મુદ્દાં ન કરનારાઓને, બીજલ રૂતામાં ક્યાંય મળ્યો હોય તો પણ ક્યાંથી દેખાય!

‘અમને જો હુકમ છે, દેવી !’ કોઇ વિચારમાં ઊતરી ગયેલી મન-રને થોડીક ક્ષણોના મૌન પછી નાથકે પૂછ્યું.

‘તમને ? હુકમ ? તમને હુકમ તો કાઈ પણ મંત્રોગોમાં ભૂતામઃ સુધી પહોંચીને રા’તું ચિંદામન ફળને ફરવાનો હતો !’ અંગાગ વગ-સતી આંખે કેમરે જવાબ આપ્યો ‘પણ જેઓ જીવનાથી જે કહે, અને મુવેલાથી જે કહે, એવાઓને હુકમો આપવાની છત્ત, જ કાને થાય ! તમે જાતે શું વિચાર્યું હતું ?’

‘મહારાજ સુધી પહોંચી એમના કાનમાં આ ખબર આપવાનું !’

‘ગંના માથાના !’

‘હ હા !’

‘હીક છે. તો તેમજ કરો, અને નાચવશ્ય, ’ પોતાના આ મંનિકો આમે જોઈને તેણે બોલ્યું. ‘તમે પણ અહીંથી પાછા ફરો ! મહારાજને કહેજો કે નીમળતી વખતે મેં એમને કહ્યું હતું તે યાદ રાખો !’

‘પણ આપ ... !’ નારાયણે પૂછ્યું. થોડા મહવામથી પણ નારાયણને કેમ પ્રત્યે આદર અને મમતા પ્રગટવાં હતાં.

‘હું આ રા’ના માથાંને જે સમજવા આગળ વધીશ.’

‘પણ ...’

‘તો હવે... જય સંજો !’

અને પોતાના થોડાને મારી મૂક્યો.

‘આપણાઓ કાચરો, નામરો !’ થોડાના વધના વેગ નાથે નાથ મિનતીને તેનું વસ્ત્રોથેનું અંતર પોદારી ગ્યુ હતું. ‘પણ મુખીજ-સને હમે . જાણો ક્યાં ?’

એને પણ કેવી કમતડી સૂઝી હતી ! બીજલ જોવા ક્યા-નીના હંચ-મિહામન પાસે જગતના ગ્રંથે પણ નાજવીનું સિદ્ધામન શી વિસાતમા હતું !

બીજલ ! બીજલ ! તેનું અંતઃકર્ણ આત્મ સ્વરે પોકાર કરી ગયું !

તેને એકાએક એક વિચાર આવ્યો.

પેલો વટોળા, અને ગ'ના માયાવાળો પેલો અમલકાર.. એ બધું બીજલના જન્તરના બદલું પરિણામ તો ન હોય ! બીજલ ધારે તો પોતાના જન્તરના પ્રભાવથી માનવી અને કુદરત બન્ને પાસે ગમે તે કરાવી શકે !

બીજલ જરૂર પેલી માકડી નેળની નજીકમા જ હોવો જોઈએ ! ઓઠામા ઓધું, કાલે મધગતે તો તે ત્યાં હોવો જ જોઈએ ! એટલે તે જૂનાગઢ બહુ જ જતો હોવો જોઈએ ! તેની પોતાની ગતિએ ! જન્તર દ્વારા ગ'ના શત્રુઓને પગસ્ત કરતો ! રેતો ! રૂપતો ! વટોળો ! મગાવતો !

પણ બીજલ હવે જૂનાગઢ જઈને શું કરે ?

'કેમ શું કરે ?.. ' હમઝા મને કેસને જવાબ આપ્યો

'જૂન ગઢમા સોઠરાણી છે ને ?'

'પણ એ તો પોતાના પ્રિયતમ-પતિનું માથું વાદનાગ્ની મામે જીવે પણ નહિ !'

'પણ.. બીજલમા તો રા'ની ગળામાંથી પણ ગ'ને સંજવન યો-વાની તાકાત છે.. એ કેમ જીવી જાય છે ?..'

'એટલે ?'

'એ રા'ને મજબૂત કરીને મોઝગણી કપર બહેમાનનો બોલો લાદ્યો !.. પણ એ અદેમાન ધીરે ધીરે માયામા પડ્યારો ! બીજલ પામે ન નથી, મારી ? જીવાની છે, રૂપ છે, મ્હા છે, કુલ્પની છે !'

દગ્ગરો વીંછીઓના ડંખ ખમતી ખમતી કેસર પોતાના ઘોડા
જૂતાગઢની દિશાની નેમ જાંધીને દેઠાવતી ગ્હી !

(૧૫)

♥ વનમાં ધમ્મી ચે વાર એવું બને છે કે જે એક વ્યક્તિને
કારણે અધોર યાદવાચયગીઓ એકાદ ગય છે, તે એક વ્યક્તિને તે
તેની ખબર સુધાં નથી હોતી ! પોતે એવી દાર્ઘ મહામૂલ્યવંતી 'વસ્તુ'
કે જેના કષ્ણ માટે મોટા મોટા પડ્યા હોય-ઝગડે અને દેઃ ખુના
મગ્ગ કરવા સુધી પહોંચી ગય, એ હકીકતનું તેમને જ્ઞાન જ નથી
હોતું ! હકીકતમાં એ નિર્દોષ, નિષ્કલંક, મગ્ગ, સદગ્ગ, નૈસર્ગિક
અ-જ્ઞાન-તા એજ તેમના આસ્પર્શનું એક સાદું એવું કારણ
બની ગય છે !

સિંદના મધ્યયુગીન ઇતિહાસમાં એક કૃષ્ણકુમારીની વાત આવે
છે. અદ્ભુત-સુંદર એવી આ રંગપૂત રૂપકિશોરીને જ્યારે ખબર પડે
છે કે, પોતાના દેહને કારણે પોતાની ધરતી પર, જુગ જુદા પડે!
વચ્ચે ઘાં મંઝામ જામવાનો છે અને એ મંઝામને પરિણામે
રાજ્યની સલામતી અને અનેક પ્રજાઓની સુખશાન્તિ જોખમમાં
ખુદાવાનાં છે, ત્યારે તે પોતાને હાથે એનો પ્યાયો પીને પોતાના
જીવનનો અંત આણે છે !

મોઢરાણીનો આત્મા પણ કેંક આવા તેજે ધમયો હતો. સંસાર-
જોમને, મામાનં રીતે, પરસ્પર-વિરોધી ગુણો સમજે છે, તે જાણ
તેનામાં હતા; અને માટેજ કદાચ, તેનું 'મોન્દર્' જામના અર્થ
મોન્દર્ગો કરતાં કેંક વિશેષ હતું ! તે જોટલી મૃદુ અને સૌમ્ય હતી,
તેટલી જ ક્રોધ અને ઉગ્ર થઈ શકતી હતી ! જન્તરનો જાદુગર, રા'ના
દુરમનોના ક્રહાઓ હાથે જનીને જૂનામઢમાં પેડો છે, એ વાતની
તેને રહેજસાજ મથે હોત, તો રા' તેને ઉપર બેલાવે, તે પહેલાં જ,

આખા દંપ્તારના દેખતાં, તે નીચે ડાતરી હોત, અને તેની છાતીમાં પોતાની કઠારીની અણી તેણે પરાવી દીધી હોત પણ !..

પણ રા' એક વાર વચન આપી બેઠો, પછી તે લાચાર હતી ! તે રા'ના હૃદય ઉપર ઓળવોળ હતી. રા'ના યશઃગરીર તેને રા'ના પોતાના કરતાં પણ અનેકમણું વહાલું હતું !

રા'ના આવા યશસ્વી મૃત્યુ પછી તેને માટે એક જ માર્ગ હતો; અને તે માર્ગ તે લઈ ગઈ હતી, મતી યવું એ તેને મન, ઇલ્લોક છોડીને પંક્ષોક સીધાવેલ પતિ-પ્રિયતમની સાથે દાયેદાય મિલાવીને સહવાસ કરવા સમાન હતું ! તેના હૃદયમાં સ્વભાવ પણ અરેગદી નહોતી ! પતિ-પ્રિયતમને એકાએક કોઈ અનિવાર્ય કામને અંગે પર-દેશ જવું પડ્યું હોય અને પાછળથી તે તેને મળવા માટે જઈ રહી હોય, એટલી ઉત્કંઠાથી, એટલા ઉલ્લાસથી, તે મતી બનવા જઈ ગઈ હતી. રાજપુરોહિત અને મંત્રી, મેનાપતિ અને સામાન્ય, સૌ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે આ બીયણ સંકલ્પમાંથી તેને હાથવાતે પ્રયત્ન કરી ગયા હતા.. એ તે જાણતી હતી. પણ એ નમ્ર શિષ્ટમંડળની વિનંતિઓ અને આજીજીઓને એ બની શકે તેટલા વિનયથી ઈન્કારી ગઈ હતી ! એક રીતે જોઈએ તો, એ સૌ આજીજીઓ અને વિનંતિઓ જ, સોરઠરાણીને વધુ ઉતાવળી બનાવી રહ્યા હતા અભિગદના અંકમાં છું બેસીશ ત્યાં સુધી આ આજીજીઓ અને વિનંતિઓ ચાલ્યાં જ કરશે એવી તેને ખાતરી હતી ! .

એટલી દલીલો, છુદ્ધિમાન માનવીઓના બેઝન, પોતાના સંકલ્પની નિશ્ચયતા ઉપજવી શકે, તેટલી બધીયે તે સાંભળી ચૂકી હતી ! કોઈ દલીલને તેણે મચક નહોતી આપી. કોઈની વાતને તેણે પોતાના નિશ્ચયને દીલો કરવાની તક નહોતી આપી.

• જ્યારે આપ નિમચ જ કરીને જોઈ હો. રાણીમા ત્યારે આપની

આગાને અમે માથે ચઢવીએ છીએ...' તદ્દ પુરોદિતે આખરે, મૌની બની, ગળગળે અવાજે, તેને ક્યું હતું, 'પણ...'

'હવે 'પણ' છે ?' મોરારણી અધીરાઈની ટાચ ઉપરથી વકળી ઝીઝી હતી.

'અમારી વાત તો સાંભળો, રણીમા ! આટલું 'પણ' તો અમારે રહેશે જ ..અને આટલું પણ અમારું અને આ મોઝની ધરાતું આપે ગળતું પણ જોઈએ !' પચુના ઉપર ભાર મૂકીને ડોમાએ જવાબ આપ્યો.

'એવો !'

'ત્યારે વાત એમ છે ગણીમા કે જાનતરીઆને આપે જૂનાગઢના ગાંધી પૂર્ણ જ અભયવચન આપ્યું હતું !'

'તેણે શું છે ?'

'જાનતરીઓ રા'ના કાંઈ દુસ્મનોના હાથમા રમી રહ્યો છે મા !'

'એક ને એક વાત ફરી ફરીને કહેવાનો શો અર્થ, વડીવ ?'

'એટલો જ કે રા'નું માથું અમે કાંઈ દુસ્મનોના હાથમા જવા નહિ જ દઈએ ! જાનતરીઓ જૂનાગઢની સ્ત્રીમ જોળંગી તરીકે કે તરેત જ..'

'દીવેલું દાન તમે આચકી લેશો, એટલું જ ને ?'

'સ્ત્રીમ જોળંગનાનાં સાથે, દાન, દાન મટી જાય છે મા; અને જાનતરીઓ પાચક મટીને દુસ્મન બને છે ! રા'એ સ્વદસ્ત માથું જિતારીને આપ્યું એ એની વગાઈ, મા ! આપે એ માથું જિતારવા માથું એ આખી પણ વગાઈ, મા ! પચુ હવે અમારી પણ કે... ફરજ છે ને ?'

મના માયાને અપમાનિત ન થવા દેવાની !

• એટલે ?

• જાન્યારી મદગો યાદ આવી છે મા, કે આપણી મદદથી થોડું દુઃખ આપણા કપ નાનુવાની તૈયારી કરીને કાઢ લઈને જીવુ છે !

• એ મા ! • સોઠગણીએ એ કંઠે ઘૂંટો મળ્યો

• એવાએતુ માથે કંવા માટે આપણી પાસે પૂરપૂરી તૈયારી છે, મા, પણ તારું માથું એવા દુશ્મનોના હાથમાં મેલવું એ કેંઈ માનની શક્તિ ન હોઈ તમે !

સોઠગણીની સુન્દર દેહને હવે કપી નહીં હતી કોષના આવેશથી.

• અમારી વિનંતિ એટલી છે, મા, કે માથું જનતરીઆના હાથ માંથી એ દુશ્મનોના હાથમાં જાય, તે પહેલા જ એને બહીં પાછું લાવવા માટે મોઝવેલા મૈનિકો પાછા ફરે ત્યાં સુધી !

• હું માયાની વાટ નેઈશ વડીલ... માયાની અને માયાના દુશ્મનોના માયાની જાંનેની તમે કામે લાગી જાઓ ! દુશ્મનો લાગે છે, તેથી વધુ બયાનક મામીત થાય, તે મારી યોડી તૈયાર મળ્યો ! હું જાતે જ મૈત્રવી મજાગી લઉંશ !

• મોજની ગણી પામથી અમે આજ અપેક્ષા નખતા હતા, મા ! ડોમાની નેઈ પાપજો આ શબ્દો બોલતા બોલતા આસુઓથી પવળી ગઈ !

એ અશ્રુઓને વૃજ્યાની પશુ પ્રશિષ્ઠ મ્યાં વગર નાનુરોદિત બહાર આજે

નાનુની માથે થયેલી વાતચીતનો માર તેજે ત્યાં આગળ એકા થયેલ નાનુન મુખ્ય મુખ્ય શ્રુઓને આજે

નો : મળ કપ એકાએક કાઢી નવી અમર આવી ગઈ

અને નીચે નજર ધુમ્મી સડે એટલે સુધી પથરાઈને હબેલી મેઢ-
નાએ લપરનું આ સુખદ પરિવર્તન નીહાળીને ગગનબેદી ધોલ ફર્યા...
'અંજો માતકી જે !'

(૧૬)

બીજાલ જ્યારે કેમરની મોડમાંથી સરહીને જૂતાગલને પચે પડ્યો,
ત્યારે તેના યનમાં એકી માથે અનેક છબ્બજોનું તુમુલ ધુલ યાલતું હતું.

તેની મર્વોપરિ ઈચ્છા હતી આત્મપાલની. પોતાના દેહનો તેને
અંત આણવો હતો.

તેનું ઇચ્છન તદ્દન નિષ્ફળ મળું હતું ! નિષ્ફળ ? ના, નાવ નિષ્ફળ
નહિ ! તેને હજી આગ્યુ હતું ! યે જેવા યાનું માથું...એ પામ્યુ એક
હજી તો કહેવાય જ ને !

મધરાતના એકવ પ્રવાસીને આ વિચારથી સીત વહુટયું.

શું મંગીતની આટલી નરમ લપામના તેણે એક આ જ દેવથી
કરી હતી ? એક સ્ત્રીનું લેવાતણુ લૂંટવા ! એક આખી પ્રજાનું આ-
ત્મ્ય ધીનવી ચેવા ?

અને કેવર તો જો ! તે તો હજી તેને રા'ના મિંદામન લપર
એમાડવા માગતી હતી ! તેને ! બીજાલને !

આ ચે છે ને કેં ...નરંજનદામ્ની લીલા ! ધુમ્મો રૂપ ઊંપત મરે !
અને સ્ત્રીઓ સિંદામન લપર મરે !

આવી આ સદ્દિમા મારા જેવા મારે સ્થાન જ નથી !

પણ મરતાં પહેલાં બેક કામ તો કરવાં જ જોઈએ ! એક તો
આરુઢણીને ચંચુ પડી તેની ક્ષમા માગી લેવાનું ?...

અને બીજું ? ...જૂતાગલના દરજ્જારને તેને માથે ઝમૂચી નેલ
પની ચેનવણી આપી દેવાનું !

તેણે પગ ઝીપાડ્યા !

ગાનના અધેકાગ્રમાં ચીગડા પાડતો હોય એમ જવન જોઈતા નુસવી રહ્યો હતો. ખભે બેગવાયનું જાનતું આ પવનના સુસવાટાના સ્પર્શથી વધુવગાડ્યું વાગવું હોય એમ ચૂંચણવું હતું.

બીજાવના કોરોડાવા મગજને એ ચૂંચણાટમાં એવું ફક્ત માંભ-
જાણ હતું

એવામાં તેણે દૂર દૂર એક કોલાકલ માંભજ્યો.

તેણે કાનને મઝા કરીને માંભવ્યું, તો ગાનના અધેકાગ્રમાં અનીચાવનુ લશ્કર ગોઠણમાવની ગતિએ જૂનાગઢ ભણી આગળ વધી રહ્યું હતું.

નેમના પગ કગતા નેમની છબ વધારે વેગથી ચાલતી હતી.

હમરો વેદનાઓની વચ્ચે તેને એક મંત્રોપ થયો. આ ગતિએ, આ લશ્કર આવની કાંઈ સવારે તો થું, પણ આઠ દિવસ, પછી પણ જૂનાગઢની બાગોળે નહિ પહોંચે !..

મીઠાસે પોતાની ઝડપને દબાવે પણ વધારી.

તેની અને લશ્કરની વચ્ચે હવે થોડાક કદમોટું જ અંતર હતું ! હવે તે પાછળના માણસોની વાતો બહુ જ મંજૂરથી માંભણી મારતો હતો !

હું જુનું તો ડીક જણું એ મનિષ માંભણી શક તેમ, મોને સમજાવી રહ્યો હતો 'પણ આ ગાનના આધારે બાવામાં તો નહેણું પરાવતું !'

'આનામાં ન પંચોવે ત્યારે શું લાગે કરીને કોઈ બાંધે ?'

લશ્કરની પાછળ દરોજ ઉપર અટકાવના મોજાએ ફરી વળ્યા.

'આ દનકું, તે નાતે ગેવા માટે છે એમ માની લેજો !' એવા કૌનિક સ્વેચ્છ ગીતકર્તાને હમ્માગ્રએને હમ્માગ્રાં.

‘એટલે ?’

‘મોરંગજીના માથાની વાત નથી માંબળા મદાબાન્તમા !’

‘શું આવે છે, એ વાતમાં !’

‘એટલું’ પણ નથી જાણના ? અરે બાઈ, એ એક માથાએ તો વાગે મોરંગની આખી મેનાને હરાવી હતી !’

‘ખી રીતે ?’

‘શું કેવી રીતે ? માથું ઉછળી ઉછળીને વાગકન્ની નીની છાતીમાં પટકાય !’

‘અરે એઈ વાતોડિયા !’ વાત માંબળી સ્ટ્રેજા એક નાયકે બોલનારને ધમકી આપી: ‘શું’ ખવા આવી વાતો કરી કરીને નીને ડગવે છે !’

અને પછી, પોતે આવી વાતોથી જગ પથ્થુ ડગે નથી એમ બનાવવા માટે તેણે ડાંગેયું :

‘એમ થક વમના માથા વડા, એ દિવસે તો હવે મ્યાગનામે આથમી ગયા ! મોરંગજીનું માથું લડ્યું તે દિ’ દાપગ યુગ હતો, દીકરા માગ !’ અને આજે તો હડહડતો કસણુગ છે !’

બીજલ એમએક થતી ગયો.

આ વાતચીતે તેના મનમાં એક ઘુસી બીબો કર્યા હતો.

અનીરામના લશ્કરને જૂનાગઢને રેસ્તે જતા, અધિપત્યેથી જ પાછા વાળીને, ત્યાંના સિંદામન ઉપરનો બચ, ઝાંઝે મકાપન કર્યા વગર, નાથૂદ કરવાની એક યુક્તિ તેને સચ્છી હતી

લશ્કર દૂર જઈને એક સાડળી નેળમા પ્રવેશ્યું, ત્યાર પોતે આડો ફટાઈ કુંજરાઓ ઉપર ચઢી, એ યુક્તિને અમનમા મૂકી નહો

અને મધરાતનો અધિકાર પવનના મેસવાટા, કુંજના પથ્થર

અને ઉરકેતવાલા બીજલના જાંતરે પહોંચી જે અમલદાર સાધ્યો હતો તે હવે આ કથાના વાચકોને સુપરિચિત છે.

પછી રા'ના માથાને મૂકીને સૌ નાદા હતા.

અને મોઘની એ અણુમોલ દૈવતાને હાથમાં લઈ બીજલ આડ-વાટે જૂતાગદને પચે પલ્લો હતો !

(૧૭)

‘એક બહેન આપને મળવા માગે છે, રાણીમા !’ શેર-રાણી રા'ની સ્મૃતિઓ માથે આંસુ સારી સ્ત્રી હતી, ત્યાં એક દાસીએ આવીને ખજર આપ્યા.

‘આવે વખતે ? કોણ છે ?’

‘કાંઈ પરદેશી લાગે છે, રાણીમા ! અમે એને દૂર રાખવાની ક્ષમ્પી ગે કોશીસ કરી, મા ! પણ એ કહે છે કે ‘આ વખતે જ મારે રાણીમાને મળવાની જરૂર છે ! કહે છે કે હું રાણીમાને મળુ એના ઉપર અનેકના જીવન-મસ્જુનો આધાર છે !’

‘કાંઈ માંડી તો નથી ને ?’

‘લામતી તો નથી, રાણીમા !’

‘જાલે આવવા દો એને.’

દાસી બહાર ગઈ.

માન-રાણી આ નવી આવનારી કોણ હશે એ વિષે અનેક તર્કવિતર્ક કરતી ઝોરઝમાં આંટા મારવા માંડી.

માધુર્યનું મન પણ વિચિત્ર છે ને !—તેને થયું, જેના પર લાખોના જીવન મસ્જુનો આધાર હતો, તેનું માથું સમતરમતમાં ઝિતવા દીધું... અને હવે અનેકના જીવનમસ્જુની પ્રામણી દેખાડવા આવેલી કોઈ રસ્તે રજાળતી બાઈની વાત સાંભળવા બેઠું છે !

પંજુ કોણ હશે આ બાપ ? શા માટે આવી હશે, આવે ક્યાં ?
અનેકના જીવનમંથુનો આધાર, એ મને મને ન-મળે એના ઉપર
શી રીતે હોવાનો હશે ?

‘ ગણીમા ! ’ મોરડરાણીને કાને, વાંસળીના સૂત્ર જેવો મોઢો એક
અવાજ પડ્યો...

અને મોરડરાણી જોઈ રહી !

‘ નવી આવનારી ખરેખર એક અમામાન્ય રૂપમુંદી હતી. લાંબામાં
એક માંડ હોય, એવી. જરાબર તેના પોતાના જોવી ! હવે તેને સમ-
જ્યું કે એને પાંડી કાઢવાનો સકિત પોતાના દાસદામીઓમાં શા
માટે નહોતી !

‘ તમારું શું જોઈએ છે, બહેન ? ’ કાંઈ પણ જાનના ઔપચારિક વિવેક
વગર મોરડરાણી નીંરી મુક્ત પડે આવી.

‘ મારે કનુ જ જોઈતું નથી, ગણીમા ! ’ મોરડરાણીના સૌન્દર્યને
કાંઈ બહુ સૂક્ષ્મ અને ચોક્કસ માપ વડે માપતી હોય, એવી રીતે,
નવી આ નારીએ જવાબ આપ્યો : એક એક શ્રાવ્ય ઉપર પોતાના
આખાં વ્યક્તિત્વનું વચ્ચન મૂકીને !

‘ ત્યારે ? ’

‘ હું કેં દેવા નથી આવી, ગણીમા : કેંકે આપણા આવી છું ! ’

મોરડરાણીના સુંદર હોઠ સહેજ તંગ જન્યા કોઈને તે માંડમાંડ
કાળમાં ગમી ગઈ હતી. હજી ગઈ કાલે જ એક વિચિત્ર પુરુષ એનું
મર્વરેષ લઈ દેવા આવ્યો...અને લઈ ગયો ! અને આજે એક
અદ્ભુત-સુંદર સ્ત્રી તને કેંકે આપણા આવી છે ! સત્ત્વને ખાતર રા’
જેવા રા’ના માથાંને પણ જાતું કરે, એ મોરડરાણીને આપણા જેવું
આ યવતી પામે ગં હશે ?

‘મારે દલે કશાની ખેવના નથી, બહેન !’ મોઢગાળીએ બહુ જ ધીમે કંપને અવાજે જવાબ આપ્યો.

‘જૂતામઢની મવામલીની પમ્પુ નહિ !’ કોંધતા માણસને દંદોળા દંદોળીને જગાડીને લેણ એવા બાવણી નરી આવનારી મોઢી

‘જૂતામઢની મવામલીની ચિન્તા કરવાનો જોમનો ગણિગર છે, તેમાના મોઢો પમ્પુ તમારી મઢની જગર પડે એમ દુઃખાનની નથી !’

‘એનું’ ક્યાંય છે, ગણીમા, જે ગઈ મલ મવાર સુધી નમે નડોતા માનતા !’

‘એટલે ?’

‘વાણ-વિહોણા આકાશમાથી પ્રવચની વીતળી તૂટે-અને જૂતા-જડ પ્રીતના જડા ભાગમા ગ’-વિહોણ થઈ જશે, એમ તમે કાલ મવારે માનતા હતા, ગણીમા !’

‘એવા અમરમરે રોજ નથી બનતા !’

‘પણ આજે ફરી દુઃખો એવો જ અમરમર કરી જતાવવા માટે આવી છું !’

હા !’ કંધતા વરતા કૌતુકથી આ ગપસુઢરીની માંમે લેતાં મોઢગાળીએ નડનાથી કહ્યું.

‘દુઃખ તમને તમારું મોંભામ્ય પાછું નાપવા આવી છું !’

‘ગ’ નાંને હવજાન આપી રાકે છે ?’

‘નહિ ! પણ એક ગ’ને જલ્દે બીજો ગ’ જરૂર આપી રહે છે ! ગણીઓ નાંને નથી પગ્ગુતી, તા’ના સિંહામનને પણુતી હોય છે એ તો તમે જાણો જ છો, ગણીમા !’

‘હા છે !’ જલ્દ જ ફરે એક તાળી વગાડીને મોઢગાળીએ કહ્યું.

અને ત્રણ સૈનિકો.

ત્રણ તરફની ત્રણે દિશાઓમાં આવેલાં ત્રણ ગુપ્ત બારખાં ઉધા-
રીને ઓરડામાં દાખલ થઈ ગયા.

‘ મને જો જવાબ આપો છો, ગણીમા ? ’ મૈનિકોને તરફ જોયા
જ ન હોય એવો ભાવ એમાં પર કાયમ ગણીને નવી આવનારીએ
પોતાનો આશ્રય આપી રાખ્યો.

‘ આ ગાંડીને અહીંથી લઈ જાઓ, મૈનિકો. સાંઘનામ્ણીએ આદેશ
આપ્યો.. ‘અને હું’ બીજો દુક્રમ ન આપું’ ત્યાં સુધી એને કેદમાં
રાખો ! ’

મૈનિકો નવી આવનારીને ઘેરી વળ્યા એકે તેને પાછળની દીવા-
લનું શુભ બાજુનું દેખાડ્યું.

નવી આવનારી જાણે પોતાના જ હાથમાં દાખલ થતી હોય, એવી
ભાવેથી તે તરફ ચાલી.

‘ જામા નહો જાહેન ! ’ મોરારાણીએ દુક્રમ આપ્યો.

અને બારણાના ઉંમર પર પગ મૂકીને નવી આવનારી જામા વધી

‘ તમારું નામ ? ’

‘ જામા ! ’

મોરારાણી આ ત્રણ અક્ષરોને પોતાના મગજ પર અક્રિત કરે
એટલી વારમાં તો ત્રણ મૈનિકો વડે વીંટળાયેલી કેમ અદના ઓર-
ડામાં અદશ્ય થઈ ગઈ.

અને ઓરડો ખાછો પૂર્વવત્ થઈ ગયો.

(૧૮)

રૂના-અને અનીગયના પણુ-માયાની સોપમા ગયેલ જૂનાગ
ના માણસો એ બેમાથી એક પણુ માથું લીધા

ત્યારે જૂનાગઢના અધિકારીઓને નિમિત્ત રૂપે ફક્ત એક જ વાત યાદ થઈ. કે જૂનાગઢની ધરતી ઉપર, અથવા તો એના સીમાડા પર હવે એક પણ રસ્તું હયાત નથી.

સાંભળી મિંદામન પર બેસવા માટે કેદ મિષ્ટુ-પ્રદેશથી આવેલો અનીરાય સીમાડા નહકના જે મકાનમાં એક ગત સ્થો હતો. તે મકાન મુઠ્ઠી, અને તેની પેલી પાડ કુલ્લાય ગાઉઓ સુધી, એ માણસો પહોંચ્યા હતા. એ મકાનની, અને રસ્તા પરના તથા આજુ-બાજુના અનેક મામડાઓની, અને ખેતરોની પણ, તેમણે ઝડપી લીધી હતી, પણ નહોતો પત્તો ક્યાય અનીરાયનો, નહોતો ક્યાય એના સૈન્યનો પત્તો.

પેલા મકાનમાંથી, અને બીજો બંધીથી, અગર કોઈ પણ એક મમાચાર ગોઠાયાપૂર્વક મળતા હતા તો તે એટલા જ કે જૂનાગઢ છૂટવા ગયેલ સૈન્ય, કોઈ પણ જાનની લડાઈ લડ્યા વગર પાછું ફરું હતું. અને...

અને એ પાછા ફરેલા સૈન્યે આપેલ મમાચારથી અનીરાય એટલેય બધા ભડકી બિઠેલો હતો, કે તે, પોતાની ઓજડી અને ભુગટ પહેરવા જેટલો વખત પણ ન રોકાતા સમાચાર માબજતી વખતે જે દાલતમાં હતો તે જ દાલતમાં, મુઠ્ઠીઓ વાળીને પોતાના સૈન્યની દિશામાં નાસવા માડ્યો હતો !

દે મુગટ અને એ ઓજડી અમે માથે લેના આવ્યા છીએ દેવ !' દુકડીના નાથકે નજરુગદિતને સંબોધીને કહ્યું

સૌના મો પ નહત. રાજ. કુવૃક્ષ તેમજ દુ.ખની લાગણીઓ એકીમાથે તસરી રહી

જૂનાગઢ હવે બહા-ના આક્રમણથી ભયમુક્ત બન્યું એ હકીકત સદન આપતી હતી. પણ જૂનાગઢની મલામતી માટે હવે મારી જરૂર નથી, એમ પછીને સોરઠગણી હવે સતી થવાનો પોતાનો સંકલ્પ

અમલમાં મૂકો, એ વાત દુઃખ લેખનવની હતી. આવડો મોટો કિસ્સો જગાડીને અનીગય માયાં સોતો મગફળી જવા પામ્યો એ વાતનો ગેપ હતો...અને...

અને જિનારેલ મોઝડી અને મુગટ પહેન્વા મારે પણ ન રોકાતા નામવા જ માટે, એવા તે શા સમાચાર, તેના નાસી આવેલા નાન્યે 'તેને આપ્યા દુગે...એ વાત ખૂબ કુતૂહલ લેખનવી રહી હતી.

આ કુતૂહલને ચક્રની પાછળ ખેરેલી મોઝડાણીએ વાચા આપી.

'મિન્દુ ગજના લમ્કરે' એવા તે ક્યા સમાચાર આપેલા, નાયક કે જેની અમર આટલી ચમત્કારિક થા !

નાયકે ગજપુરોદિત નામે જોયું. મારહરાણીના પ્રશ્નનો કતર આપ કે ન આપું, એવી મથામણ એની દિષ્ટમાં હતી.

'જૂનામરના ભાગ્યવિધાતા પામે જ્યાં જ દુક્રીકતો રિય ખોલીને રજૂ કરી જોઈએ, નાયક ! ગણીમના પ્રશ્નનો કતર મહેન પણ સંકોચ રાખ્યા વગર આપી દો.'

'પણ' નાયકે ગજમાતલ્લા કંવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

'નાદક વખત ન જગાડો. નાયક !' મારહરાણીએ ચક્રની પાછળથી આદેશ આપ્યો.

'તો માબજો, ગણીમા,' નાયકે દાથ જોડીને બચાવ આપવા માણ્યું:

'હું છે કે કાલ મધનતે ગંના માથામાં એમએક છવ આપ્યો.'

'હું !' નાબજનાગ બધા જ ચોંકી ઊંચા.

ચક્રની પાછળ ખેરેલી મોઝડાણીની આખોમા ચિંતાના બડકા જોયું તેજ જમજમી બીણુ.

'પણ માયુ એ વખતે હતું ક્યા ?' ચક્રની પાછળથી પ્રશ્ન આપ્યો.

‘આપણી તન્હ ધમત્ત મિન્દુગજના લસગ્ની સાથે જાણે પરા-
વાયેલું !’

સામળનાગઓના મુખમાથી રોપસચક કે કે કુદગારો નીકળી ગયા.
મમરા ખેંચાઈ. આખો લાગ થઈ. હોઠો દાત વડે સવાવા લાગ્યા.
અને કમરે લટકતી તલવારોની મૂંડ પર પડેલ પંજાઓ તગ બન્યા.

હા પછી ?’ એટલા જ સ્વચ્છ અવાજથી મોન્ડનાખીએ મૌની
નિશામાને વાચા આપી.

‘પછી, કહેવાય છે કે, માથુ બાલામાથી નીકળીને એકમાથી
અનેક બન્યું અને વરકગ્ના એકેકેક મૈનિમ્ની ઝાલીમા આકળાતું
અકળાતું અદ્ય ધઈ ગયું !’

‘તમે રાત્રી માથુ પાછું લાચ કન્વામા નિષ્ફળ નીવડ્યા નાચ,
તે તમારી નિષ્ફળાને હાવા માટે તો આ વાત નથી કપજની કાઢીને !’
એ- પીઠ અધિમગીએ રોપ અને દુ ખથી ધૂજતે જવાગે પૂછ્યું

‘ધણીના નામ સાથે આવા અટખ્યાળા ક્રૂતા પ્રહોવા કે મારી
હબ જ માપી નાખ્યું બાપુ !’ નાચકે પ્રશ્ન પૂછનાર અદાજન મામે હપ-
કાબરી નજરે જોઈને જવાજ આપ્યો ‘વળી મારી અનાવડથી કે’
સિન્ધુગજના લસગ્નો અને મિન્દુગજ જાતે જ-નાસી ન જાય
અણુવાણે પગે અને દુધાડે માથે !’

‘પણ આ જનાવ મ્યા આગળ બન્યો, નાચ, એ વિગે કે’ એમ્સ
માહિતી મળી છે !’

‘એ દુ મગાઓ વન્એની કા માકડી નેજની વાતો મર છે ની,
રાણીમા: પણ—’

‘પણ એ નેજ કદ, તે વાતનો તમે નિશ્ચય કરી શકતા નથી,
એટલું જ ને ! ‘પુરાહિતજી !’ સારસંલ્પીએ હાથ થતા આટલ
બાપા. મારી મોઢી તૈયાન કરવો આ પગે જ હુ આ બાપા જે
મમર્યાનો તાગ લે

‘જેવી આગા, ગણીમા’ મોગગળીના અદ્ભુત મંદિરપ્રમળથી નુપ-
રિચિત એવા પુરોહિતે. તરત જ જવાન આપ્યો ‘પણ આપની માથે
ચોરાક માળુનો...’

‘મારું મણુમાં છે આવે, તમારું માંત્રવનને માટે, વડીલ!’
ઉપડવા માટે અધીર બનેલી સોરઠ ગણીએ દમા ચતા ચતા વાન ટૂંકાવી.

‘અને આમ જો’ એક બીજા મંનિકને તેણે દુઃખ આપ્યો.
‘ગેલી દમણા જ આવી હતી ને, કુમર, તેને માટે પણ એક ઘોડો
તૈયાર કરાવો.. એ પણ મારી માથે જ આવશે!’

‘પણ ગણીમા..’ દુરમન પક્ષની દેખાતી એક ઝંઝૂકા યુવતી
વનવગડામા માથે લઈ જવામા નહેવ જોખમ વિષે ગજપુરોહિત વાન
કેવા માગના હતા

પણ સોરઠરાણી હવે પોતાના ખાનગી ખંડમા ચાલી ગઈ હતી..
મુઆફતની તૈયારીઓ કરી લેવા માટે !

(૧૬)

મૃત્યુ એ જ માનવીના હવનનો એકમાત્ર નાચો પૂર્ણવિનાશ
હશે ? એ મિથ્યા આગમ એના પ્રાર્થના હશે જ નહિ કે શું ?
કૃતકૃત્યનાનો અનુભવ, મિલિની માનિ. તુ માનવીના લપાટે વિધા
તાએ લખી જ નથી ?

ગતને પાછા પહોંચે, અનીતાયના કાવન લક્ષ્મને, વનન અને
અંત્રાવાતની મહાયનાથી છે છુવે-છુ કરી નાના માથાને પોતાના ખડિ
યામા નાખી, આડવાટે જૂનામને પચે પડેના આગલના મનમા
હવના વિચારો ઘોળાઈ ગયા હતા.

જયપણમા માએ ત્યાગ કર્યો...અને કનની માએ તેની સગા
આતું ત્યાગ લીધું. આ તો તેણે માત્ર માબહુ જ હતું...પણ

સામ્રાજ્યું હતું, તે ત્રિસથી એના હૃદયમાં ડેવડો મોટો અજાણો ઊગો થયો હતો ! તે અજાણાએ એને જાંતર આપ્યું અને જાંતરે એને એજ આપી !...અથવા ના ! અજાણાએ એને કેમજ આપી અને કેમરે એને જાંતર આપ્યું ! ગમે તેમ ! પણ કેમરે અને જાંતરે બંનેએ મળીને તેના અજાણાને હૂં કર્યો હતો. અને તેને એક નાનકડા પૂર્ણવિગમનો અનુભવ ટંગવ્યો હતો, એ વાત નિર્વિવાદ

પણ એ પૂર્ણવિરામ ઢેલો અસ્પષ્ટવી નીવડ્યો.

જે જાંતર તેને શાંતિ આપી હતી, તે જ જાંતરે તેને અશાંતિ આપી !—અનીગમના ઈમારતો એક ઈમારતી બનાવીને !

જૂ પડીના આત્માન્યતુ સુખ માણતી કેમરને ગજમહેબના વાતાવરણે અશાંત કરી મૂકી. ભૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે પતિની કળાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે એટલું એકવાર મમજતા, તેના મનમાં લોભરૂતિ પ્રજ્વળ બનવા લાગી. એએ વિવેકને વધુમાડ્યો અને હૃદયની ઊર્મિ-ઓની કુમાશને ટેક કરવાવવા માડી !

‘એવામાં અનીગમને સૌરહસ્યીના રૂપનો કેફ ચડ્યો. મિહરાજને રાણકદેવીના રૂપનો કેફ ચડ્યો હતો તેમ !’

પણ અનીગમમાં મિહરાજની શૂંસીરતા નહોતી. એટલે...જૂના-ગઢની રાણીને કબજે કંવાનો તેણે જીવો જ માર્ગ લીધો. માન જાંતરને કુદાશનો ફાયો બનાવીને !’

‘પણ ખરો કુદાશનો ફાયો તો તારી કેમર હતી !’ ખડિયામાં પડેલ રાતું માથું. તેને આત્મામ્ન આપ્યું હોય એવી મને ખાલી ઊઠતું.

‘કેમરને દોષ દેવો નકામો છે. હું જ બે મક્કમ રહ્યો હોય તો...’

સ્ત્રીના રૂપ પામે તોય મક્કમ નહીં રાકયું છે ? માયાએ તેની મીઠી મશકરી કરી ‘તારે ઢેકાણે હું હોય તો પણ...’

પણ માર કેમરો ત હોય જ નહિ. ને કદી !...ખીચલે ખામ

મારપૂર્વક એકસર કર્યો. 'નારી સોરઠાણીમાં અને મારી કેમરમાં એટલો ફેર !'

પણ એટલા એક ફેર...કેટલો ઘાંઘુ વાળી નાખ્યો !...કેટલાં શવન બાળ્યા કરી નાખ્યાં.

આ વિચારે બીજલના હૃદયને ફરી ચમકાવે ચમકાવ્યું. ફરી તેને આખા મરીને ધૂળરી રાફ થઈ. અધારના સામગ્ર વચ્ચે તો આખેય તે ચાલતો હતો...પણ એ અધારમાં પણ, તેની આંખોએ અધારનાં આવવા માડ્યાં ! ખાંભે બેરવાયેયું જનતર પવનના મુમવાટાને કાંચે ચ્યુતજાટમા હવે બીજલને કોઈ ભયાનક સંગીતના સરો મંબળાવા લાગ્યા.

અને એ સંગીતમાંથી ધી...મે ધી...મે શારદીની પેઠે હૃદયની આરપાર ઊતરી જતી એક કારમી ચીસ...તેને સંભળાઈ...અને પ-મવે રેખાએય થઈને તે...ત્યાં ને ત્યાં જ ઢળી ગયો !

(૨૦)

બીજલ ત્યારે/બાનમાં આવ્યો ત્યારે તેણે ત્રેહના હસાકા સાંભળ્યાં.

હૂમકાંની દિશામાં તેણે નજર નાખી તો એક રૂદ્ધ સ્ત્રી તેની પાસે બેઠી બેઠી રહી રહી હતી.

બીજલ આંખો મીંચી ગયો.

પેલી સ્ત્રીનું રૂદ્ધ તો ચાલુજ દણું. કોઈ મા, ચોતાના એકના એક બાળકને માટે રૂવે, એમ તે ચેતી હતી. શાન્ત રહેવાના અનેક મજાન પ્રયત્ન કરવા છતાં રેવાઈ જતું હોય તેમ તે ચેતી હતી.

કેલ્યા બે દિવસો દરમિયાન બીજલે ન જોવા જેવું ધણું ૫ જોયું હતું અને ન સાંભળવા જેવું ધણું ૫ સાંભળ્યું હતું; પણ આ રૂદ્ધ સાંભળવાની એનામાં શક્તિ નહોતી.

આ વૃદ્ધ સ્ત્રીના આક્રંદ-સૂરો એના આત્માને સળગાવી રહ્યા હતા. સા માટે રોતી ફરો આ !

તેણે આંખો ઉઘાડીને ફરી જોયું. તો વૃદ્ધના બોળામાં રા'તું માયું હતું ! માયાના વાળની લટોમાં એ વૃદ્ધ સ્ત્રી રોતી રોતી, પોતાની આંગળીઓ ફેંપતી હતી-કેમ જાણે પોતાની કોઈ બોવાયેલી પ્રિયતમ વસ્તુ એ વાળની લટોમાં જઈને સંતાઈ ન હોય !

આ દશ્ય, એ વૃદ્ધ સ્ત્રીના રૂદનની કારમી કરુણતામાં ખૂબ જ વધારો હતું હતું. બીજલનું હૃદય ફરે બાગું બાગું થઈ રહ્યું હતું.

બીજલે સોરઠરાણીની ચીસ સાંભળી હતી.

આ ડોશીના શાન્ત સંયમિત રૂદનમાં, એ ચીસની ભેરવતા બહે નહોતી, પણ એની હૃદય-દ્રાવકતા તો પેલી ચીસ કરતાં પણ અદે એમ હતી.

સોરઠરાણીની ચીસ એ ગમે તેમ પણ રાજમહેલની ચીસ હતી; યારે આ આક્રંદ તો કોઈ રમશાન રડી રહ્યું હોય એવું લાગતું હતું.

બીજલ મીઝેલ આંખોએ, થોડીક પળો સુધી, એમ ને એમ જ ધોરે રહ્યો; પોતાના હૃદયને વૃદ્ધની હૃદયવેદનાનો સાક્ષાત્કાર કરાવવાનો યત્ન કરતો !

કોણુ હશે આ ?

ચ'ની મા તો નહિ હોય !—

મા સિવાય આવું છાતીફાટ કલ્પાંત બીજું કોણુ કરે !

તેની પોતાની મા અત્યારે હોત તો !

અને બીજલને એકાએક માની જરૂર વસતાવા લાગી !

આવે વખતે મા હોય. ના. કેમરની મા નહિ !—પોતાની મા હાથ, તો તેના બેળામાં આયુ નાખ્યાને એ ખૂબ રડી લેત-તેને થયું !

તેના દેયામાં ઐટસો બધો ભાર બેઝો યથો હતો કે રક્ષા વગર એ લેઈ પણ ઝાંછો નહિ યાય એમ તેને લાગવા માંડ્યું.

પણ આ સ્ત્રી, જો ખરેખર જ રા'ની મા હોય તો તેના ઉપર, બીજાને ઉપર, ગુસ્સે કેમ નથી ચતી ?

પોતાના દિકરાના ખૂનીને તેણે પોતાની આ ઝૂંપડીમાં આશ્રય આપ્યો છે ?

પોતે જ્યારે બેહોશ અવસ્થામાં હતો, ત્યારે આ સ્ત્રી એને સંદે-લાધથી ગળાટૂં પો દઈ રાકી હોત...જો એણે ધાધું હોત તો !

બીજાને ધીમે ધીમે ખેંચું યાદ આવવા માંડ્યું.

અને વળી રા'ની મા આવી ઝૂંપડીમાં રહે પણ આ માટે !

કેમના પડખામાંથી સગીને તે અનારાયણા પેલા મકાનની બહાર નીકળી ગયો. તેણે જૂનામઠની વાટ પકડી માર્ગમાં મધરાતે તેણે પેલી નેળમાં એક ચમત્કાર કરી બનાવ્યો ! તેણે રા'નું માથું કમળે ઢાંચું અને પછી તે આડ વાટે પાછો જૂનામઠને રસ્તે પડ્યો.

અને પછી ? પછી સોરઠરાણીની પેલી સીસ કોઈ ભવંરે દટાવું રૂપ ધારણ કરીને તેની પાછળ પાછળ આવતી હોય, એવો તેને આભાસ થયો.

અને તે, બેહોશ થઈને આ ઝૂંપડી પામે, રમણપદરો !-ખડિયામાં નાખેલ રા'ના માથાં મોતો ! અને ખભે બેરેલેન પેલા જનતર મોતો !

એક ચોર-નશ્વરથી તેણે ઝૂંપડીની ઝડપી લીધીઃ જનતર, આશિયાણી અને ભોંકપ-ભરી આંખોએ તેને ઠપકો આપ્યું હોય એમ, એક ખૂણ માં પડ્યું હતું !

આ જુદાંએ કેટલી કાળજીથી તેની એકેકે, એક વસ્તુએ લીધેલી લાચરીને પોતાની ઝૂંપડીમાં આણી કરે !

‘તેની વસ્તુઓને ..અને તેને પોતાને પણ !

બીલું જડું તો રીક, પણ પોતાની કાયાનો ભાગ આ જુદાની જર્થ અને જગતિ કાયાએ દીધી ગીતે ઉપાડ્યો દો. અને શા માટે ?

‘કાલુ હજે આ સી ? તેને ફરી વિચાર આવ્યો !

અને તે ફરી આખો મીચી ગયો !

તેની હાલ તો જીવનને પણ મીચી ચેવાની હતી, પણ આ જુદાના રૂને તેની મમત્ર ચેતનાને ગ્દ્યે કુંઠિત ફરી નાખી હતી !

અને એમા એકાએક, વિચાર, કોઈ અધારી ખીચુમા વીજળી ઝબૂકે તેમ, એના મગજમા ઝબકી ગયો.

આ જડું સ્વપ્ન તો નહિ હોય ?

પણ આટલું આ સ્વપ્ન હોય તો પછી છેલ્લા એ સ્વિમની બધી થટમાઓ પણ સ્વપ્ન જ ન હોય !—તેને થયું !

એમ જ હોય તો કૃષ્ણ સાર !

પણ . આમ ને આમ તો હું ગાડો થઈ જઈશ, તેને લાગ્યું .

અને કેમરની સોડમાથી પોતે મરણી આવ્યો છે તે જાણ, રાત્રું માથું ગોળગણીને સોપી તેની કામા માગી, પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા નહિ કે ગાડો બનવા ? ..એટલું યાદ આવતા ખીચુમા વિચારોને મનમાથી ખખેરી . હજી એ એકધારી રીતે ચાલુ રહેવા પેલા રહનની અમિત્રાણને જીવતો તે પડ્યો નહો !

‘તમે કાલુ છો, માશ !’ બીજલથી આખર પૂછવા વગર ન રહેવાય

જવાબમા ‘જાન’ ગદન હજી પણ વધારે મરણું અને વધુ ફરણુ બની ગયું.

‘મહેરનાના કરીને મને જવાબ આપા માશુ !’ એના યદને મહેર તેની પામે આવતા બીજલ ફગી જોલ્યો

૭-૫૬ સી તેની સામે જોઈ ગઈ

શાઃ દગમઃ । અને અને સમિત્ર આવેસોથી લાલ લાલ બની ગયેથી બીજલની આખોમા પોતાની બીની આખોને છોડી જિતારી, અદર મધઃ શોધી રહી હોય એવી તે લામતી હતી ।

‘મને જવાબ આપો માશુ !’ જલે એ જવાબ ઉપર જ પોતાના જીવનમરણનો આધાર હોય એટલી મનધિરા કુણુતાથી બીજને ત્રીજ વાર એ ને એજ આજીજી કરી

‘જવાબ !’ આખર ડાક ખડે- હનરા વરસની શૂન્યતા પડી જોનાર હોય એવી ગીતે જુદા જોવી ‘પ્રશ્નો સૌ પૂછે છે, આ જમ તમા, એગ ! પણ જવાબ ડાક નથી આપતુ ! મારે પોતાને પણ એક જવાબ જોઈએ છે મેટા !’

અને પળ-મે-પળ શાત રજા પડી જુદાએ ફરી પાછો ફરવો મૂક્યો

‘તમે આને ઓળખતા હતા માશુ ?

પણ જુદા હવે રહના નવા આવેશમા બોવાઈ ગઈ હતી

‘આ મને આપી દો, માશુ !’ રાના માયાને જુદાના કૂળતા હાથમાંથી લઈ લેવાની મથીશ મેતાં બીજને કહ્યુ ‘અને મને હવે મારે રહે જવા ધો !’

જુદા એકાએક શાન્ત થઈ ગઈ રાના માયા ઉપરની તેની પક્ષ વધુ તેજ બની

એની બીજતી આખો એના અતરમા છોડી છોડી જિતરી ગઈ હોય તમ સ્પષ્ટ લાગતુ હતુ, અને એનુ અતર ?

એનું અંતર સ્થિર અને કાળના કેં કેં ચોપડાઓને પાંડ કરીને કામ અડીઃ પ્રદેશમાં બોવાઈ ગયું હોય એવો આભાસ થતો હતો.

‘મેં કંઈ માણુ. મને હવે મારે રહે જવા હો’ જહોના કાનની રહેજ પાસે આવી અવાજને સ્કેન્ડ બિચો કરીને બીજલ ફરી બોલ્યો.

‘મેં તો નને તારા રહે જ જવા દીધાં હતો, બેટા, પણ .’

જહો એકાએક યંબી મઈ. જો વાત નહોતી કહેવી એ જ વાત આખરે કહેવાઈ ગઈ-એવો કેં ભાવ તેના મોં પર પથમઈ મયો.

‘યંબી કેમ મયાં, માણુ? તમે અજબડી મં કરેતાં હતાં, મારા રસ્તા વિશે!’

‘હરેક માણુમ એમ પારે જો, દીકરા’ વાન જમ્બી ગી હોય એવો દેખાવ કરીને જહોએ જવાબ આપ્યો ‘કે પાતે પોતાને રહે જ જાય છે!’

‘શું એ માન્યતા ખોટી છે, માણુ!’ પોતાના મનમાં ઘોળાઈ રહેલી વિચારણાને બીજલે વાચા આપી.

‘ખોટી, નરાતળ ખોટી! એને એક જ રહે જવાનું છે, અને એ રહેતો કોઈ બીજાએ જ નહો કર્યો હોય છે, એને માટે!’

‘એ તો મારો પણ અનુભવ છે, માણુ, પણ હવે મારે જનું જોઈએ તમે મારી મારવાર કરી. અને હવે મને શીક લાગે છે.’

‘તને હવે શીક થઈ ગયું!’ જહોએ સ્વમન બાળણ કરતી હોય એવી રીતે જવાબ આપ્યો. અને એ જવાબ બીજલના હૃદય મોંસરો એક સીંગડો પાડીને તેની પેલી પાર પહોંચી મયો.

બીજલને હવે, જહોના આ અપરિચિત અવાજમાં કોઈ અગમ્ય અને નિગૂઢ પરિચિતતા વસવાવા લાગી!

‘તમે છો કાણુ?’ એનો એ જ પ્રશ્ન બીજલે એકવાર ફરીથી પૂછ્યો.

‘હું? હું કણું જ નથી!’

બીજલને હવે વહેમ પડવા માંડ્યો: માંડી તો નદી હોય આ સ્ત્રી ?
હરો ! જે હોય તે ! માંડ શું ? મારે મારી પોતાની ક્યાં જોઈ
ઉપાધિ છે, કે આવી ઘેઈ નવી પંચાતમાં હું જિતર !

‘ મને મારી ચીજ પાછી આપો ! ’ કબો થઈને પોતાની ચીજે
બેળી કરતા તેણે પૂછ્યું. ‘ અને... અને... મને મારે રસ્તે જવા દો. ’

‘ તારો રસ્તો ક્યાં જાય છે, જો તો કહે ! ’

‘ જાય છે, જુનામઠ ! ’

‘ શું કરવા ! ’

‘ આ જે તું છે... તેને પાછું સુપરત કરવા... અને ’

‘ થંભી કેમ ગયો, બાપ ! ’

‘ પણ આ બધી વાતોનો તમારે શી પંચાત માણ ! ’

‘ પંચાત !.. ’ બીજલના સખ્તના ચાળા પાડતી હોય એમ જણા
બોલી, ‘ પંચાત ! આ જગતમાં મને જે જવસુઓ વડાલી હતી, બાપ... ’

‘ તમે આના મા તો નથી ને, માણ ! ’ હૈયાનો પ્રશ્ન આખરે
બીજલના હોઠ પર આવી ગયો અને જુદાના જોળામાં પડેલ રાના
માથા માથે ઢીંગો કરીને તેણે તે પૂછી પણ નાખ્યો. ‘ એવું હોય
તો તું તમારી મારી માથું છું માણ ! મેં તમારો બપોરોમાં ભય-
કર અપરાધ કર્યો છે... પણ એક વાતથી તો તમને હવે સાતા મળવી
જ નોંધએ. ’

‘ કંઈ વાતથી ? ’

‘ કે તમારા આ દીકરાનો ખૂનો હવે જાત્રી ઘડીએ છવવાનો નથી ! ’

‘ બીજલ ! ’ જુદાના મ્હોંમાંથી ખૂંપડાની આરપાર નીકળી સહિના
પડીને ચીસી હોય એવી એક અત્યંત કાસમી ચીસ નીકળી પડી.

‘ તમે મને જોળખો છો, માણ ! ’ બીજલ હવે ખરેખર આશ-
ચંના સામરમાં ફૂલી ગયો હતો !

હેલ્લા બે દિવસો દરમિયાન તેણે અનેક ભૂતપૂર્વ અમલકારો દોડા
દતા ! અને આ ડોઘીમા જો તેને અરેખર ઓળખતાં જ દોય તો તો...

‘મેં તંને હમણું જ ન કહ્યું બેટા, કે આ દુનિયામાં અને ફક્ત
એ જ વસ્તુ વફાલી હતી...અને આ માયું...આ માયાનો ધણી...
જો એમાંનો એક હતો.’

બીજાનું મૂળનું શરીર હવે પરસેવે રેબરેબ ચઢ ગયું. તેનું
હૃદય ફૂદી ફૂદીને જાણે તેની છાતી પર અદનાવા માંડ્યું. જાણે દેમ
આત્માહિતારને જીવન સાગર પાર કરાવીને મૃત્યુને કઠિ પહોંચાડવા
માગતો અમરાબ શરીરરૂપી હેબીને ખૂબ જોરથી દલેમાં ન મારતો હોય.

વૃદ્ધાની વિશેષ વફાલી વસ્તુ...અને પોતાની જાતને સાંકળતી કાઈ
શુદ્ધ કડી, આજે પ્રગટ થઈ જશે એવી આગાહી તેને વૃદ્ધાના આ
હેલ્લા વચનમાં વાંચવા મળી હતી.

‘પણ તમે અને ક્યાંથી ઓળખો ?’

‘મારા જીવનની બીજી વફાલામાં વફાલી વસ્તુ તું છે બીજલ !’

‘હું ? અને કશુંયે સમજાવું નથી’ માજી તમે કોણ છો ?’

‘તારી મા !’

‘મા ! મારી મા ! ખરું કહો છો ?’

‘તારી મા...અને...અને આની બહેન !’

‘હે !’

અને તે જ ક્ષણ ઉરકેરાટની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલ, જૂન-તરસ-
ઉભમરા-આવેસથી થાકેલુ બીજલનું શરીર...જેવાન ચકને હસાડ
પડ્યું !

(૨૦)

પ્રતિભાસાળી માણસોની એક જાસિયત હોય છે. જ્યાં સામાન્ય
આંખોને કશું જ ન દેખાય, ત્યાં તેમની આંખો ધણું નેઈ દે છે;

અને અમામાન્ય અવસોદનશક્તિથી બરેલી એવી એમની આંખો પણ
જ્યાં આગળ નિષ્કળ અને છે ત્યાં આગળ તેમના હંપાને દબાવે આંખો
ફરી નીકળે છે !

આ પ્રક્રિયાને બીજા શબ્દોમાં વર્ણવીએ તો જ્યારે તેમને કે
જ નથી સૂઝતું હોતું, ત્યારે જ તેમને બધું સૂઝી જાય છે !

સોરઠરાણી અને કેમર બંને અમામાન્ય પ્રતિભાઓથી મંપન હતા.
કેમર સોરઠરાણી પાસે ચા માટે આવી હતી, તેના ખુલામો ખુદ કેમરને
જ કોઈ પૂછે તો, તે મતોપકારક રીતે આપી શકે એમ તો નહોતું
જ. તે બીજાલની તથાશમાં આવી હતી ? અથવા તો બીજાલનું કંઈ
જેમા ઉપર મુખ્ય યથું છે, એમ તે માનતી હતી, તે જીને ફક્ત
જોવા જ આવી હતી ? કે પછી બીજાલ આત્મકત્વા ન કરી એમે
તેની કાળજી ગમવા ? કે બધું જ કરવા ? અને વળી, ગમે તે કાળજી
આપી હોય, તો પણ સોરઠરાણી પામે, તેણે જેની વાતો કરી હતી,
એવી વાતો કંવાની તેને શી જરૂર હતી ? તે શું સોરઠરાણીનું પાણી
માપવા માગતી હતી ? કે પછી હાથે કરીને પકાવવાની, અને સોરઠ-
રાણીના પ્રમા ફેરી બનવાનીજ, તેની ઇચ્છા હતી ? ફરી તરીકે પણ
ગજમહેવમાં અથવા ગજમહેબના મંપકમા આ હોષએ તો બીજા-
લની સોરઠરાણી-વિષયક બધીજ દિવસાલ ઉપર ધ્યાન ગમી શકાય,
એવી કેંક ગણતરી શું તેના મનમાં હતી ?

ગમે તે હોય પણ એક લાભ તો એને થયો જ હતો-આ પગ-
લાંને પંધામે ! રાત્રા માથા માટેની પોતાની જાત-નવાશમાં આ
સોરઠરાણીએ એને માથે લીધી હતી !

અને રાત્રા માથાં માટેની તનાશ એ એક તો બીજાજ માટેની
જ તલાશ હતી ને ?

બીજા ત-ક સોરઠરાણીના મનની સ્થિતિ કેંક આવી હતી : કેમર
પ્રાણ છે તે અલગબલ. તે નહોતી જ જાણતી ! પણ કેમર શું છે તે

તે વાતની અટકાવ તો એણે ક્યારનીયે કરી લીધી હતી ! આવી રૂપ વતી અને આદર્શ, બુદ્ધિમતી અને મમય-પારખુ સ્ત્રી, ક્યારે તો ગમે તેવું ગમતીય ભાગ્ય મમ પશુ કરી શકે, એવી તેને ખાતરી કદાચ નહોતી તે દુઃખ પહોંચી જાય તે વતી તો તેણે જાતે જ એકાંત કર્યો હતો !

આવી સ્ત્રીને પોતાની જોડાજરીમાં બંધે કેવી તરીકે પશુ નજરે પડેલા નહેવા દેવી એ એક અશક્ય જોખમ ઉઠાવવા જેવું હતું

કેમને પોતાની માથે લેવાનો તલિત નિર્ણય સોરઠરાણીએ ધ્યેય બાજુ મેં જો લીધો હતો

અને ખતા એ નિર્ણય લીધા પછી એને માટે તેને રચમાત્ર પશુ વ્યવસ્થા નહોતી કરવી પડેલી

ગોતાનું સ્વમાન અને આત્મતેજ સંપૂર્ણ સલામત રાખીને બીજી બધી રીતે ખમર સોરઠરાણીની પરિચારના જેવી જ બની મર્યાદા હતી ! અને કદાચ થોડીક જ શ્રદ્ધાઓના સહવાસ દરમિયાન સ્વામિની અને તેણી વચ્ચેના આ નવો મુબધા એકબે આદ અને સ્વાભાવિક બની ગયો હતો કે મદાનથી જોનારને તો એમ જ લાગે કે આ બંને વર સોથી એક-એકની માથે નહેવા આવ્યા છે !

મનરો ને મનરો જાડીઓ અને જગતો ખીજો અને હુગગઓ, ફેફસા ફેલા બંને જે નેજામાં આમની રાતે ચમત્કાર થયો હતો તે નેજા સુધી પહોંચી ગયા

મેં રાણીએ આમખાગ કિય નીચે નજી નાખીને તેણે તો મોજનોના મોજનો જેટલા વિસ્તારમાં કોઇને મેળા મુઠા જ રહોતું એક કદાચ પેના ગાંધીસ્વામી અમરદક્ષિણ સિવાય જોઓ ! યુગ લની પાછળ પાછા-પોતાની અને તેમની વચ્ચે એક એકબેવાતું અંતર રાખીને આપણા આવ્યા હતા

‘કેમર !’ આશ્ચર્ય પીછ વાગે એક ફેની નવ નાખી. પોતાના
પોડને કેમરના પોડની છેક જ પડે છે એવીને ચોંટાળીએ હતું.

‘એણે !’

‘તારે જૂનાગઢનું મિલમન નોંધે છે ને ?’

‘હા !’ કેમરના હાથે એક જગદીશ ચંદ્રાદિ અનુભવો. પોતાના
હાથની છુપીમાં છુપી વાસનાને આ જાણે ગી રીતે પકડી પાડી.
હમ તે તેનાથી સમગ્ર નહિ !

‘એમા આટલું જડું અચરજ પામવાની જરૂર શી છે ? કેસર !’
એ જ સ્વાભાવિક સ્વસ્થતાથી એરંગણીએ આગળ ચલાવ્યું. ‘તે
કદી અરીમામા તારે મોઢો નોંધે છે. કેમર ? તું ગણી થવા માટે જ
નિર્માયણી છે !’

‘અને હું ગણી જ છું. મારા પતિ પ્રિયનમના લલ્લ-મિલમન-
નની !’ સખ્તો કેસરના દેવામાથી ઊગે લગભગ હોઠ સુધી આવ્યા !
પણ આવ્યા તેવા જ એમને પાછા ધકેલીને, એવી જ અવગણનાથી
કેસરે જવાબ દીધો ‘જગનમા કયા ખાણુને મ્યું સ્થાન આપવું
એનો નિર્ણય કોઈ અરીસો નથી કરતો’, ગણીમા ! અને

‘અને શું નસ ?’

‘અને એરે નિર્ણય કોઈ અરીસો કરતો હેય તે પણ ગણીમા,
જૂનાગઢના સિદ્ધ સ્તંને માટે આપજ ચોગ્ય હો !’

મારે વાજનીતિકુચળ લાગે છે, આ હોખરી પણ ! સોહરાઈને મ્યું’.

પણ હું તો કવે - જીવતે મુરેલી, કેમર, મા ! ગંભીરતા !

જ મારી પાસે મધ દગ્ગાસ્ત મૂકવા આવી હતીને, કેમર ?

‘કેસર મૂંગી નહી’

‘તું કોઈ નવ’ રાંની વાત મૂલી હતી ખરે ને કેમર ?’

‘સર હજી પણ મૂંગી જ રહી,

‘તો તારા એ નવા ગને તુ જ પરણી લે ને કમર !’

ક્યારે તો નેજામાં કોઈ અચ્ચારક મુક્તીનું પુતળું મગધું હોય એવી રીતે જ ઘોડાની પાંક પર ખેંચી રહી.

‘આ કઠારી છે !’ એક સુવર્ણ કઠારી પોતાની મનમાથી કાઢીને ફેરવે જતાવતા મોરહરાણીએ મ્હું ‘અને મને વિદાય કરી દે’ એવા અમરક્ષકા આવી પહોંચ્યો તે પહેલાં તુ આટલું આ કામ પનાવીને જૂનાગઢને રસ્તે પણ પળી ચૂકી હોઈશ ’

કસરે એ જ અવસ્થામાં હતી, જડ, પાવાણ્ણુવત, નિઃશ્વેદ, સુનમુન !

‘મઈ કાસે એક જાંતરીઓ આવ્યો !...એને જૂનાગઢની ગાદીની પવના હોવી જોઈએ, કસર ! નહિ તો એ, કુએરના બગાડ જેવા જૂનાગઢમાંથી જીવું કશું નહિ અને ગંતુ માથુ જ શા માટે માગે !. આ લે, કસર ! કસરના હાથમાં પરણે કઠારી મૂકીને મોરહરાણી આગળ મોલી ‘મને મારા સ’ પાસે વિદાય કરીને તુ એ જાંતરીઆને શીધી કાઢ અને પછી તુ અને એ જે બેગા મળીને, ભોમવો જૂનાગઢનું સિંહામન !’

કસરે હજી એમ જ, પાવાણ્ણુ પ્રતિમાની પેરે જ, ઊભી હતી !

જલહી મ, કેમર વા ન લગાડ !’

કસરે કઠારી જાંચી કરી અને

મને હાથ કરાવે, ગણી મા ! એટલા ચબ્દો મોલીને પોતાની છાતીમાં તે કુલાવવા જતી હતી ત્યાં તો સોહતણી દગિણીની પેઠે ઉઠવા અને આત્મચાત મ્હતી કસરના હાથમાંથી પોતાની કઠારી તેણે છીનવી લીધી

મને રોકો મા, સણીમા, હું જીવવાને હાથ નથી ! ’

(૨૧)

સેનાનાણીએ પોતાની કમરની કનક-કટારી કમરને આપી... અને કમર એ કટારી કમામી એટલું દસ જોતાં વેંત, દર ઉમેલા અંગરૂઠા પોતપોતાના અધોને એડીએ વડે છપ્પારે કરતાકને વી-જળીવેએ આ એ રૂપ-સુંદરીઓની પાસે આવી ગયા !

‘હું તો નને ખૂજ સ્વસ્થ અને અવદાર-કુસળ સ્ત્રી માનતી હતી, કેમ?’ નહક આવી પડેએલા અંગરૂઠાકેને દૂર ગાસા જવાનો છપ્પારે કરી, પેલી કટારને કમરના હાથમાંથી પગળે આંચકી લખને સેનાનાણીએ કપડા આપ્યો. ‘પણ હું તો વેવળી નીકળી પડી !’

‘વેવળી ?’ કેમરે મળગળે અવાજે પડ્યો પાડ્યો.

‘માં સુધી આવેએ ઝાળિયો પાછે ઠેલવો એ વેવલાઈ નહિ નો બાહુનું શું, ક્યુ ?’

કમર જોઈ જ રહી, આ બોલનારીની મામે !

સેનાનાણીના અકેમ કપર અત્યારે કોઈ અપાર્થિવ સુન્દરતાનું તેજ અજળી જતું હતું. કુંગર-ધારોની પાછળ આચમતા સૂરનાં કિંચો એ સુંદરતામા વળી કોઈ એરે જ કમેરે કરી રહ્યાં હતાં.

અજળ છે આ નારી ! તેને થયું. પ્રિયનમ-પતિનું માથું ઉતારનારને બગી નભામાંથી દેહ રાખ્યની બાજોળ સુધી મહીમલામત જણા દે છે ! અને પછી, મની થવા નીકળે છે ! અને ગત્ય કપર દુરમનો મટી આવ્યા છે એવા મમાચાર માંબળજ વેંત સંજો સહને રણે ચડવા તૈયાર થાય છે ! દુરમનોના હૃત અને ગમસ્ય જેવી એક ઝડપી નારી ગાયે એકવી જંગમમાં નીકળે છે... અને નીકળ્યા બાદ એનાથી સાવચેત રહેવાને બદલે એના હાથમાં કટારી મૂકી, એ કટારીથી પોતાને ખામ કરી નાખવાની બચામણ કરે છે !

સૌન્દર્ય એ માત્ર શરીરનો ગુણ નથી. મોટે ભાગે, એ ઉદયતી, આત્માની જ, એક વિશેષતા છે—એ વાત શુદ્ધિમતી કેમરને હવે સમજાવા માંડી !

બીજલ જેવો ક્ષાદાર આવાં સૌન્દર્ય ઉપર કદિને ગોઆવર પણ થયો હોય, તો તેમાં નવાઈ જેવું શું છે, તેને યશું !

અને છતાં, પોતે, કેમરે, એને મોપેલું કાચું તો બીજલે પૂરું કર્યું જ ! તેને ખાતર ! કેમરે ખાતર !

સોરઠરાણી જેવી સ્ત્રીનું હેવાતણું લૂંટતાં, એ ખ્યાકારની ઉર્મિલ આત્મા ઉપર શું શું નહિ પીતણું હોય !

‘ તુ તો ખૂબ ઊંડી ઊતરી ગઈ હોય એમ લાગે છે, કેમર ! ’

‘ આપે હમણા જ ન કહ્યું, રાણીમા, કે હું વેવલી છું ! હું ખરેખર વેવલી છું, રાણીમા ! મને લેતા નથી આવડતું અને આપતાં ય નથી આવડતું ! મગતા નથી આવડતું અને મારતાય નથી આવડતું મારે અમૃતે ય પીવું છે અને વિષ પણ પીવું છે ! નગ્નમાં રહ્યા છતાં મારે સ્વર્ગના સુખનો આનંદ લેવો છે ! ’

‘ તું શું કહેવા માગે છે કેમર ! હું જરા ય સમજી શકતી નથી ! ’

‘ એમાં આપને સમજાવા જેવું પણ કશું નથી, રાણીમા ! ’

મો બગાડીને કેમરે જવાબ આપ્યો.

એના ગહેન ઉપર હવે મૃત્યુ મહાજ શીતલ ઉર્મિશૂન્યતાનું સામ્રાજ્ય પથગઈ ચૂક્યું હતું.

‘ હું એકા સાથે એ વ્યક્તિઓનું જીવન જીવવા માગતી હતી, રાણીમા ’ તેણે આગળ ચલાવ્યું : ‘ મારે કેમર રહેવું હતું. અને સોરઠરાણી થવું હતું ! પણ અનુભવે મને મોહું મોહું સમજાવ્યું, રાણીમા, કે કેમરે, કેમરે રહીને તો સોરઠરાણી કદી એ નહિ બની શકે સોરઠરાણી બનવા માટે તેણે કેમર તરીકે મરી જ જવું જોઈએ ! ’

આ વાર્તાવાપ દરમ્યાન સોઝગણીની કોઠે ચૂંકતી પેતી એન કટારીને ઇમરે ક્યારે પોતાના દાયમા લઈ લીધી, તેની સોરઠણીને ખમગ જ ન રહી !

કમા અંચ-ક્ષમએ દૂરથી આ દસ્ય જોયું અને તેમણે પોત પોતાના ઘોડાઓને આ દિશામા આગી મૂક્યા

‘ વળી પાછા કેમ આ લોખ વ્યથ થયા લાગે છે, કેમ ? ’ પોતા તરફ ધમતા ઘોડેમવારા સામે ધસારા કરીને મોઝગણીએ કેમગને પૂછ્યું

‘ કમા કળે, ગણીમા, ’ ટકારીને ખૂબ મૈત્ર્યપૂર્વક સંતાડી સોરઠણીએ પૂછેના સવાલનો જ જવાબ આપતી હોય એવા ભાવથી કમગ મોલી ‘ કેમ ગમત્યનો મરેગો તેઓ પહોચ્યાડવા મામના દો આપને ! પણ તે પહેના પડેવા એક વાત ન રહી રહી ! આપના મૌમાઅતી ખરી ધાતક હુ છુ, મા ! આપના ગ્વામીનુ મસ્તક મે છેતાનુ છે ! ’

તે ?

મારે હીન-મોતીની છામો જોક્તી હતી ધનના હમના જોઈના હતા, જૂનાગઢનુ મિદામન જોક્તુ હતુ, મા ! પેનો જનતરીએ મારો પતિ હતો, મા ! એ પોતે તો, તથેર લોખા માત્રાત્યને ખાતર પણ કોઈને દાય અડાડે એરો નહોતો મા, પણ મા ખાતર, મારા પ્રમને ખાતર એને કમા મળે, મા ! ’

અને મોરઠણી કે દૂરથી વીગળી વેગે ધમતા આવતા અમ રક્ષક તેને રાકી રહે તે પડેવા તો પેલી હેમ-કટારી ઇમરે પોતાની છાનીમા નવાવી દીધી !

(૨૨)

આવતી ગતિના પડના ઝોળાઓની વચ્ચે કેમ ! રુધિર-ખર ગાને મૂચ્છિત દેહને લઈ, મોરઠણી અને એન ચાર અમરક્ષક

કોઈ વિરામ—ગથાનની રોધ કરી ગ્લા દતા. ત્યા તેમણે દૂરદૂગી આવતો કોઈ માનવીઓનો બોનાશ મામળો

‘આપણા જદ પુરોહિતજી લાગે છે, રાણીમા !’ અંગરક્ષિનીના વડાએ અનેક અવાજો વચ્ચેથી એક માદ પાંખી લઈને ધ્રુ ‘આખરે એ રહી ન શક્યા, પાનગરમા !’

‘એક રીતે એ સારુ જ થયું છે, ગજપાન પુરોહિતજી આ ધરતીના એકએ કણથી પરિચિત છે આ પ્રસંગે પાટાપિંડી કરી શખાય એવું કોઈ ઠેકાણું, આટલામા, તેઓ જ બતાવી શકશે !’

‘એટલામા તો પેલી આખી ચે ટુકડી નજી આવી પહોંચી હતી.

અને મણ રાણીમા !’ કહેતાકને પુરોહિતે મો દરાણીનો મત્તાર પણ કરી લીધો હતો

‘પણ આ શું ? કઈ ધિમાલ તો નથી થયું ને ?’ કમગ્ના બેહોશ અને ઝુધિગ્નીમળના સરીર ઉપર દષ્ટિ પડતા અત્યંત બચ્ચ બનીને જદ પુરોહિતે પૂજ્ય

‘એ બધું દુ તમને પાત્રી કમીસ, વડીન પહેના આ છોકરીની ગૂમુખા થાય એવું કોઈ ઠેકાણું જલ્દી દેખાડો !’

‘એને રાજમહેનમા જ પહોંચાડી મ્મએ તો શુ ખોટું ? નજી-કની કોઈ બચ્ચા બતાવવાને બંને પગમાં બચ્ચા કાઢતા જમ્મે કુકાડ જવાબ આપ્યો

એટલી વારમા તો એ બાપ્તારી ખલાસ જ થઈ ગય ! મારે એને મગ્વા નથી દેવી વડીન ! તમે આ ધરતીના બેનિયા છે અહીંનિક એક એક તમ્મ તમે માપેતો છે, તમારી જિદગીના આ એ સી વચ્ચો દરબાન આગ્વામા કોઈ ઠેકાણું હોય આને પાગપીંડી કરી શખાય એવું, તો મતાવો નહિન ?’

મોદરાણી આગળ મોલતી એકાએક થ બી મત !

‘આ દુનિવામાં બહુ જ બૂઝી જાય, દીકરા, પણ પોતાના પેટના જણાની સૂત તો તે કદી જ બૂઝતી નથી !’

‘આ જ એ જુદા સ્ત્રી ને, વડીલ ! જે અનેક વરમેથી આ બૂંપડીમાં એકથી રહે છે એમ આપકદો છે ?’ સોરઠરાણીએ જુદાના મન પામે આવી પવન પણ ન માનગી શકે એટલા ધીમા અવાજે પૂછ્યું. જુદાએ ડોક દલાવીને હા પાડી પણ સાથે સાથે નાક પર આગળી મૂકીને સોરઠરાણીને ફરી યાત રહેવાની સૂચના પણ આપી.

‘પણ હું કહે છે તેમ, હું તો મને જન્મનવિંત જન્મદામા મૂકી આવેલી !’

‘બાઈને ખાતર ? આ છોકરાને હાથે એના મામાનું મોત છે એવી અવિધવાણી શાકણોએ બાપી, તેડલા ખાતર જ બેઠા ! ગંના માથા પર એક કુણી અને બીની નજર ફેંકીને પેલી જુદા સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો.

‘તમે અમારા બાઈને એટલો જવો ચાહતા હતા, મા કે બાઈને ખાતર દીકરાનો પણ ત્યાગ કરવા તૈયાર થયા ?’

‘આ અવાજ તો પેલા જન્તરિવાનો જ વડીલ !’ એ-ગભીએ રાજપુરોહિતના કાનમાં કહ્યું

બને થંભી ગયા.

અંદર ખાતરીનનો પ્રવાહ અત્યંત ચાલતો હતો.

‘હું બાઈને જ ચાહતી હતી, બેટા, અને દીકરાને પણ ચાહતી હતી હું નહોતી ચાહતી, ફક્ત હત્યાને ! મામે-માણે જ વચ્ચે અવિધમાં કદી પણ, વેર જાગે એમ હું નહોતી ઈચ્છતી અને એનું એક બીજું પણ કાણ હતું !’

‘એજ કે મારો બાઈ કાંઈ મામુલી માણસ નહોતો. એના હવ-
ામરવા ઉપર લાખો માનવીઓના મુખદુખનો આધાર હતો !’

‘આ કોની વાત કરે છે, વડીલ ?’ મોઝગણીએ નવેમગ્ધી ધડકા
છોટલા હૃદયને ચંભાવવાની કોશિશ કરતા. પોતાની જાનને પૂજતા હોય
એટલે ધીમે અવાજે પૂછ્યું.

રાજપુરોહિતે ફરી નાક પર આંગળી મૂકી—

પણ સોઝરાણીની જિજ્ઞાસા જનતરીઆના હૃદય સુધી પહોંચી
ગઇ લાગતી હતી.

‘તમે કોની વાત કરો છો ? કાણ હતો તમારો એ બાઈ ?’

‘કાણ હતો મારો બાઈ ?’ વૃદ્ધાએ દીકરાના મનાવનો પડધો
પાકોને કહ્યું. ‘કાણ હતો ? એ હતો, મારો આ મ’.. એટલે, આ
મ’ એટલે, જેતું માથું.’

‘મને ક્ષમા કરો. મા !’ કોઈ કરુણ ગીસના ક્રિયા અવાજે
બીજલ કંગર્યો.

‘આપણે મૌ માલિકના હાથના રમકડા, એટલે એમા કાણ કોને
ક્ષમા કરે ! પણ આવી બુદ્ધિ તને સચ્ચી કેમ ?’

‘તેજ કહ્યું ના, મા, કે આપણે બધા એના જ રમકડા છીએ !
મારી ધરવાણીને ગણી ચલાનો લોભ લાગ્યો !’

‘તારી ધરવાણીને ? કેમને ?’

‘તુ તો બુદ્ધિ જ જણતી હો એમ લાગે છે, મા !’

‘તને જંગલમાં મૂકી દીધા છતાં, મનથી તો મેં તને મ્દી ચે
વિસાર્યો નહોતો, એટલે !’ દેસરની મા તને કપાડી મર્ધ ત્યારથી આજ
સુધી મારો હવ તો મારે માસ લાગમા જ પરોવાયેલો નહેનો ! અને
એ હવની પાછળ મર્ધ કોઈ વાગે જોગિયું પણ ..’

‘પણ તે રાજ મહેવનો ગા માટે ત્યાગ કર્યો, મા ?’

પણ એના મોપર અત્યારે ભાવો અને આવેશોનું જે તુમુલ્લુ મુલ્લુ ચાલતું હતું તે જોતાંવેંત જુદા પુરોહિત વિભાસણમાં પડી ગયો.

‘આટલામાં એક મૂંપડી છે, મા.’ પણ-ભે-પણ વિચાર કરીને, આખરે ન-ફૂટકે કંઈ બેઠાં બોલતો હોય, એવી રીતે ‘તે બોલ્યો. ‘આજ વરંભાથી એક બાર્ષ ત્વાં આગળ રહે છે...એકલી ! ત્વાં તપાસ કરીએ, કંઈ નીકળી આવે તો !’

અને દુકડીઓ નગપુરોદિતે બનાવેલી દિશામાં ઝડપમાં આગ વધવા માંડી.

સોરઠરાણી અને રાજપુરોદિત મોખરે હતા.

લગભગ નાભિ સુધી આવતી શ્વેત છદીવાળો એક નર અંજનતની એક અજોડ સુંદરી. અંજનેના ઘોડાઓ પડખોપડખ કદા મિલાવી આગળ વધી રહ્યા હતા.

‘વર્ષો થયાં આ બાર્ષ માનવસંમૃદ્ધિથી દૂર રહે છે, મા ! આટલ બધા માણસોને એકી માથે જોઈને એ...’

‘પણ આપને તો એ ઝોળખતી જ હશે ને, વડીલ !’

‘એકવાર તો ..ઝોળખતી હતી...જરાબર ! પણ હેત્વાં એકવીસેક વરંસ દરમિયાન હું એને ત્રણચાર વખત બાગ્યે જ મળ્યો હોઈશ !’

‘તો, આ સોકોને અહીં થંભાવીને આપણે બેજ આગળ વધીએ, વડીલ. આ છોકરીને લઇને !’

‘એજ હીક છે. છોકરીને હું જ લઈ લઉં છું.’

કેસરના ચરીરને જુદાં કોઈ જુવાન માણસના ફૂંચની ઝાળને હાથમાં લઈ લે, એટલી આસાનીથી પોતાના હાથમાં લઈ લીધું. •

થોડીક જ વારમાં બન્ને પેલી મૂંપડીની લગોલગ થઈ ગયાં.

અંદર એક ઝાંખો દીવો ટમટમતો હતો. ચોતરફની ફૂંચતાએ

અધિકારમય બનાવેલા હૃદયમાં, કોઈ જૂની વફાદારીની ઝાંખી યાદ રમટમટી હોય તેમ.

‘આપ તો કહેતા હતા ને વડીલ, કે આ બાપ અહીં એકલી જ એ છે ?’

‘વરસોથી !’

‘તો પછી...?’

સોરઠરાણીને આમળ બોલવાની જરૂર જ ન પડી. મૂંપડીની અંદરથી આવતા બોલાચાના પાયા જદ પુરોહિતને પણ આશ્ચર્યચ્છિત કરી રહ્યા.

‘એ દિવસથી અમતકારો જ જોયા કરીએ છીએ, રાણીમા ?’
જ બે પળ શાન્ત રહીને પુરોહિતે બહુ જ ધીમે અવાજે સોરઠરાણીને ક્ષુ. ‘આ એક વધુ અમતકાર ! પણ આપણે હવે નીચે જીતરી જઈએ.’
બંને ઘોડેસવારો નીચે જીતરી ગયા.

કેસરનો મુર્ચ્છિત રોહ, જુદની ખાંધ પર કોઈ ખખડાધળ વડલાની પ્રળ પર ખરતીમાંથી તાજ જ બિખડી ગમેલી કોઇ વેલ જેવો લાગનો હતો.

બંને જેમ જેમ મૂંપડીની નજીક આવતાં ગયાં, તેમ તેમ, અંદરની વાતચીત વધુ ને વધુ સ્પષ્ટ થતી ગઈ. અસ્પષ્ટ ધ્વનિઓએ સ્પષ્ટ સખ્તવલિઓનું સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું.

‘પણ આ માદળિયું ન હોત તો, મા ? તો તું મને આગળથી જાણી રીતે શકત, મા.’ અંદરથી કોઇ પુરુષનો ગળગળો અવાજ આવ્યો.

‘આ તો કાક પરિચિત અવાજ લાગે છે, વડીલ !’

રાજપુરોહિતે નાકે આંગળી મૂકીને સોરઠરાણીને મૂંગા રહેવાની સૂચના આપી.

બન્નેના કદમો તો હજી આગળ ને આગળ વધી જ રહ્યાં હતા.

‘તને જાંઘમાં મૂકીને દુઃ કષે મોંએ ચગમડેડનું મુખ બોમનું બેટા! એટલે તું મરી ગયો તેના ઝાકમાં સુમારનો ત્યાગ કરવાની જોરાત કરી, મેં અહીં જ મુકામ કર્યો.’

‘પણ હવે મારે કરવું શું, મા?’

‘જે કરવા નિશ્ચયું’ તું તે જ! તું જુનાગઢ ત્યાં મારે જતો હતો.’

‘આ માયું સોરઠરાણીને સોપવા.’

‘અને?’

‘અને સોરઠરાણીની દામા પ્રાર્થાને પછી પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા.’

‘કય રીતે?’

‘કય રીતે? કહી દઈ, મા! તું સહન તો કરી ચકાસ ને!’

‘મહન કરવાની જાળ તો મારે જોરે જ નને નહિ જડે, અંદા, આ જગતમાં!’

‘તો સાંભળ! મારે વિચાર અસ્તિત્વાન કરવાનો હતો.’

‘હીક છે! અને તારી ધરવાણી?’

‘કેસર?’

‘હા, કેસર, જેને તું પ્રાણધારી અહીં ચાહે છે!’

‘એ મળે તો તમે એને કહેજો, મા, કે મારા મનમાં એને માટે લેશ પણ રોષ કે તિરસ્કાર નથી! જીવનના અંતિમ માસ સુધી મેં એને ચાહી છે.’

‘અને એ ચાહવાને લાયક પણ છે, બીજલ!’ જદ પુરોહિતની માથે અંદર દાખલ થતાંની સાથે જ સોરઠરાણી બોલી ઉઠી. ‘આમ જો, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની જાળ તો એ તારા કરતા ક્યાંય આમળ નીકળી મળે!’

‘પણ આને યશું શું?’ બેભાંગે અવાજે બીજલે પૂછ્યું. અને

‘કોઈ જવાબ આપે તે પહેલાં તો, ‘કોણ રાણીમા !’ ‘પુરોહિતજી તમે ?’ ‘બીજલ ?’ વગેરે ઉદગારોથી આખી ઝૂંપડી ‘પળ-અર્ધ-પળ ચુંડ’ બીઠી !

‘હવે કશા જ ખુલાસાની જરૂર નથી, બા ! આ ઓરડીમાં તમે મા-દીકરા વચ્ચે હમણાં જે વાતચીત ચર્ચા રહી હતી, તે રાણીમાએ મધી જ સાંભળી છે. હવે આનો કંઈક ઉપાય કરીએ !’

‘પણ ચલું શું, આને ? કેસરના મૂર્ચ્છિત સરીરને પુરોહિતના હાથમાંથી પોતાના હાથમાં લઈ તેને અત્યંત કુમાશબરી રીતે ઝૂંપડીમાં સુવડાવતાં બીજલે ફરી પૂછ્યું.

‘એ બધું પછી, બાલુજ પહેલા...’

પણ સોરઠરાણીનું વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં તો રાજપુરોહિત અને રા’ની બંને બંને કામે લાગી ગયાં હતાં.

આવેશથી ચરચરતા હાથને કારણે, મહાભાગ્યે કેસરનો ધા બિડો નહોતો. ઉપરાંત છાતીને લક્ષ્ય કરીને ફુલાવાયેલી મટારી, સોરઠરાણી વીજળીની ઝડપે વચ્ચે આવી હતી તેને કારણે, પડખામાં લાગી હતી !

કેસરના વલ્લ ઉપરથી મૃત્યુના ઓળા ધીરે ધીરે ઊતરતા જતા હતા અને તે, તેનું માથું બોળામાં લઈને બેઠેલી સોરઠરાણી સજળ નયને ભેળે રહી હતી !

૨૩]

કેસર જાનમાં આવી, ત્યારે તેણે પોતાની વ્યાસપાસ એક અકલ્પ્ય દસ્ય જોયું !

તેનું માથું સોરઠરાણીના બોળામાં દબું અને તેના પગ પાસે-તેના સરીર પર અત્યંત વદાલબર્યો હાથ ફેરવતી-એક જુદી સ્ત્રી બેઠી હતી. શોરૂક દૂર...તેનો પતિ બીજલ ઝૂંપડીમાં શોકની કોઈ મતિ

કંડારી હોય એમ જાણો હતો. અને એક રાત્રી...કાણ દશે એ ?
ચાલે એને ક્યાંક દીકો તો જરૂર હતો ! હા ગજપુરોહિત !...ખીજ-
લની પાછળ પોતાની પછેડી વતી રા'ના માથાને ધુપાવવાનો બ્યથા
પ્રયત્ન કરતો હોયો હતો.

જનમૃતિની ખીજે જ પળે કેસર બેડી થઈ ગઈ.

‘ મને અધમને શા માટે જિવાડી, રાણીમા ! ’ તે બોલી બીડી ..
અને તેની માથોસાથ તેના મોંમાંથી એક ફૂલકું નીકળી ગયું.

‘ નકામી ક્યવા મા, કેસર ! જે જતી ગયું તે હવે કદી ન
બન્યું ’ તો થનાર જ નથી !...’

‘ પણ આણું ક્યાં પછી છું ક્યે મોંએ જીવી શકું, રાણીમા ! ’

‘ અને હું પણ ! ’ ખીજથે પડ્યો પાડ્યો !

‘ મારી તો બધી યે મહેનત પાણીમાં મૂકી ! ’ પોતાની જાતને જ
ફક્ત સંભળાવતી હોય એવા અવાજે રા'ની જહેને કહ્યું.

‘ જીવન અને મૃત્યુ તો એક ઉશ્ચિસ્ના લાયની વાત છે, બા ! ’
મીને આશ્વાસન આપવાનો પ્રયત્ન કરતાં સોરઠરાણીએ કહ્યું : ‘ માનવી
તો માત્ર પુરુષાર્થ જ કરી શકે અને તે તમે પૂરેપૂરે કર્યો છે, બહેન !
આ જગતમાં જીવવાને લાયક એ કોઈ પણ હોય તો તે તમે જ છો.
બહેન ! તમે અને આ ખીજલ !...અને આ કેસર પણ ! શા માટે,
તે હું તમને રસ્તામાં કહીશ. અત્યારે તો આપણે-આપણે સૌ જૂના-
મઠ પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરીએ. તાજાંતોળ.

જગનના ઇતિહાસમાં અપૂર્વ એવી એક ઘટના જૂનાગઢના ઇતિ-
હાસમાં બની રહી હતી. જાસ્તીય સંસ્કૃતિના વિવશસ્થ વાતાવરણમાં જ
કવિઓની કલ્પનાના આર્થાવર્તમાં જ, બની શકે, એવી એ ઘટના
હતી. વિશ્વને પ્રેમાશ્રુત્યું શન કરાવનારી જંસરીના જન્મદેશ શ્રીકૃષ્ણ
અને ‘વેગ્યા વેગ શમે ન કહી, પણ શમે અવેરથી વેર !’ એવી ધોધ-

જ્ઞાના ગજવૈયા ભગવાન તથામત જીવની પુનિત જીમિમાં જાંતરનું અંતર સકે એવી એ થઈના હતી.

સોરઠરાણી ખીજલને અને કેસરને મમજીવી રહી હતી. ખીજલને એ ખોળે લેવા માગતી હતી. રાંને કિતરાધિકારી બનાવવા માગતી હતી. જૂનાગઢના સિંદાસન પર બેસાડવા માગતી હતી.

‘સોરઠરાણીની પડખે રાજપુરોહિત હતા; અને રાજના સ્તંભરૂપ મનાતા ખીજ અનેક સામંતો-મહાસામંતો હતા. સૌ ખીજલને, પોતપોતાની રીતે, જૂનાગઢનું ખાલી પડેલું સિંદાસન સંભાળી લેવાનો અનુરોધ કરી રહ્યા હતા.’

‘રાજ-કુટુંબની વ્યક્તિઓનો ધર્મ આમાન્ય માનવીઓના ધર્મ કરતા કંઈક જુદો હોય છે, ખીજલ !’ રાજપુરોહિત વિધાન-ગંભીર મુખમુદ્રાથી કહી ગયા હતા. ‘લાખોના પાલન-પોષણ-સંરક્ષણની જવાબદારી જેને માથે હોય, એને લાગણીઓના પૂરમાં તણાવું ન પાડવે !’

‘બધા ય ધર્મોમાં માનવ-ધર્મ ચઢીઆતો છે, વડીલ !’ ગાંધુજીની આખોળે ખીજલ કમળો, હતો અને-અમને-અમારે રહેતે જવા દો ! અત્યાર સુધી તો મન વતાનો અમે દોહ કર્યો, વડીલ, પણ હવે જે માર્ગ માનવતા થીંધે છે તે જ મારો નવાના થવા દો.’

‘અમે તો અહીંના નંદનમા નાગ આપવા મારે જ આવ્યા હતા, ગણીબા, અંગારા બનીને !’ રૂસકા ઉપર થઈને કેમળો અવાજ આવતો હતો.

‘એ બધા વાતોને હવે જૂલી જા, કેસર ! વિધાતાએ લખેલ લેખને મિથ્યા કરવા મારે માનવીયા થઈ શકે એટલો પુરુષાર્થ આમણે કર્યો.’ ગંની બદલે સામે દપ્પારો કરીને સોરઠરાણીએ આશ્વાસન આપ્યું. ‘પણ પરિણામ શું આવ્યું ?’

‘તમે જાની વાન કરો છો ને, રાણીમા !’ બીજલ વચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યો. ‘પણ બાંહે જે પ્રયત્ન કર્યો, રાણીમા, તે પૂરા નહોતો. પૂરા સંસ્કરણ નહોતો ! બાંહે કંઈક કરવું જ હતું તો અનિષ્ટના મૂળને જ હમ્મેદી નાખવું જોઈતું હતું !’

‘બીજલ ! મૌથી દૂર તરીને બેઠેલ રા’ની બહેન ચીમ પાડી બી. ‘ગમે તેવી તો પણ હું મા હતી હો...બીજલ !’

‘પણ તમે બે જણુ હવે કરવા શું માગો છો ?’ રાજપુરોહિતે કંઠાળીને આખરે પૂછ્યું.

‘એ તો અમે આપને અનેક વાર કહી ગયા છીએ પુરોહિતજી ! અમે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માગીએ છીએ ! પાપનો આવકો મોટો બોજ ઉપાડીને...રાજ કરવું તો એક બાજુએ રજૂ પુરોહિતજી, પણ અમારાથી નિવાય પણ શી રીતે ?’ બીજલે સોમી વેર ખુલાસો કર્યો.

‘પણ કેવી રીતે ?’ સોરઠગણીએ પૂછ્યું.

‘હૂ પડીમાં મા-દીકરા વચ્ચે થયેલી વાતચીત તેણે સાંભળી હતી. એ વાત દરમ્યાન ‘અમિસ્તાન’ શબ્દ, બીજલને મોંએથી તેણે માંબચ્ચે હતો ! બીજલ અને કેમર જીવતેજીવ સળગતી ચિત્તા પર ચડે એની કલ્પનાથી જ તેને કમકમા આપના હતાં. કોઈ પણ ઉપાયે તે આ આપત્તિને ટાળવા માગતી હતી.

[૨૪]

‘મૂને સૌ ક્ષમા કરજો, રાણીમા.’ બંણે પોતાની જાતને જ કહેતાં હોય, અને તે પણ ન-પૂટકે એટલા ધીમા, ગળગળા અને સાચાર અવાજે રાજપુરોહિત બોલ્યો. ‘પણ બીજલ અને કેમર પોતાના નિશ્ચયમાં અડમ રહેવા માગતાં હોય તો...અમારી સૌની વિનંતિ એટલી જ છે, મા...ફક્ત એટલી જ છે મા...’

રાજપુરોદિત વાક્ય પૂરું ન કરી શક્યો. પોણી ચાતાબદી જોઈ શાંખા એના જીવને, રાજપ્રસાદો અને રસુદ્ધેત્રોમાં સાંપડેલા વિધવિધ અનુભવોએ, ઝન-મગિદ્દ દક્ષનાએ, શિક્ષણસિદ્ધ બુદ્ધિપ્રભાએ અને જ્ઞાન-જાંડારે અને અનુભવસિદ્ધ દરેકપણાએ એને ધણું ધણું ગાંધવાડયું હતું, પણ આજના પ્રમંજે કપાડેલું વાક્ય પૂરું શી રીતે કરવું એની મમજ તેને નહોતી પડતી !

જૂનાગઢના ખાલી ચિંદામનને સૌથી વધારે—અને સૌથી વધારે અનિવાર્ય—અગત્ય સોઠરાણીના જીવનની જ છે એમ તે માનતો હતો; પણ સોઠરાણીને સ્ત્રી થવાનું માંડી વાળવાનું કહેવાની દિંમત તેનામાં નહોતી, અત્યારે તો નહોતી જ.

‘આપ છું’ કહેવા માગો છો, વડીલ, તે છું પૂરેપૂરું મમજી ગઈ છું.’ સોઠરાણીએ એક એક શબ્દ તોળી તોળીને બોલતી હોય એવી રીતે જવાબ આપ્યો. ‘પણ જગતની ચિંતા કરવાનો અધિકાર આપનો નથી મારો તો નથી જ વડીલ.’

સોઠરાણી પણ એ પણ થંભી.

વાતાવરણ જેવું શાન્ત હતું તેવું જ શાન્ત રહ્યું. સોઠરાણીનું બાકીનું વર્તનવ્યવસ્થા છે તે સૌ મમજી ગયા હતાં અને છતાં એના મ્હોભાયા હવે ક્યા શબ્દો બહાર પડે છે તે માબજવા મૌનિત્વક હતા.

‘હું તો માત્ર એટલું જ સમજું છું, વડીલ,’ સોઠરાણીએ આગળ ચલાવ્યું. ‘કે પ્રાયેક માણસ પોતાનો ધર્મ સમજે અને એ ધર્મનું હમતે મ્હોએ પાલન કરે, તો જગન્યિતોની ચિન્તા ધણી જ ઓછી થઈ જાય.’

વાતાવરણમાં હવે ક્યોટોપ ઘેરાતો જતો હતો. ક્યાક ક્યાંક તે વાણીઓ ઘમ્મવા પણ માંડી હતી.

‘જે પછે રા’ આ ધરતી પરથી વિદાય થયા, વડીલ તે જ પગે

મારે આત્મા પણ અદીથી વિદાય થયો છે એ આપ સૌં જાણો છો. જાકી તો આ જોળિયું રક્તું છે રક્ત; અને એ જોળિયું આવત કાલે સવારે.. ’

એકાએક મુસકાંમય બનેલ વાતાવરણમાં સોરઠરાણીના બાકીના શબ્દો તણાઈ ગયા.

‘પણ જતાં જતાં, એક છેલ્લી વાત કહેતી જાઉં છું તમ સૌને !’ વાતાવરણ ફરી શાન્ત થયું: ફરેક જણ, ધારે તો, પોતાના હૃદયના ધમકારા સુદ્ધાં સાંભળી શકે એટલી શાન્તિ પ્રસરી સ્ત્રી.

શાન્તિના એ સામરે પર સોરઠરાણીના શબ્દો તન્તા તન્તા આમળ થઈ રહ્યા હતા.

‘તમે સૌં રા’ના સિંદાસનના દિગ્મિંતક છો એ હું જાણું છું. પણ દિત ચિંતવણું એ એક વાત છે અને દિત સમાય એમ વર્તવું એ બીજી વાત છે. સિંદાસનનો ગ્રાહ. એના પર બેસનાર વ્યક્તિના તેજમાં છે. રા માં એ તેજ હતું, અને તેથી જ એણે સિંદાસન સુરક્ષિત રાખ્યું છે. રા’એ માથું આપીને માથા કરતાં અનેકમણી વધારે કામતી ઝીજ મેળવી છે, જ્યારે અનાગયે માથું સાચવીને સર્વસ્વ ખોયું છે. આજે, આવતી કાલે અને ભવિષ્યમાં કાલ પણ કાળે, સિંદાસનની આસપાસ ફરતા મૌ માનવીઓને મારી એક જ એનવણી છે, કે રા’ની પેઠે રાજતેજવું સંરક્ષણ કર્યો-માથાને સાટે-ત્યા સુધી જ સિંદાસન સમ્પવારો...અને...જ્યારે ગમે તે ભોગે મિંદો-સનને મંરક્ષણ કરી લેવાની ટાંપ પ્રમથો, ત્યારે સિંદાસન તરીકે નરિ પણ એક સુવર્ણ-પિંજર તરીકે જ ! જય અંજે ! જય જાવાની!’

સોરઠરાણીને હવે સત્ત ચઢવા માંડ્યું હતું. એની આંખો, એની આખીયે મુખમુદ્રા, એનો અવાજ, એણે સમગ્ર વ્યક્તિત્વ, બધું ય ધારે ધારે કાલ અપાર્થિવ તેજની ધારા વડે ધોવાઈ ધોવાઈને વધુ ઉજ્જવળ, વધુ દૈદીપ્યમાન બનવા માંડ્યું હતું, જાણે !

‘અમને આશીર્વાદ આપો, મા !’ કહેતાંકને ચૌ એમને પગે પડી બધા.

‘આઈ અંબા તમારું મૌતું કલ્યાણ કરો !’

સોરઠગણી પોતાના ખાનગી ખંડ બધી વળી.

‘જતા જતાં અમને એક વાન ફરીથી ક્ષમા આપતા જાઓ મા !’

કેમકે અને ખીજલ બને કુખ્યાં

‘તમને ક્ષમા તો ક્યાગી મળી ચૂકી છે !’ સોરઠગણીએ પ્રસન્ન વદને જવાબ દીધો. ‘ભાવિ તમને તમારાં સખલનોથી નહિ, પણ તમારા પ્રાધાનિતથી જ યાદ કરું. યાદ કરું અને અભિવંદન ! જાઓ !’

‘પણ અમને કે આશા ?’

‘આશા ?’ ખાનગી ખડના લુમન પગ ઊભા રહીને કમાડ વામુવાની તૈયારી કરતા સોરઠગણીએ પડથો પાડ્યો. ‘આશા આપે તો માનગો ખરા ?’

‘અમને હવવાનું ન હોવા . . . ! એ મિત્રાઈ જે આશા આપશે તે માથે ચઢાવીશું !’

‘હીક છે, તો માનગો કાલ જાણ મૂર્તે જ હું માગ ગાંતી સાથે અગ્નિ-સ્નાન કરવાની હું. ખીજલ !’

ખીજલનું હૃદય હવે ખૂબ જોરથી ધડકવા માંડ્યું હતું. કંઈ જાતની આશા આપશે, આ મતી, એના અને અમાગ બનેના હવનની આ અંતિમ પડીએ !

‘રાતે તારા જન્મરતું માણું ખૂબ વધાતું થઈ પડ્યું હતું. ખીજલ-યાદ ને ?’

‘ખીજલ હું જવાબ આપે !’

પ્રણયના મોઢડિયા બળવનુ એનું હૃદય એની છાતીમાં દવે પાગલ બનીને ધમસાય મચાવી દેડતું હતું.

‘ મારી છેલ્લી ઇચ્છા એ છે, બીજલ....અને તું પણ સાંભળ કેસર. કે અમે કે રા’ અને ‘હું...અસ્તિત્વાન કરીએ તે વખતે તું અમારી મામે કબો રહીને તારું જન્તર બળવ ! ’

‘ મા ! ’ બીજલની રાક કાટી ગઈઃ ‘ એ મારાંથી.. ! ’

‘ અને, તું પણ મારી છેલ્લી ઇચ્છા જાણવા માંગતી હતી ને કેસર ! ’ બીજલની માની ‘લેસા પણ નોંધ લીધા વગર મોઢડાણીએ. એક ડગતું પાછળ હટી, કંભાડ બંધ કરતાં કરતાં આગળ ચલાવ્યુંઃ ‘તો સાંભળી લે. તને મારી એક જ આશા છે...કે બીજલ જન્તર બળવે તે વખતે તારે એની પાખોપાખ ઉભા રહેવું. અમારી મનુષ્ય. આઈ અબ્બા તમારું બનેનું રખોપું કેમ ! ’

બીગાયેલા કંભાડની પાછળ મોરહરાણી અદસ્ય થઈ ગઈ.

ધીરજની પરાકાષ્ટા એટલે ધરતી; અને ધરતીનું ઉત્તમોત્તમ અંગ એટલે ધરાધર !

પર્વત એટલે સાક્ષાત વૈષ્ણ-સ્વરૂપિણી પૃથ્વીની પણ પરાકાષ્ટા .

આવા પર્વતોને પણ કવિઓની કલ્પનાએ, દ્રામ કાઈ વાર, રાવ-ગવ્યા છે, ડોલાવ્યા છે !

પણ ગિરનાર આગે રાતો નહોતો ડોલતો એ નહોતો.

એનું કાન્ધ એ નહોતું કે એની તંગેડીમાં આજે ધમાઈ રહેલી ઘટના ગમે તેવા કાળમીઠની જાતીને પણ પીંગળાવે એવી નહોતી !

પણ આજે એના હૃદયમાં, રાવાની કે ડોલવાની હતિ જાગે એવી પણ જગ્યા ખાલી ન હતી. આજે એનું હૃદય કેવળ એક જ ઊર્મિથી તરબોળ હતું, અને તે ઊર્મિ હતી, આત્મવિસ્મૃતિની ! આજે

જે દશ્ય પોતાની તળેટીમાં મરજાઈ રહ્યું હતું તે દશ્યની સાથે જગ્ગે ગિરનાર એકાકાર બની ગયો હતો !

તળેટીમાં ચિતા તો બડબડતી હતી ક્રકત એક જ ! પણ...તે તો સ્થૂલ આંખોને નિસળત છે ત્યાં સુધી ! બાકી હૃદયની આંખો વડે જોઈએ તો, ગિરનારની આસપાસનું આખું જગત આજે ચિતામય હતું.

આ જગત આજે કાર્ય-કારણનો સંબંધ પણ સાવ વીસરી ગયું હતું. પોતાની આસપાસ અને પોતામાં જે અણુગણુ ચિતાઓ બડબડી રહી છે, તેમાં સાચી, વાસ્તવિક, ચિતા કંઈ, અને કાલ્પનિક ચિતાઓ કંઈ, એ હવે તેને યાદ જ નહોતું રહ્યું !

માટે જ તો, પ્રાચીના ઉપાત્તું હિંગલોક-વરણ પહેલું કિરણ ફૂટ્યું, અને ધરતી પર ચિતાની પહેલી અમિશિખા પ્રગટી. ત્યારે એ અમિતું બીજ, રા'ના માથાને ખાળામાં લઈને બેઠેલી સોરઠરાણીની આંખો-માંથી તો નથી પ્રગટ્યું ને, એવી જ્ઞાન્તિ પણ અનેકના મનમાં જોભી થયેલી !

જ્ઞાન્તિ ? ના, એ જ્ઞાન્તિ નહોતી.

હકીકત જ હતો, અનેકને મન ! એ આંખોની યજ્ઞવેદીમાંથી પ્રેરણા લઈને, એ પ્રેરણા પોતાના જન્તરને પાતા બીજલને, અને એ બીજલની પડખોપડખ આંખોને અંતરમાં દાળી અંજલિ બાધીને જોતેલી કેમરને તો એ વાતની ખાતરી જ હતી !

બીજલનું જન્તર આજે હજાર સર-ધારાઓએ આક્રંદ કરી રહ્યું હતું ! એ આક્રંદ ગિરનારની તળેટીમાંથી જોઈ, એની છેલ્લી દૃષ્ટિ પર ચર્ષ, ગગનના ગુંબજોને વીંધી, રેઠ અવ્યક્તના જીવ સુધી પહોંચ્યું હતું !

આકેન્દના સૂરો અને ચિતાની આગ-જાળો ! આજ સૂરો જાળ
જેવા લાગના હતા ..અને જાળો...સૂરની પારાઓ જેવી ભાગતી હતી !

ગીતરે આતુ' જનતર જીવનમાં કદીયે વગાડ્યું નહોતું ! સિવાય
કે એક પ્રમથે ! અને એ પ્રમથ બન્ને દત્તો-સપનામાં ! આદે
કેમને એણે, ધીમે ધીમે, એક ભયંકર મરતમાં પવડતી, અને ખુદ
પોતાના જન્મના જ નાશની આગણી કરતી, નિદાણી હતી !

આજે કેમર, ધીમે ધીમે, વધુ ને વધુ કિચકા ધાંચુ કરતી જતી
હતી ! આકેન્દનાર અને આગ-જાળની એક એક આશ્ચિ એના
આત્માને વિશુદ્ધિના એક એક શિખર ઉપર ચઢાવી રહી હતી !

સારાંચણી રાના માથાને ઝોળામાં લઈને અભિસ્નાન કરી રહી-
હતી ! ત્યારે કેમ પોતાના પ્રિયતમની પામે ડાબી લીલી જનતરમાંથી
પ્રગટતી સૂર-જ્વાળાઓ વચ્ચે અભિસ્નાન કરી રહી હતી !...

અને ગિલાઈ મંજુચ્છ બનીને આ દસ્ય નિદાણી રહ્યો દત્તો !
દસ્ય નિદાણી રહ્યો દત્તો...અને આકેન્દ સાંભળી રહ્યો દત્તો.

પોતાના જીવનનું અંતિમ ગીત માતું હોય એમ જનતર આજે
રમણે મર્યું હતું. ધડિમાં તે મરે જિગમગતું હતું, તો ધડિમાં તે
અજીભરી લોચન-ભયોતે મોઝરાણીની આરતી ક્રોડાતું હતું. ધડિક
તે, ત્યાં આગળ દલવાયેલ જૂનામડની આખીય જનમેનીને પોતાના
આ મહાવિવાહમાં સૂર પૂરવવાનું આમંત્રણ આપતું હતું, તો ધડિક
પાછું એ જ મેનીને એ આશ્વાસન પણ આપતું હતું. ધડિક, કે
અબ્બકત સાથે એકામર બનવા માટે ક્રોડાવળા બનતાં સોડમણીને
ચોડીવાર ચંબી જવાની ડાકવૂહી કરતું હતું. તો ધડિક એ મ' અ
સોડરાણીની પાછળ પહોંચવામાં મોઝા પ ના બીજવતા ઝોળિયા
કંપકાના અગન-આપૂછે પણ પોકરું હતું !. એટલામાં ..

‘અંબે માત હી જે !’ મોઝરાણીના રધૂલ-અવશેષ સંપૂ
અભિસ્થ દ રજા દિવસે જનમેનીસાથે જનતર જીવતા !

અને ક્યાનું ચરચરી ગ્રહેતું જનતર બીજલના નિર્જીવ હાથો-
પાયા. વર્ષાના મેઘાઝમઝમાંથી વીજળીનો કડાકો પડે. એમ પૃથ્વી
રે પડ્યું !

અને 'હાં ! હા !' કહેતો ગજપુરોહિત એમને ઝીલવા નાથ તે
ફેલા તો. બીજલના નિર્જીવ શરીર સાથે લપેટાછતે કેમરતું અએ-
ન બોળિયું પશુ ધરતી પર ઢળી પડ્યું !

* * *

તે પછી, બીજે દિવસે બસબસ આ જ વખતે, ધરતીના કુખજન
માટે રજની અને ઉપા ધમ્મે મહાત્મ્યુલ યુદ્ધ ચાલી ગયું હતું. તે
વખતે, મૃત્યુની જ શ્વેતીજગતી પ્રતિમા હોય એવી એક જર્જરાય
શી ગર્ધ કાચે આ સ્થળે ધીબી ગયેલી બહારે ચિતાઓની નખ
એ બેસીને છાતીફાટ રદન કરી રહી હતી !